

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI
YÖNETİM VE ÇALIŞMA PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**KAPİTALİST ÜRETİM
İLİŞKİLERİNDE DÖNÜŞÜM VE ÇEVRE**

Yüksek Lisans Tezi

ARZU KIRCAL

İstanbul, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI
YÖNETİM VE ÇALIŞMA PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

KAPİTALİST ÜRETİM İLİŞKİLERİNDE DÖNÜŞÜM VE ÇEVRE

Yüksek Lisans Tezi

ARZU KIRCAL

Danışman: YRD. DOÇ. DR. ÖZGÜR MÜFTÜOĞLU

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLE. Anabilim Dalı YÖNETİM VE ÇALIŞMA PSİKOLOJİSİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi ARZU KIRCAL'ın KAPİTALİST ÜRETİM İLİŞKİLERİNDE DÖNÜŞÜM VE ÇEVRE adlı tez çalışması .Enstitümüz Yönetim Kurulunun 05.07.2010 tarih ve 2010/13-26 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 15.7.2010

1) Tez Danışmanı YRD. DOÇ.DR. ÖZGÜR MÜFTÜOĞLU

2) Jüri Üyesi PROF. DR. KUVVET LORDOĞLU

3) Jüri Üyesi YRD. DOÇ.DR. ÖRGEN UĞURLU

ÖNSÖZ

Bu çalışma ile yaratılmış ihtiyaçların karşılanması için gerçekleştirilmiş tüketicinin her zaman ön planda olmasından hareketle kapitalist üretim sisteminin çevre sorunlarına etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmamın tamamlanmasındaki katkılarından dolayı, her zaman desteğini hissettiğim, görüşleri ile beni yönlendiren, değerli Hocam, Sayın Yrd. Doç. Dr. Özgür Müftüoğlu'na; engin bilgisiyle çalışmamı yönlendiren ve daha iyiyi bulmamı sağlayan Sayın Yrd. Doç. Dr. Örgen Uğurlu'ya; birikimi ve tecrübesiyle ufkumu açan, bana yol gösteren, Sayın Prof. Dr. Kuvvet Lordoğlu'na; sonsuz destek ve teşviklerinden dolayı çok kıymetli Aileme ve özellikle ablam Hatice'ye; desteğine ihtiyaç duyduğum her an yanımda olan ve hayatımı kolaylaştıran değerli dostum Serhat'a; en zorlandığım anlarda bana cesaret veren Jan'a; desteğini ve anlayışını hiç esirgemeyen, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Sami Gülgöz'e, Koç Üniversitesi'nde bulunan çalışma arkadaşlarıma ve Yrd. Doç. Dr. Nazmi Ağıl'a; Yönetim ve Çalışma Psikolojisi Yüksek Lisans programında aldığım dersler sırasında sosyal bir bakış açısı kazanmamı sağlayan ve tecrübeleriyle beni besleyen değerli Hocalarıma ve Arkadaşlarıma ve son olarak Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı'nda yüksek lisans yapmam için esin kaynağı olan Yrd. Doç. Dr. Çağatay Edgücan Şahin'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Arzu Kırcal
Anabilim Dalı	: Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Programı	: Yönetim ve Çalışma Psikolojisi
Tez Danışmanı	: Yrd. Doç. Dr. Özgür Müftüoğlu
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – İstanbul 2010
Anahtar Kelimeler	: Kapitalizm ve çevre, Çevre, Kapitalist üretim ilişkileri, Küresel Ayakizi, Çevre kirliliği, Küreselleşme ve çevre

ÖZET

KAPİTALİST ÜRETİM İLİŞKİLERİNDE DÖNÜŞÜM VE ÇEVRE

Doğal kaynaklar üzerinde oluşan baskı sanayi devrimi ile başlayıp üretimde modern tekniklerin kullanılmasından günümüze kadar yoğun bir şekilde devam etmektedir. Sistem reklamlar ve teşvikler yoluyla daha fazla tüketimi özendirerek yeni ihtiyaçlar yaratılması yoluyla doğal kaynakların çok büyük oranda yok edilmesine ve kaynakların kötü kullanılmasına bağlı olarak geniş bir kirliliğe neden olmaktadır.

Bu çalışmada “yaratılmış ihtiyaçların” karşılanması için gerçekleştirilmiş tüketimin her zaman ön planda olmasından hareketle kapitalist üretim sisteminin çevre sorunlarına etkilerini ele almak amaçlanmıştır. Bu bağlamda kapitalist üretim sisteminin yapısı ve çevreye olan etkileri incelenmiştir.

Çevreyi olumsuz etkileyen olaylar zaman zaman bölgesel sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Ancak çevresel olayların etkisi asıl olarak küreseldir. Bu nedenle çalışmada çevreyle ilgili bölgesel çalışmalara kısaca değinildikten sonra, küresel düzeydeki çalışmalar ve özellikle Birleşmiş Milletler kaynaklı önemli toplantı ve belgeler de özetlenmiştir.

Çalışmada mevcut sorunları çözebilmek için üretim sistemi içinde ve bu üretim sisteminin yarattığı tüketim kültürü ve alışkanlıklarla ilgili köklü değişikliklerin

yapılması gerekmektedir. Sermaye birikimine dayalı üretim için üretim sistemi değil, insanı ve gerçek ihtiyaçlarını esas alan tüketim için üretim sistemine geçilmelidir. Bu nedenle en etkin koruma yolunun, bizzat tüketicilerin, haklarına sahip çıkarak yasayla tanınan yollardan yaygın biçimde yararlanmaları, bunun için de tüketicilerin aydınlatılması, bilinçlendirilmesi, eğitilmesi ve örgütlenmesi konularına ağırlık verilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Arzu Kırca
Field : Labor Economics and Industrial Relations
Programme : Management and Labor Psychology
Supervisor : Asst. Prof. Özgür Müftüoğlu
Degree Awarded and Date : Master – İstanbul 2010
Key Words : Capitalism and environment, Environment, Capitalist production relations, Global footprint, Environmental pollution, Globalization and environment

ABSTRACT

THE TRANSFORMATION OF CAPITALIST PRODUCTION RELATIONS AND ENVIRONMENT

The pressure on natural resources, which began with the introduction of modern production techniques during the Industrial Revolution, has continued into the present time with growing intensity. Through advertisements and incentives, the system makes consumption more attractive thus leading to both the massive destruction of natural resources and through their misuse, to extensive pollution.

Considering that production to meet the “created needs” has always been a major concern of the capitalistic system, this study aims to dwell upon the effects of capitalistic production on environmental problems.

In this context, it takes under scrutiny, the structure of the capitalistic system and its effects on the environment.

Harms on the environment may sometimes be limited within regional boundaries. However, environmental disasters are indeed of global dimension. Hence, after a brief look upon the local efforts for the environment, this study focuses upon global ones and especially presents a summary of important meetings and documents initiated by the United Nations.

The study shows that to solve the current problems radical changes are required within the production system and the consumption culture and habits created by it. The system of production for the sake of production based on capital accumulation must be replaced with a system of production for consumption based on the real needs of the people.

This study concludes noting that the best way of natural preservation is for the consumers themselves to protect their rights and resort to the law when necessary. Therefore, efforts must be intensified to increase the awareness of the consumers and to enlighten, educate and organize them.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iv
ŞEKİL LİSTESİ	ix
KISALTMALAR.....	x

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİST ÜRETİM SİSTEMİNİN GELİŞİMİ

1.1. ÜRETİM BİÇİMLERİ.....	5
1.2. KAPİTALİST SİSTEMDE ÜRETİM İLİŞKİLERİ	9
1.2.1. Kapitalist Üretim Tarzının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	9
1.2.1.1. Manifaktür Üretim Sisteminden Fabrika Üretim Sistemine Geçiş.....	10
1.2.1.2. Fabrika Üretim Sisteminin Gelişimi ve Sanayi Kapitalizmi.....	11
1.2.1.3. Kapitalizmin Temel Özellikleri.....	12
1.2.2. Kapitalizmin Başlıca Aktörleri	20
1.2.2.1. Sermaye Unsuru	20
1.2.2.2. Emek Gücü.....	23
1.2.2.3. Üretim Sistemindeki Dönüşüm: Teknoloji	30
1.3. KAPİTALİST İŞLEYİŞİN İNSANA VE ÇEVREYE VERDİĞİ ZARARLAR 33	
1.3.1. Kapitalist İşleyişin İnsana Verdiği Zararlar	33
1.3.2. Kapitalist İşleyişin Çevreye Verdiği Zararlar	35
1.3.3. Kapitalist İşleyişte Çevre ve Kalkınma	36

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE ÇEVRE POLİTİKALARI

2.1. KÜRESELLEŞME	41
2.2. KÜRESEL ÇEVRE SORUNLARI	47
2.2.1. Dünya Genelinde Çevre Sorunları.....	48
2.2.2. Gelişmiş Ülkelerde Çevre Sorunları	49
2.2.3. Gelişmekte Olan ve Gelişmemiş Ülkelerde Çevre Sorunları	56
2.3. ULUSLARARASI ÖRGÜTLER VE ÇEVRE	64
2.4. BÖLGESEL ÖRGÜTLENMELER	76
2.5. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ SORUNU	81
2.5.1. Küresel İklim Değişikliği ve Etkileri	83
2.5.2. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi.....	85
2.5.3. Cenevre Bildirgesi	88
2.5.4. Kyoto Protokolü.....	89
2.6. TÜRKİYE’DE ÇEVRE POLİTİKALARI	94
2.7. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ÇEVRECİ STRATEJİLER İLE AVANTAJ YARATAN ŞİRKETLER.....	99
2.8. YENİ ULUSLARARASI İŞBÖLÜMÜ (NEW INTERNATIONAL DIVISION OF LABOUR)	105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEVRE VE KALKINMA İLİŞKİLERİ

3.1. ÇEVREYİ DIŞLAMAYAN KALKINMA	112
3.2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA	113
3.3. KAPİTALİST KALKINMA YOLUNUN SONUÇLARI	120

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL AYAK İZİ

4.1. KÜRESEL AYAK İZİ AĞI RAPORLARI	131
4.2. KÜRESEL AYAK İZİ HESAPLAMA PROSEDÜRÜ.....	133
4.3. KÜRESEL AYAK İZİ ANALİZİNİN GÜÇLÜ VE ZAYIF YANLARI.....	135
4.4. KÜRESEL AYAK İZİNİ AZALTMAK İÇİN NELER YAPILABİLİR?	137
SONUÇ	142
KAYNAKÇA.....	146

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1: GEO Veri Sistemi, çeşitli ülkelerin Dışişleri Bakanlıklarından elde edilen verilere göre çok taraflı çevre anlaşmalarının yıllara göre taraf sayıları.....	65
Şekil 2: Kyoto Protokolünü kabul eden, etmeyen ve etmesi beklenen ülkeler	91
Şekil 3: Ülkelerin ekolojik ayak izlerinin bileşenleri ve Dünya ortalaması	132
Şekil 4: Kişi başına düşen karbondioksit salımları.....	134
Şekil 5: Karbondioksit ve metan gibi sera etkisi yaratan gazların salımının ülkelere göre dağılımı.....	135
Şekil 6: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu’nun verilerine göre insan etkinlikleri sonucunda atmosfere salınan sera gazlarının dağılımı	139

KISALTMALAR

AB (EU):	Avrupa Birliği (European Union)
ABD (USA):	Amerika Birleşik Devletleri (United States of America)
AT (EC):	Avrupa Toplulukları (European Communities)
BÇS (CBD):	Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (Convention on Biological Diversity)
BKK:	Bakanlar Kurulu Kararı
BM (UN) :	Birleşmiş Milletler (United Nations)
ÇED:	Çevresel Etki Değerlendirmesi
DB:	Dünya Bankası
DÇKK (WCED):	Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (World Commission on Environment and Development)
DPT:	Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ (WTO):	Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organisation)
FAO:	Food and Agriculture Organization of the United Nations (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü)
GDO (GMO) :	Genetik Olarak Değıştirilmiş Organizma (Genetically Modified Organism)
GSMH (GNP) :	Gayri Safı Milli Hasıla (Gross National Product)
OECD:	Organisation for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
PPP :	Polluter Pays Principle (Kirleten Öder İlkesi)
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜİK:	Türkiye İstatistik Kurumu
UNEP:	United Nations Environment Programme (Birleşmiş Milletler Çevre Programı)
TÜBİTAK:	Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu

GİRİŞ

İnsanoğlu varolduğu günden bu yana doğanın bir parçası olarak, hem doğa ile etkileşim içerisinde onu dönüştürmüş, hem de kendisi doğaya uyum sağlamanın yollarını aramış ve bulmuştur. Fakat bu dönüşüm içerisinde doğa aleyhine olumsuz sonuçlar meydana gelmiştir. Olumsuzlukların farkına geç varan veya hiç varmak istemeyen insan, yaşam biçimini değiştirmeyi uzun süre reddetmiş ve bu tehlikenin küresel boyutlara varmasına adeta göz yummuştur. Giderek artan sorunlar nedeniyle içinden çıkılması güç bir hale getirmiştir. Hızlı nüfus artışına bağlı olarak kişi başına düşen tüketim miktarının artması, toprakta meydana gelen bozulma ve erozyon, atmosferde meydana gelen değişiklikler ve biyolojik çeşitlilikte meydana gelen tür kaybı gibi sorunlar giderek artmakta olduğu gözlenmektedir.

Doğanın kirletilmesi, her geçen gün hızlanarak kaynakların kendini yenilemesine izin verilmeden hesapsızca yok edilmesi, özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra gerçekleşmiştir. Teknolojik gelişmeler, üretim tekniklerindeki değişimler doğanın dengesini bozarak insanlığı küresel boyutta tehdit etmeye başlamıştır.

Gelişmiş ülkeler bu tehlikenin farkına vardıklarında, sahip oldukları eski, hantal ve çevreye zararı çok büyük olan teknolojilerini gelişmemiş ülkelere kaydırarak bu sorunlardan kurtulmaya çalışmışlardır. Ancak sorunlar küresel boyutta yaşandığı için aldıkları önlemler kaçınılmaz sonu engellemeye yetmemekte sadece geciktirmektedir. Bu noktada ortaya çıkan çevre kirliliği, hiçbir endüstrinin olmadığı kutuplar da dâhil olmak üzere, dünyanın her yerine ulaşmaya başlamıştır.

Sanayi ve teknolojiye gelişmeler, meta üretimini basitleştirmiş ve maliyetin azalmasını sağlayarak, aşırı üretimi ve dolayısıyla aşırı tüketimi desteklemiştir. Meta üretimi, günümüzde 1970'li yıllara göre on kat artmıştır. Tüketim maddelerini çeşitlendirerek bu yolla tüketicilerin ihtiyaçlarını da sürekli değiştirerek üretimin yoğunlaştırılması esas alınmıştır. Sınırsız ve maliyetsiz olarak kabul edilen doğa üretim faktörleri kapitalist üretim tarafından hesapsızca kullanılmakta, tıpkı emek unsurunda olduğu gibi kaynaklar da sömürülmekte ve ortadan kaldırılmaktadır.

Dünyadaki tarım alanları ve su kaynakları çevresel sorunlardan dolayı %7 oranında azalmış ve beraberinde yıllık altı milyon metreküp kara parçası yok olmaya başlamıştır. Yeni arazi kazanmak ve rant sağlamak için ormanlar yok edilmekte bu da beraberinde atmosferdeki oksijen oranının azalmasına neden olmaktadır. Yol yapım maliyetlerini düşürmek için yolların düz alanlardan geçirilmesi, bir yandan yollar üzerine sanayi kuruluşlarının yerleşmesine neden olmuş, diğer yandan da karayollarının yol açtığı kirlilik tarımsal alanlara zarar vermiştir. Bunun dışında toprakların kirletilmesinde tarım ve hayvancılıkta kullanılan suni gübre ve ilaçların etkilerini eklemek gerekir.

Kapitalist üretim sistemiyle birlikte meta üretimi de yoğunlaşmaya ve çeşitlenmeye başlamıştır. Dolayısıyla insanlar arası ilişkilerde tıpkı metalar arası ilişkilere benzemeye başlamıştır. Kara yönelik olan bu sistemde tıpkı doğanın sömürülmesi gibi insan gücü de kullanılmakta olduğundan çalışanlar arası rekabet artmakta, ilişkinin bozulması örgütlenmenin engellenmesine neden olmaktadır. Kapitalizmin ve sermaye güçlerinin karşısında insanlar sessiz kalırken doğa ise yaşamı tehdit ederek tepkisini ortaya koymaktadır.

Sistem reklamlar ve teşvikler yoluyla daha fazla tüketimi özendirerek yeni ihtiyaçlar yaratılması yoluyla doğal kaynakların çok büyük oranda yok edilmesine ve kaynakların kötü kullanılmasına bağlı olarak geniş bir kirliliğe neden olmaktadır. Çevre sorunlarının var olan üretim sistemi ile ilişkileri konusunda yapılan az sayıda ki çalışma böyle bir tezin hazırlanmasında esin kaynağı olmuştur.

Bu çalışmada amaçlanan yaratılmış ihtiyaçların karşılanması için gerçekleştirilmiş tüketimin her zaman ön planda olmasından hareketle kapitalist üretim sisteminin çevre sorunlarına etkilerini ele almaktır. Bu bağlamda kapitalist üretim sisteminin yapısı ve çevreye olan etkileri incelenecektir. Çalışmamız toplam dört bölümden oluşmaktadır. Bu tez çalışmasında izlenen yöntem genel olarak literatür taraması yapılarak değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çevre ile ilgili konuların çok geniş bir alana yayılması nedeniyle tezimizde konuların ele alınışı bağlamında bir sınırlamaya gidilmiştir. Örnek olarak çevre – insan ilişkileri, çevre ile ilgili STK'lar, çevre hakkı, yeni teknolojiler ve çevre ilişkisi, çevre ve siyaset ilişkisi vb. konular

tezimizde incelenmemiştir. Küresel bağlamda çevre politikaları, çevre ve kalkınma ilişkileri, küresel ayak izi gibi konular tezimizde değerlendirilmeye alınmıştır.

İlk bölümde kapitalist üretim sisteminin gelişimi ele alınmaktadır. Burada kapitalist üretim tarzının ortaya çıkışı ve gelişimi, kapitalist üretim tarzının aktörleri ve son olarak kapitalist işleyişin çevreye ve insana verdiği zararlar üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde öncelikle küreselleşme kavramının açıklaması yapılmaktadır. Küreselleşme, kendi mantığı içinde, sermaye ve onun simgesi olan marka bazında dünyayı, tüketiciyi ve tüm insanları yönlendirmektedir. Çevresel olayların etkisinin asıl olarak küresel olduğundan hareketle çevresel sorunların çözümüne ilişkin uygulamaların da küresel olması gerektiği savunulmaktadır. Küreselleşme sürecinde çevreci stratejiler ile avantaj yaratan şirketlere yer verdikten sonra özellikle çevre sorunlarının artması üzerine gelişmiş ülkelere üretimin gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelere kayması ve maliyetlerin azaltılması kapsamında yeni uluslararası iş bölümü tartışılmıştır. Son olarak Türkiye’de çevre politikalarına yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde çevre ve kalkınma ilişkileri kapsamında toplumsal ve ekonomik gelişme hedefleri ile çevresel değerlerin korunması arasında bir uyum sağlanması gerektiğini iddia eden çevreyi dışlamayan kalkınma ve bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılama olanağından ödün vermeden karşılamayı ifade ettiği öne sürülen sürdürülebilir kalkınma ve son olarak üretim için üretim ve kar maksimizasyonunu hedefleyen kapitalist kalkınma açıklanmıştır.

Dördüncü ve son bölümde “küresel ayak izi” kavramına yer verilmiştir. Çevre kirliliğinin temelinde kapitalizmin olduğunu düşünenlerin karşısında, geri kalmışlığın olduğunu iddia edenler de olduğu için küresel ayak izi sonuçları önem taşımaktadır. Kavrama esin kaynağı olan “Ayak izi”; bir canlının ağırlığına ve ayaklarının boyutuna göre yere yaptığı baskı sonucu derinliği değişen izdir. Canlıların gezegene yaptığı baskı ve biyolojik üretken alan kullanım miktarı “ayak izi” kavramıyla simgeleştirilmiştir. Küresel kapitalizmin yarattığı tüketim toplumunun gezegene yaptığı baskı, büyüyen küresel ayak izidir. Küresel ayak izi, ekolojik bozulma ya da kaynakların adaletsiz

kullanılmasını açıklamakla kalmamakta, aynı zamanda bunların bireysel ya da kurumsal olarak bizlerin aldığı kararlarla ilişkisini de açıklamaktadır. Bu bağlamda küresel ayak izleri geleceğimizle ilgili kararlar alma konusunda daha geniş bir referans çerçevesi sağlamaktadır. Kendi ayak izlerimizi küçültmek için bireysel olarak uygulayabileceğimiz yollara da çalışmada yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİST ÜRETİM SİSTEMİNİN GELİŞİMİ

1.1. Üretim Biçimleri

İnsanların ve onların oluşturdukları toplumların temel sorunu, başlangıçtan beri varlıklarını sürdürebilmektir. Bunun için insanların yeme, giyinme, barınma gibi temel biyolojik gereksinimleriyle bulundukları kültür düzeyinin belirlediği, diğer gereksinimlerinin karşılanması gerekmektedir. Maddeler doğada kullanılmaya hazır bir biçimde bulunmazlar. İnsanların bunları doğa (topraklar, sular, madenler, ormanlar, hayvanlar vb.) üzerinde çalışarak elde etmeleri gerekir. İnsanların gereksinme duydukları maddi malları elde etmek için yaptıkları işlere üretim faaliyeti denir. Diğer bir deyişle üretim, doğanın bir emek harcanarak, insan gereksinimlerini gidermeye elverişli bir hale sokulması demektir. Doğadan alınan maddelerin kimyasal bileşimlerini ya da fiziksel biçimlerini değiştirerek, bunların insanlara yararlı bir hale getirilmelerine üretim denir (Aren, 2007, s.13).

İnsanın doğaya müdahalesi tek boyutlu ve mekanik bir sürece indirgenemez. İnsan, doğayı dönüştürürken kendisini de dönüştürmüştür. İnsan, nasıl ki doğaya müdahale etmekteyse doğa da insana müdahale etmektedir. Üretimde, insanlar, yalnızca doğa üzerinde değil, birbirleri üzerinde de etkili olur. Ancak belirli bir tarzda işbirliği yaparak ve etkinliklerini karşılıklı olarak değiş-tokuş ederek üretimde bulunurlar. Üretmek için birbirleriyle belirli bağlantılar ve ilişkiler içine girerler, ancak bu, toplumsal bağlantı ve ilişki sınırları içindedir ki, doğa üzerinde etkili olur, üretimde bulunurlar (Marx, 1999, s.31).

İnsanlık tarihi içerisinde yaşamsal bir yeri olan emek kavramı üretim olgusundan ayrı ele alınamaz. İnsan varoluşundan itibaren nasıl gelişip dönüştüyse aynı şekilde emeğin yapısı ve dolayısıyla üretimin yapısı da değişime uğramıştır. Emek ve üretim kavramları iç içe geçmiş kavramlardır. Üretim, sadece emeğin doğrudan bir

çıktısı olması anlamıyla değil; insanlık tarihini analitik bir şekilde çözümlemek açısından da önemlidir.

Üretim, toplumsal hayatın devam edebilmesi için son derece önemlidir. Eğitim, bilim, sanat, spor vb. tüm faaliyetler üretim faaliyetlerinden kalan zamanda yapılabilmektedir. Üretimi gerekçeştirebilmek için emek gücü (işgücü) ve üretim araçları gereklidir. Üretim araçları, emek araçları ve emek nesnelerinden oluşur. Örneğin sandalye üretiminde emek nesnesi ağaçtır. Bu emek nesnelerinin işlenebilmesi için gerekli olan tüm aletler, makineler, barajlar emek araçlarını oluşturmaktadır. Bir toplumun üretim güçleri ve üretim ilişkileri, bir arada, o toplumun üretim biçimini belirler. Tarihte birbirinden farklı beş temel üretim biçimi saptanmıştır (Aren, 2007, s.20):

- i. İlkel komün,
- ii. Köleci üretim biçimi,
- iii. Feodal üretim biçimi,
- iv. Kapitalist üretim biçimi,
- v. Sosyalist üretim biçimi.

Üretim biçimlerinin her birinde, üretim güçlerinin gelişme düzeyi ve bu düzeyin belirlediği üretim ilişkileri birbirinden farklıdır. Her üretim biçimi, kendinden öncekine göre daha ileri bir aşamayı temsil eder. Dünyadaki bütün toplumlar bu beş üretim biçiminin hepsini ve sıra ile yaşamış değillerdir.

Toplumun sosyal, siyasal ve manevi süreçleri de üretim biçimleri tarafından şekillendirilir. Toplumun gelişmesi sonucunda toplumdaki üretim güçleri mevcut üretim ilişkileri ile uyumsuzluğa düşer. Üretim araçlarının gelişmesi sonucunda üretici güçler öyle bir aşama meydana getirirler ki, bu aşama mevcut üretim ilişkileri çerçevesinde artık toplumda huzursuzluğa yol açar. Böylece üretim biçimi değişmeye zorlanır ve toplumsal devrim meydana gelir (Kongar, 1985, s.131).

Kapitalist ekonominin 1930'lu yıllarda yaşadığı kriz Fordist üretim biçimini gündeme getirmiştir. A.B.D.'nin başını çektiği, önce Batı Avrupa ülkelerinde, daha sonra tüm ülkelerde patlama gösteren tüketimdeki artış, daha fazla üretim yapmayı zorunlu kılmıştır. Bu süreçte yapılan kitlesel üretim, Fordist üretim olarak adlandırılmıştır. Fordist üretim sisteminde işçi bir anlamda robotlaşmış, nitelikten çok niceliğe önem verilmiştir. Diğer bir ifadeyle, verimlilik düşüncesi nispi olarak geri planda kalmıştır (Özkaplan, 1994, s.84). Temel özellikleri, standart malların çok sayıda üretildiği seri üretim, bu üretimi gerçekleştirmek için büyük ölçekli fabrika düzenlemeleri, çok sayıdaki ve karmaşık tüm işlemlerin gerçekleştirilebilmesi için dikey entegrasyon, hareketli band sistemi, tek amaçlı makineler ve niteliksiz eğitimsiz işgücü kullanımına dayanan Fordist üretim biçiminin hayata geçirilmesi için gerekli sosyal organizasyon, Taylor'un bilimsel yönetim ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede işler tek tek belirlenmiş, basitleştirilmiş ve en küçük ayrıntısına kadar planlanmıştır. Yönetim, tasarlama, denetim ve uygulama işlemleri ayrıştırılmış, çalışanın zihinsel katılımı üretim sürecinde gereksiz görülmüş, en ince detaylarına göre tanımlanmış ve planlanmış işlerin ortaya çıkardığı aşırı "uzmanlaşma" emeğin üretim sürecine yabancılaşmasını artırmıştır. Çalışanların yalnızca çok da beceri gerektirmeyen işler hakkında bilgi sahibi olmaları, farklı görevlerin koordinasyonu ve kontrolü için yoğun bir dikey hiyerarşi geliştirilmesine neden olmuştur (Sayer, 1986, s.30-43).

Fordist üretim yönetimi, üretimi arttırmakta başarılı olduğu için uzun dönemde etkili olabilmıştır. Ancak üretim koşullarının farklılaşması, üretim yöntemlerinin hızla değişmesine neden olmuş; kitle üretiminin gerektirdiği Fordist üretim biçimi geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. Fordist üretim anlayışının zayıflamaya başlamasıyla birlikte, işçi sendikacılığının gücünü aldığı, kitle üretiminin hâkim olduğu büyük fabrikalardan, orta ve küçük üretim biçimlerine geçilmiştir. Böylece işverenlerin hareket alanı genişletilerek, sendikal hareketten uzaklaşabilmeleri kolaylaşmıştır (Ekin, 1996, s.2).

Fordizmin rasyonalizasyonuna bağlı olarak çok sayıda işçinin içinden olması, toplam talepteki daralma, özel sektörde verimliliğin ve krlılığın düşmesi ve enflasyon rakamlarının yükselmesi yapısal krizin temel gstergeleriydi (Harvey, 2006, s.164).

Günümüzde kapitalizm-ötesi bir çağın başladığını ileri sürenler, mülkiyet ilişkilerinin değişmediğini; ancak, üretim faktörleri içinde emeğin ve sermayenin göreli önemlerinin azaldığını ve buna bağlı olarak, artık toplumsal sınıfları mülkiyetin değil, eğitim farklarının belirlediğini savunmaktadırlar (Kozlu, 1994, s.13).

Özellikle kapitalist üretim yalnız ulusal düzeyde değil, uluslar arası düzeyde de sosyalleşmiştir. Üretim onlarca, yüzlerce, binlerce işçinin çalıştığı fabrikalarda, işyerlerinde yapılmaktadır. Arza yönelik olarak üretim yapılmamaktadır. Tek odak noktası olan kar, üretim miktarını belirlemektedir. Bu retim modeli, kar dışında başka bir şeyi düşünmediği için yerküre’deki bütün ekosistemleri tehdit etmektedir.

Kr güdüsü nedeniyle doğa her geçen gün biraz daha tahrip ediliyor, atmosfer zehirli kimyasallara boğuluyor, dünya geri dönüşsüz bir yok oluşa sürükleniyor. Doğa olaylarını afet haline getiren, onları her yıl on binlerce insanın canını alan felketlere dönüştüren bizzat kapitalizmdir.

Kapitalizm ncesi toplumlarda, tarımsal üretimden kaynaklanan atıkların çoğu, ekolojik yasalara oldukça uygun bir biçimde, yeniden çevrime girerdi. Buna karşılık, gelişmiş kapitalist toplumda, doğanın bölünme derecesi dolayısıyla, geri dönüşüm ařırđ derecede zordur (Foster, 2002, s.139).

Kapitalizmde bütün yaşama gittikçe daha çok yön veren ilke, “doğa en iyisini bilir” ekolojik ilkesi değil, ekoloji karřıtđ kendi kendini düzenleyen “market en iyisini bilir” ilkesidir. Örneğin, gıda esas olarak bir besin biçimi olarak görülmez artık, kar elde etmenin bir aracı olarak görülür, öyle ki besin değeri iriliğe feda edilir. Sonunda, gıdanın kalitesi düşürülür, kuşlar ve diğer türler ldrlr ve insanlar zehirlenir. Doğanın cömertçe verdiği şeyler mülk sahibine verilmiş karşılıksız bir armağandır. Kapitalizmin ekoloji karřıtđ bu eğilimi, doğal kaynakların ve enerjinin mlkleştirilmesi

ile ilgili bu ekolojik bedelin, ekonomik denkleme bir çarpan olarak nadiren sokulduğu olgusunu ifade eder. Marx, klasik liberal iktisatçıların doğayı, sermaye için “karşılıksız” bir kazanç olarak gördüğünü ileri sürmüştür (Foster, 2002, s.139).

1.2. Kapitalist Sistemde Üretim İlişkileri

1.2.1. Kapitalist Üretim Tarzının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Ticaret toplumsal ve iktisadi hayatın belirleyici bir unsuru haline gelerek ticaretin konusu olan mal ve ürünlerin üretimini sağlayan emek süreçlerinde de köklü dönüşümler yaşanmıştır. Bu açıdan bakıldığında feodalizmin çözülerek kapitalist üretim tarzının gelişmesine zemin hazırlayan sermaye birikim sürecinin tek başına ticaret hayatındaki gelişmelerin bir sonucu olduğunu düşünmek hatalı olacaktır.

Feodal üretim tarzını kapitalizmden ayıran en temel özelliklerden birisi feodalizmde meta üretiminin yani piyasa için mal üretiminin belirleyici bir unsur olmaması ve son derece kısıtlı bir fonksiyona sahip olmasıdır. Bu dönemde genel yapısı itibariyle üretimin toplumsallaşması ve işbölümü son derece kısıtlıdır. Çünkü zanaatkâr hammaddenin sağlanmasından üretimde kullanılacak araç gerecin teminine; bilgi ve becerisini kullanarak hammaddenin işlenmesinden tamamlanan ürünün satış ve pazarlamasına kadar her süreci kontrol altında tutmaktadır. Rekabet ortamından uzak bir sistem içerisinde olan üretim organizasyonu vardır. Öte yandan lonca tipi örgütlenmeler fiyat ile Pazar ve talep arasındaki dengeye dayanıyordu. Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte lonca tipi örgütlenmeler ve zanaatkârlar tarafından gerçekleştirilen üretim yeterli gelmemeye başlamıştır. Eve iş verilmesiyle birlikte ustalar üretim sürecindeki bağımsızlıklarını yitirmeye başladılar. Zanaatkârlar giderek ücretle çalışan para işçileri konumuna gelmeye başladılar. 16.yüzyıl ile 18.yüzyıl arasında yoğun olarak yaşanan bu dönemden sonra eve iş verme sistemi üretim ihtiyacını karşılayamaz duruma gelmeye başladı. Bu durum manifaktür üretim sistemine geçişi hızlandırmıştır (Huberman, 2007, s.132). Manifaktür ile birlikte farklı zanaatkârlar tek bir sermayedarın denetiminde bulunan iş yerlerinde üretim faaliyetlerini yürütmeye başlamışlardır. Eve iş verme sistemiyle üretim sürecindeki bağımsızlıklarını yitiren

zanaatkârlar artık mekânsal açıdan da bağımsızlıklarını yitirmiş ve kapitalistin yani sermayedarın kontrolü altına girmiştir. Artan iş bölümü ile birlikte üretim süreci toplumsal bir yapıya kavuşmaya başlamıştır. Manifaktür üretimin kapitalizmin gelişmesinde çok büyük bir etkisi olmuştur. Zanaatkârların önceden başından sonuna kadar kontrol ettiği süreç parçalanmıştır. İş bölümü beraberinde uzmanlaşmayı getirmiş ve bu sayede makinelerin ortaya çıkışı sağlanmıştır. İşlerin parçalara ayrılması daha sonra bu işlerin insana bağımlı olmadan makinelerce halledilmesine olanak sağlamıştır.

1.2.1.1. Manifaktür Üretim Sisteminden Fabrika Üretim Sistemine Geçiş

Sanayi Devrimi ile birlikte zanaatkârların konumu ve işçileşme süreçleri çok farklı bir boyut kazanmıştır. Çok sayıda teknik buluş, başta buhar gücüyle çalışan makine olmak üzere, insanlık tarihinde yarattığı büyük etki neticesinde bu dönemin “Sanayi Devrimi” olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Fiyatların ve maliyetlerin giderek düşürülmesi sonucunda daha fazla satış imkânı yaratılmıştır. Tüm bunların sonucunda fabrika sistemine dayalı sanayi kapitalizminin önlenemez yükselişi olanaklı hale gelmiştir. Üretim miktarında önceki dönemlerle kıyaslanmayacak ölçüde büyük artışlar sağlanmıştır. Sanayileşme ile birlikte toplumsal ve sınıfsal yapıda giderek değişime uğramış ve ticaretle uğraşan orta sınıflar sermaye birikiminin etkisiyle sanayi kapitalizminin “burjuvazisi” haline gelmiştir. Bunun yanında toprağa bağlı olarak yaşayan geniş kesimlerin kentlerdeki fabrikalarda birer işçi haline dönüşmeleri; birlikte hareket etme yeteneğini kazanmaları ve çıkarlarının ortak olması da işçi sınıfının kendisi için sınıf olma bilincine sahip olmasına katkıda bulunmuştur.

Toplumsal dönüşümün en somut göstergelerinden biri olan kentsel nüfusun artmasında sanayinin rolü çok büyüktür. Üretimin her aşamasının parçalanarak iş bölümünün yoğunlaştırılması makineleşmenin ön plana çıkardığı bir durumdur. Manifaktür üretim sisteminde ustaların kendi hüner ve becerilerinin yaptıkları ürüne katmaları mümkünken fabrika sistemi bu durumu ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla bu durum işçinin yabancılaşmasını, hiçbir şeye müdahale edememesi işçinin kendisini tıpkı bir makinenin parçası gibi hissetmesine neden olmuştur. Kim için ne kadar ve hangi

nitelikte üretim yapılacağına artık zanaatkâr değil kapitalistleşen tüccar karar vermektedir. Öte yandan makinelerin kullanılmasının tecrübe gerektirmeyecek ölçüde basit olması üretim maliyetlerinin de düşürülmesi amacıyla yoğun biçimde kadın ve çocuk işgücünün kullanılmasına neden olmuştur. Sermaye birikimine odaklanmış bir kapitalist gelişme süreci her tür insani gelişmeyi göz ardı ederken kriz dönemlerinde bunun bedelini geniş emekçi kesimler işsizlik ve yoksulluk olarak ödemişlerdir.

1.2.1.2. Fabrika Üretim Sisteminin Gelişimi ve Sanayi Kapitalizmi

İlk olarak İngiltere’de oraya çıkan fabrika üretim sistemi çok hızlı bir şekilde tüm kıta Avrupa’sına yayılmıştır. Fabrika üretim sistemini kapitalizmin evriminde öne çıkartan temel unsur ise aslında kapitalist üretim tarzının temel belirleyici özelliklerinin fabrika sistemi ile birlikte belirgin ve yapısal hale gelmesidir. Dolayısıyla fabrika üretim sistemi ile birlikte üretim tarzında ortaya çıkan yapıyı genel olarak sanayi kapitalizmi olarak da tanımlayabiliriz. Günümüzde yaşadığımız dünyayı ve toplumu açıklamaya yönelik pek çok tartışmada ya da teoride belirleyici ve referans noktası özelliği taşıyan unsur fabrika üretim sisteminin gelişmesine dayanan sanayi kapitalizmidir. Fabrika üretim sistemi ile sanayi kapitalizmi arasında içsel bir bağ kurulmasına karşın kapitalizmin fabrika sistemi sonrasında durağan bir yapıya kavuştuğu ya da değişim dinamiklerini yitirdiği anlaşılmamalıdır (Engels, 1997, s.290).

İşçi sınıfının toplumsal ve siyasal ağırlığının giderek artması fabrika üretim sisteminin gelişmesinin bir diğer çıktısı olmuştur. İngiltere’de elle çalışan dokuma işçilerinin sayısı 1820-1844 yılları arasında 240 binden 60 bine inerken mekanik dokuma tezgâhlarının yer aldığı fabrika sisteminde çalışanların sayısı 10 binden 150 bine yükselmiştir. İşçi sınıfı bir yandan nicel olarak büyürken bir yandan da örgütlenerek kolektif hareket etme yeteneğini geliştirmiş ve kapitalizmin yarattığı yaşam koşullarına karşı mücadele arayışına girmiştir. Sanayi devrimi ve fabrika üretim sisteminin geliştiği ilk yıllarda işçi sınıfının öfkesi ve mücadelesi makinelere yönelmiş ve makine kırıcıları olarak da adlandırılan “Ludist” hareket etkili olmuştur. Ludist hareket aynı zamanda kendisi için sınıf olma bilincine doğru atım atan işçi sınıfının

19.yüzyılın ilk yarısına kadar kapitalizmin kurumsallaşmış tüm ilişkilerine ve sonuçlarına karşı bir isyanı olarak da yorumlanabilir (Akkaya, 2008, s.25).

Sendikaların ve onların en önemli mücadele araçlarının başında gelen giriştikleri grevlerin en önemli genel özelliği rekabeti ortadan kaldırmaya dayanması ve bu şekilde kapitalizmin sınıfsal yapısında işçi sınıfının kazanımlar elde etmelerinde önemli bir mücadele aracı olmasıdır (Engels, 1997, s.292).

1.2.1.3. Kapitalizmin Temel Özellikleri

Kapitalist üretim biçimini, kapitalist işletmeyi tanımlayarak anlatabiliriz. “Kapitalist işletme, üretimin yapıldığı bir yerdir.” Bu yerdeki bütün üretim araçları, yani binalar, makineler, aletler, hammaddeler, yarı mamuller, mamuller kapitaliste, bir özel kişiye aittir. Bu özel kişi tek bir birey olabileceği gibi, birçok bireyin bir araya gelerek meydana getirdikleri bir ortaklık, şirket de olabilir. Kapitalist, üretim araçları üzerindeki mülkiyet hakkından ötürü, işletme üzerinde ve burada yapılan üretim faaliyetleri üzerinde tam bir egemenliğe sahiptir (Aren, 2007, s.23). Şirketlerin özelliklerine baktığımızda kapitalist toplumun yansımasını bu özelliklerde görmemiz mümkündür.

Son 150 yılda şirket, dünyanın egemen ekonomik kurumuna dönüşmüştür. Bugün hayatımızı şirketler yönetmektedir. Ne yiyeceğimizi, neyi seyredeceğimizi, neyi giyeceğimizi, nerede çalışacağımızı ve ne yapacağımızı belirlemektedirler. Şirketlerin ideolojileriyle kuşatılmış durumdayız. İşletmeler giderek, hükümette kendilerine denetlemekle yükümlü olanlara kararlarını zorla kabul ettirmektedirler (Bakan, 2007, s. 15).

Ulaşım ve iletişimdeki teknolojik yenilikler, işletmenin hareket kabiliyetini ve taşınabilirliğini büyük ölçüde arttırmıştır. Taşımacılıktaki yeni teknikler maliyetleri düşürmüş ve taşıma hızını, verimliliği yükseltmiştir. İnternetin yaratılmasıyla iletişim de aynı şekilde gelişti. Artık kendi ülkelerinin yasal yetki alanlarına bağlı olmayan şirketler, düşük maliyetli mal ve hizmet üretmek için yeryüzünde yeni yerler aramaya

devam etmektedirler. Emeğin ucuz ve çevre standartlarının düşük olduğu yoksul ülkelerde işgücü satın alarak, insanların yüksek gelirlerle sahip ve iyi paralar ödemeye hazır oldukları zengin ülkelerde ürünlerini satmayı amaç edinmişlerdir (Bakan, 2007, s.35).

İş dünyası liderleri bugün işletmelerinin kar ve zarardan başka şeylerle de ilgilendiklerini, sadece hissedarlarına değil, bir bütün olarak topluma karşıda sorumluluk taşıdıklarını söylüyorlar. Bu dönüşüme rağmen işletmenin kendisi değişmemiştir. 19. yüzyılın ortalarında modern bir işletme kuruluşu olarak ortaya çıktığı vakit neyse öyle kalmıştır (Bakan, 2007, s.43).

İşletmeler artık örümcek ağına benzeyen ve yumurta akının hassasiyetine sahip olan küresel ekonomik alanda karmaşık teknolojilerin transferi için birer özne olarak faaliyet göstermektedirler. Bununla birlikte, bu sistemin büyük bir oranda, gelişmiş ve nispeten gelişmekte olan ülkeler arasında gerçekleşmekte olduğu da gözden kaçmamalıdır (Dikkaya ve Deniz, 2006, s.165).

Yeni enformasyon teknolojilerinin gelişmesi, uluslararası ekonomik işbirliğinin ve ticaretin serbestleşmesi sürecinin hızlanması ve yoğun bir üretim artışı ile ortaya çıkan küresel düzeydeki özel ve çok uluslu işletmeler, ekonominin küreselleşmesinin değişik boyutlarıdır (Dikkaya ve Deniz, 2006, s.167).

İşletmeler, ötekilere zarar vermekten uzak durmasını sağlayacak ahlaki gerekçeleri ne kabul edebilir ne de bu gerekçelere göre davranabilirler. Yasal yapısı gereği, bencil amaçlarının peşinde koşarken başkalarına yapabilecekleri konusunda sınır tanımaz ve zarar vermenin yararı maliyetten fazla olduğunda zarar vermeye mecburdur. Kendi çıkarlarına yönelik pragmatik kaygılar ve ülke yasası, işletmenin yırtıcı içgüdülerini kısıtlamaktadır; ancak bunlar, yaşamları yıkmaktan, topluluklara zarar vermekten ve bir bütün olarak gezegeni tehlikeye atmaktan kapitalisti alıkoymaya çoğu kez yeterli olmamaktadır. İşletmelerin dünyasında, psikopatik eğilimlerinin ötekilere - işçilere, tüketicilere, topluluklara, çevreye - yaptığı düzenli ve rutin zararlar çok da istisna değildir. Bunlara, işletme faaliyetlerinin kaçınılmaz ve kabul edilebilir sonuçları

- ekonominin soğuk teknik jargonundaki “dışsallıklar”^{*} olarak bakılmaktadır. İşletmelerin, acımasız ve yasal açıdan mecbur tutulmuş özçıkıkarlarının peşine düşmelerinin sonucu olarak insanların başına gelen tüm kötü şeyler, iktisatçılar tarafından dışsallık olarak kategorize ediliyor (Bakan, 2007, s. 80).

İşletmeler son tahlilde kararlarını verirken belli bir zaman dilimi içinde elde edebilecekleri kârı hesaplarlar. Kâr düşüncesi toplumun refahı, işçilerin sağlığı, kamu yararı, barış, çevrenin korunması veya ulusal güvenlik fikirlerinden önce gelmektedir. Bu işletmeler ulus-devletlerin düşman ilan ettiği ülkelerle bile ticaret yapmanın yollarını ararlar. Amerikan şirketlerinin Libya, İran veya Küba ile ticaret yapma peşinde olmaları bu savın bir kanıtı olarak ileri sürülebilir. Kâr ve büyüme dürtüsü çok uluslu şirketler için temel teşkil eder ve adeta yaşamsal bir içgüdüdür (Spar vd., 1999, s.558).

Toplumun amaçları veya çevrenin sağlığı ile uyuşmayan kararlar herhangi bir duraksama olmaksızın alınabilmektedir. İşletmelerin yöneticileri de objektif kararlar alınabilmesi için duygusal davranmamak gerektiğine inanırlar. Bununla birlikte, işletmeler, bu yönlerini saklamak ve tersi bir şekilde görünmek isterler. Bu görüntüyü vermek istemelerinin nedeni ise, kamuoyundan gelecek olan herhangi bir olumsuz bakışın kârlarını düşürme ihtimali taşımasıdır. Bu amaçla reklâm sektörüne milyonlarca dolar ayrılır. İşletmeler çevre gibi toplumun önem verip ilgilendiği konulara saygı gösterdiklerini iddia ederler ama ahlaki bir kaygısı olmayan bu çok uluslu aktörlere inanmak zor görünmektedir (Sakakibara, 1995, s.11).

İşletmelerin planlama görevlileri, gelişme için ve yeni tüketici ve işçi kadroları yaratmak için altyapı oluşturmak amacı ile az gelişmiş toplumları modern dünyanın içine çekebilmek için bilinçli bir şekilde gayret sarf etmektedirler. İşletmeler bunu o insanların yaşam standartlarını yükseltmek gibi nedenler için yaptıklarını belirtse de, bu tür ifadeler inandırıcı görünmemektedir.

İşletmeler doğayı ve toplumu nesnelleştirdikleri gibi, çalışanlarını da nesneler haline dönüştürürler. Yönelindikleri nokta kâr olan işletmeler bilinçli bir şekilde çalıştırdıkları insanların performanslarını kameralar ve bilgisayarlar sayesinde ölçerek

^{*} Dışsallık: Kelimenin tam anlamıyla başkalarının sorunları demektir.

Üretim sürecinde insan olmanın önemini yok ederler. Bilgisayarlar, her çalışanın eylemlerini ve sözlerini diğerk çalışanlar ve işletme standartları ile karşılaştırır. İnsanlara bir çarkın dişlileri gibi davranılır. Yavaş olduğu gözlenen, uyumsuzluk gösteren veya fazla mola veren çalışanlar basit bir şekilde bulunur, disiplin soruşturmasına alınır ve gerekirse atılır.

Yönetim kademelerinde olanlar ise karar alırken duygusal davranmamak zorundadırlar. İşletmeler, cret artışı isteyen işçiler, kısıtlayıcı evre yasaları veya yüksek vergiler gibi şartlar ile karşılaştıkları zaman tüm faaliyetlerini hızla başka bir yere taşıyabilirler (Mander, 1996, s.319).

İşletmeler için çalışan bazı insanlar kişisel olarak doğayı sevseler bile, işletmelerin kendileri doğal dünyayı değiştirip dönüştürmeye devam etmektedirler. İşletmeler için kr, ham maddelerin satılabilir şekle dönüştürülmesi yolu ile gerçekleşir. Doğadaki metaller otomobillere dönüştürülür. Ağaçlar tahtalara, mobilyalara ve kğıda dönüştürülür. Petrol enerjiye dönüşür. Tüm bu faaliyetlerde bir parça doğa ait olduğu yerden alınarak işlenir ve yeni bir şekle dönüştürülür. Nadiren doğanın parçaları yenilenebilir veya ağaçlar tekrar ekilir; ancak böyle durumlarda bile orijinal şekillerine dönmezler. İmalat ile ilgili faaliyetler doğaya müdahale edilmesi ve dönüştürülmesi temeline dayanır. Dünyanın bir parçasındaki doğal kaynakları tükettikten sonra, işletmeler aynı amaçla başka yerlere giderler (Mander, 1996, s.320).

İmalat faaliyetlerinin gerçekleştirildiği tüm toplumlarda doğa dönüştürülmektedir. Küresel bir ekonomi içinde kapitalist işletmelerin varlığı bu süreci hızlandırmaktadır. Çünkü işletmelerin sürekli olarak büyümesi gerekmektedir. Dünyanın her yerindeki kaynakların doğadan alınması ve işlenmesi işletmelerin gittikçe artan bir hızla gösterdikleri faaliyetin konusunu oluşturmaktadır. Döngünün tüketim tarafı da hızlanmıştır. Çünkü işletmeler imal ettikleri malların insanlara tatmin sağlayacağı yolundaki fikirler ile onları ikna etmektedirler. Kendi kendine yeterlilik, i tatmin, doğayı sevme veya sahip olunan şeylere kanaat etme gibi özellikler işletmelerin amaçları açısından çok zararlıdır. Sonuç olarak işletmelerin doğayı tahrip etme süreçleri devam etmektedir.

Ekonomik büyüme ve küresel gelişme, doğal kaynakların yoğun bir şekilde kullanılmasını gerektirmektedir. Dünyanın ortak alan hayvan ve bitki türleri şiddetli bir saldırıya maruz kalmakta, denizler ve karalar zehirli atık depoları haline gelmekte ve gezegenin yaşamını devam ettirme konusundaki doğal yeteneği yok edilmektedir. İşletmelerin kafasındaki düşünce ise ekonomik gelişme yolu ile ülkeleri daha zengin hale getirdikleri yönündedir. Bununla birlikte, yaratılan zenginlik az sayıda insana fayda sağlamakta ve genellikle çevre programlarına harcanmamaktadır. Teorik zenginlik yaratılana kadar yaşamın yok olması tehlikesi mevcuttur (Goldsmith, 1996, s.78).

İçinde yaşadığımız çevre, ekonomik faaliyetlerin büyüyen etkisine karşı giderek zayıflamaktadır. Ormanlar yok edilmekte, tarım alanları ve meralar tükenmekte, sulak alanlar kurumakta, yeraltı su kaynakları azalmakta, denizlerdeki balıklar tükenmekte ve tüm kara ve deniz çevreleri kimyasal ve radyoaktif zehirler tarafından kirletilmektedir.

Atmosfer ise doğal dengesini giderek daha fazla kaybetmekte ve iklimsel değişiklik tehlikesi baş göstermektedir. Bu gidişatı durdurmanın yolu bu etkilere yol açan faktörleri azaltmaktır ama ne yazık ki ekonomik küreselleşmenin hızlandığı bir ortamda dünyadaki bazı hükümetler, işletmelerin de yardımı ile durumun daha da kötüye gitmesi için adeta yarışmaktadırlar.

Uluslararası ticaretin artması ekonomik gelişmeyi sağlamanın en etkili yolu olarak görülmüştür. Ekonomik gelişmenin ise ilerlemeyi ve dünyada bir teknolojik ve maddi cennetin yaratılması için gereken araçları sağlayacağı düşünülmüştür. Bu durumun insanların şimdiye kadar karşılaştığı tüm sorunları ortadan kaldıracağı umulmuştur. Sonuç ise doğal çevre için bir felaket olmuştur. Bununla birlikte, çok uluslu şirketler ve onların yöneticileri ve sermayedarları ölü bir gezegende hiçbir ekonomik gelişmenin ve ticaretin olamayacağını artık anlamaya başlamışlardır.

Şirketler tarafından dışsallıkların yaratılması, şirketlerin her zaman kendi en uygun çıkarlarına hizmet edecek şekilde, yani hissedarların servetini azami hadde çıkaracak şekilde hareket etme zorunluluğuna dair hukuk kuralıyla doğrudan ilişkilidir. ... Günümüzde Anglo-Amerikan paradigmasına göre kurulmuş olan şirketler hukuku, şirket çalışanlarından, sadece şirket açısından kısa

ve uzun vadedeki maliyetleri hesaba katmalarını talep eder. Maliyet olarak düşünülmeyen herhangi bir şeye dışsallık adı verilir ve dışsallıklar işçilerin, küçük kuruluşların, tüketicilerin ya da topluluk üyelerinin katlandıkları, şirketin neden olduğu hasarların maliyetini kapsar. Şayet bir şirket ülkeye zarar verecek ya da İlk Ulusların sularındaki balık avcılığına uzun vadede etkiler yapacak veya topluluklarda çevre kirlenmesine yol açacak bir karar alırsa, bu tür maliyetler, şirket açısından dışsaldır ve şirketin karar alma sürecinde hesaba katılmalarında gerek yoktur. Ayrıca bu dışsallıkların şirket bilançosunda masraf olarak gösterilmelerine de gerek yoktur, çünkü sadece karların kaydı yapılır, ötekilerine çıkarılan maliyetlerin değil. İşte şirket hukuku günümüzde bu şekilde düzenlenmiştir (Bakan, 2007, s.80).

Kapitalizm, Marx'ın öngördüğü gibi sadece bir üretim biçimi değildir. Aynı zamanda politik ve ideolojik bir sistem olan kapitalizm, teknik, ekonomik, toplumsal-ilişkisel, deneyimsel ve sembolik olguları da içerir (Tomlinson, 1999, s.49). Piyasa mekanizmasına sahip olmak isteyen kapitalizm, işçilerin denetlenmesi veya sömürülmesiyle uğraşmak yerine onları da birer bağımlı tüketici haline getirmeyi başarmıştır. Sürekli olarak yeni kaynaklar bulma arayışında olan sistem, sürekli olarak tüketmeyi özendirmektedir. Bütün ilgisini üretimden tüketime kaydırmıştır. Çünkü ürettiği onca ürünü birilerinin satın alması ve kar edebilmesini sağlaması gerekmektedir.

Kapitalizm, liberal ideoloji üzerinden beslendiği için, tüketiciye seçeneksizlik seçeneğine boğarak, neyi, ne kadar, nerede ve ne zaman tüketeceği konusunda kendi başına karar almasını istemez. Tüketime endeksli bu yaşam felsefesi içerisinde bireylerin kişilikleri pasifize edilmiş ve tercihte bulunma kabiliyetleri köreltilmiştir. Seçme özgürlüğünden mahrum bırakılan tüketici günlük ihtiyaçlarını dahi belirleyememektedir.

Kapitalizm tarihsel bir sistemdir. Bu tarihsel sistemin doğuşunun 15. yüzyıl sonrası Avrupa'da gerçekleştiği; sistemin zaman içinde, 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde tüm yerküreyi kaplayacak biçimde mekân içinde de genişlediğini; bugün hala tüm yerküreyi kaplamakta olduğu düşüncesinden hareketle kapitalizm şu şekilde de tanımlanabilir: Tarihsel kapitalizm, temel iktisadi etkinlik içinde geçerli olan ya da ağır

basan iktisadi amacın ya da yasanın sınırsız sermaye birikimi olduğu o somut, zamanla sınırlı, mekânla sınırlı, tümleşik üretim etkinlikleri yeridir (Wallerstein, 2002, s.16).

Kapitalist sistem ve bu sistemden beslenen küresel mali şirketler, sahip oldukları kitle iletişim araçlarıyla hem tüketim edimini özendirecek reklâm programları yapmaktalar, hem de bu programlar aracılığıyla izleyiciye verdikleri mesajlarla onları, sisteme olan bağlılıklarını güçlendirmektedirler. Nitekim küresel medya şirketlerinin, kapitalist dünya sistemiyle neredeyse bütünleşmiş bir biçimde sistemin yayılmasında işlevsel bir rol üstlendiğini görebiliyoruz. Shiller'in vurguladığı gibi aslında kapitalizm, sadece küresel ekonomi-politiği tanımlayıp yapılandırmakla kalmamakta, bu süreç içinde şirket kapitalizminin ve tüketiciliğin değerlerini ve yaşam felsefesini taşıyan ticarileşmiş medya ürünlerinin dağıtım yoluyla küresel kültürü de belirlemektedir (Tomlinson, 2004, s.116).

Kapitalizm öncesi insan, ekonomik faaliyeti sadece doğal ihtiyaçlarının karşılanması olarak algılayan doğal insandır ve bu doğal insan kapitalizm öncesi dönemlerde her şeyin ölçüsüdür. Kapitalist sistemle birlikte ilkel ve özgün anlayışı olan doğal insan yok olur ve sermaye birikimi ekonomik faaliyetin hâkim güdüsü haline gelir. Kapitalizm gerçekçi akılcı bir tutumla ve nicel hesaplama yöntemleriyle yaşamdaki her şeyi bu amaca bağlar.

İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar. Onun içindir ki, insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar, çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar (Marx, 1976, s.26).

Kapitalist üretim anlayışının çevre üzerindeki yıkıcı etkisini, küresel ısınma ve iklim değişikliği, hava kirliliği, türlerin yok olması, su kaynaklarının tükenmesi ve kirlenmesi, ormanların yok olması ve nükleer santrallerin, endüstriyel kaynakların yarattığı kirlenme gibi yaşamın her alanında çok açık bir biçimde hissediyoruz. Nükleer

enerji kullanılması sadece bugünü değil geleceği de ipotek altına almış durumda. UNDP her yıl en az 2,2 milyon kişinin kapalı alanda hava kirliliği nedeniyle öldüğünü tahmin etmektedir.

Çağdaş Batı Toplumlari'nda pazarın desteklediği tüketici kültürü önemli hale gelmiştir. Bauman'ın da vurguladığı gibi, Pazar; insanları, tüketim toplumuna üyelik için ya teşvik eder ya da zorla ikna eder. Bu nedenle potansiyel olarak herkes baştan çıkarılır ya da baştan çıkarılması mümkün hale getirilir (1996, s.215).

Nasıl tüketildiğine ya da tüketilip tüketilemeyeceğine bakılmaksızın kontrolsüz ve aşırı üretim yapılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak doğal kaynakların hammadde olarak kullanılmasında kontrolsüzlük ve ölçsüzlük gibi tüketim çılgınlığının körüklenmesi, geri dönüşümsüz ve doğaya zararlı maddelerin kullanımının teşviki, doğaya zarar vermeyen yenilebilir enerji kaynakları yerine doğayı yıkıma uğratan enerji kaynaklarının kullanımında ısrar edilmesi ve ölçsüz kullanımı da dünyayı büyük bir çöplük haline getirmiştir.

Toffler'in adlandırdığı gibi, "kullan at toplumu"nda sadece maddi değerler değil, yaşam biçimleri ve ilişkilerin hepsi kolaylıkla gözden çıkarılabilir. Her şeyin bugün ve bugüne göre değerlendirildiği durumda uzun vadeli koruma düşünülemez (Urry, 1999, s.242-43).

Günümüzde endüstriyel sistemin ideolojisini oluşturan liberalizm ve kapitalist sistem ise, tüketiciyi adeta bir seçeneksizlik seçeneğinde boğarak onu gerçek özgürlüğünden etmiştir. Bu bağlamda tüketim toplumunun bir üyesi olmak, özgürlüğün özgürlüğünü yaşamaktır.

Kapitalist sistemde yeni bir ürünün belli bir talebi karşılamak üzere üretildiği varsayımı doğru değildir. Kapitalist sistem bunun yerine, belli ürünleri ortaya sürmekte ve bunun arkasından bunları bir ihtiyaç haline sokmaktadır. Diğer bir deyişle suni bir ihtiyaç icat etmektedir. Bu yüzdendir ki, modern kapitalizmin en temel enstrümanı reklamcılıktır. Sonuç olarak kapitalist bir sistemin tüketimciliği dayatması nedeniyle, sürdürülebilirlik kaygısının olması düşünülemez.

Kapitalizm, doğası gereği, daha çok kâr, daha çok para ve sömürü için çevre ve doğal hayatı yıkıma uğratmaktadır. Son 30 yıla damgasını vuran çevre ve doğal hayatın yıkımı, küresel ısınma ve bunun insan ve gelecek üzerindeki etkileri başlı başına dünya sosyal yaşamının en önemli sorunlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Gelecek yirmi yılda yüzde yirmi artmaya meyilli dünya nüfusuna, kendilerini her daim üstün yapmaya çalışan insanlara ve yüksek seviyelerdeki ekonomik gelişmeyi sürdürmek için her türlü önleme başvurmaya hevesli hükümetlere bakılacak olursa, genç bir insanın görmeye ömrü yetecek bir zamanda dünya ekonomisinin iki hatta dört kat büyümemesi için hiçbir neden yok. Bu nedenle araştırmada tüm üretim biçimleri arasında kapitalist üretim ve bu üretim biçiminin çevre ile bağlantısı, çevreye verdiği tahribatın nedenleri üzerinde durulacaktır.

1.2.2. Kapitalizmin Başlıca Aktörleri

1.2.2.1. Sermaye Unsuru

Sermaye kapitalist üretim ilişkilerinden ayrı olarak anlaşılamaz. Bu açıdan sermaye, bir nesne değil, nesne biçiminde görülen bir toplumsal ilişki biçimidir. Temel olarak sermaye, para kazanmak içindir. Ancak parayı kazandıran aktifler, paraya sahip olanlar ile olmayanlar arasında bir ilişkiyi cisimlendirmektedir. Bu sayede bu ilişki içerisinde sadece para kazanılmamakta, aynı zamanda bu süreci oluşturan özel mülkiyet ilişkileri de yeniden üretilmektedir (Macintyre, 2001, s.489).

Sermaye sadece bir üretim faktörü değil, aynı zamanda işçiler ve kapitalistler arasında mevcut olan bir toplumsal ilişki biçimidir. Bu yönüyle sermaye, toplumun belirli bir tarihsel biçimine özgü bir şekilde bürünmektedir. Sermaye bir nesne değil, bir nesne içinde var olan ve bu nesneye özgün bir toplumsal nitelik veren, tarihi olarak belirlenmiş bir sosyo-ekonomik yapıya özgü bir üretim ilişkisidir. Kapitalistler ve işçiler arasındaki bu temel ilişki, sermaye kavramında ifadesini bulmaktadır. Sermaye bu açıdan, işçilerden elde edilen fazlalık değer için önceden konulmuş bir değer olarak nitelendirilebilir (Zagalov, 1976, s.201).

Marx'a göre:

... Sermaye, bir nesne değil, toplumun belli bir tarihsel oluşumuna ait bulunan belli bir üretim ilişkisidir ve bir nesnede kendisini ortaya koyarak bu şeye belirli bir toplumsal nitelik kazandırır. Sermaye, maddi ve üretilmiş üretim araçları toplamı değildir. Sermaye daha çok, sermayeye dönüştürülmüş üretim araçlarıdır ve tıpkı altın ya da gümüşün bizatihi para olması gibi, bunlar da bizatihi sermaye değillerdir. Sermaye toplumun belli bir kesiminin tekeline aldığı üretim araçlarıdır ve canlı emek karşısına bu emek gücünden soyutlanmış ve sermayedeki bu zıtlık yoluyla kişileşmiş ürünler ve iş kolları olarak ortaya çıkar (Marx, 1997, s.715).

Bir toplumsal ilişki olarak sermaye, özellikle yaratılan değerin kendisini genişletmesi, toplumsal üretim ve bu üretim sürecinde yaratılan fazlalık değerin toplumsal bölüşümü ve birikimi ile ilgili bir kavramdır. Sermaye, kendisini genişleten bir değer olarak, değerin kendisinin yeniden üretilmesi ve yeni bir değer yaratılması sürecidir. Diğer bir deyişle sermaye kendisini, başlangıçtaki değeri ya da miktarı artmış olarak, yeniden sermaye biçiminde yaratan değerdir (Fine ve Harris, 1979, s.3).

Marx'a göre para, ancak ilerletildiği zaman sermaye haline gelmektedir. Bu açıdan sermaye, fazlalık değer yaratan ve kendini genişleten bir değer olma özelliğine sahiptir (Desai, 1974, s.21).

Kapitalizmin ideolojik zaferinin ilanından bu yana geçen sürede sermaye sınıfı, gerek işyerlerinde gerekse toplumun diğer alanlarında söz sahibi tek güç haline gelmiştir. Artık, günde kaç saat çalışılacağı, ücretin ne kadar olacağı ya da topluma eğitimin, sağlığın hangi koşullarda, ne kadar bir bedel karşılığında verileceğine piyasa güçleri yani, sermayedarlar tek başlarına karar verir hale gelmişlerdir (Müftüoğlu, 2007, 2).

Kapitalist sistemin gelişmesiyle sermaye birikiminde büyük artış başlamış ve kapitalistler tarafından kâr olgusu meşrulaştırılmıştır. Ticaretin genişlemesi ve sermaye birikiminin büyük ölçüde artması emeğin satın alınması ya da kiralanması sürecini

başlatmış ve bunun yanında değer para ile ölçülmeye ve servet başarının ölçüsü sayılmaya başlamıştır.

İşletme içinde sermaye anında ve sürekli olarak biçim değiştirebilir: kasada para biçiminden, mağazadaki metaya ve üretim araçları biçimine (hammadde, işgücü, makine ve inşaat) dönüşebilir. Bu farklı öğelerin bir biçimden diğerine geçişleri (tanımdaki “hareket”) Marx’ın sermaye dolaşımı tanımına denk düşmektedir (Dumenil ve Levy, 2009, s.96).

Sermaye birikimi kapitalist sistemin özüdür. Temel amacı kârını maksimize etmek olan kapitalist sistemde sermaye birikiminin kesintiye uğraması krizlere neden olur. Sistemin sürekliliğini ve kendini yeniden üretmesini tehdit eden bu krizler, bir yandan da sistemin iç çelişkilerini açığa çıkarır. Bu nedenle de kapitalist sistemin devinimini sürdürebilmesinde sermaye birikiminin kesintiye uğranamaması gerekir.

Sermaye birikiminin kapitalist sistemdeki önemi bu konunun iktisat yazınında en çok tartışılan konular arasında yer almasına neden olmuştur. Nitekim sermaye birikiminin etkileri, kapitalist sistemin sürekliliğini sağlamayı amaçlayan iktisatçıların en önemli uğraş alanlarından biridir. Bunun yanında sermaye birikimi, kapitalist sistemin sonsuz bir sistem olmadığını ve yıkılmaya mahkûm olduğunu savunan iktisatçıların kapitalist sistemi eleştirirken kullandıkları önemli bir silahtır. Sermaye birikiminin tarihsel süreçteki evrimi kapitalist sistemin kökeni, oluşumu ve gelişiminde önemli bir rol oynar. Sermaye birikiminin geçmişten günümüze kadar geçirmiş olduğu değişim kapitalist sistemin doğuşu ve gelişimiyle paralellik gösterir.

Kapitalizm büyük bir ücretli işçi kütlesiyle, küçük bir kapitalist azınlığın temel sınıfsal karşıtlığı üzerine oturur. İşçiler toplumun tükettiği mal ve hizmetleri kolektif olarak sağlarken kapitalistler bu üretimi kar ve birikim mantığına uygun olacak şekilde yönetirler. Kapitalist gelişme ilerledikçe bu karşıtlık büyür. Üretimin artan sosyalleşmesi olarak tanımlayabileceğimiz bir yandan ücretli üreticilerin giderek çoğaldığı ve aralarındaki karşılıklı bağımlılığın arttığı bir ağ oluşur. Diğer yandan sermayenin artan yoğunlaşması olarak bir azınlık toplam sermayenin en büyük kısmını denetler hale gelir (Gouverneur, 1997, s.189).

1.2.2.2. Emek Gücü

Kapitalist gelişmeyle birlikte üretim giderek daha kolektif ve evrensel hale gelmektedir. Farklı ülkelerden işçilerin bağımlılıkları arttığı gibi üretim yerleri de giderek ve artan ölçüde bütünleşmiş bir ağ oluşturur. Her bir işletme içinde üretim dalları ve ülkeler arasında bütünleşmenin ve karşılıklı bağımlılığın artması sonucu üretim sosyalleşmiştir. Artık hiçbir işçi nihai ürünün kendi eseri olduğunu söyleyecek durumda değildir. Ürün bütünleşmiş bir çalışmanın sonucudur. İşbölümü, karlarını arttırmak isteyen kapitalistler tarafından ortaya atılmıştır. Çünkü bu işçiler üzerindeki kapitalist egemenliği güçlendirir.

Herhangi bir mal veya hizmetin üretimi giderek daha çok kolektif hale gelirken üretimin tamamı üzerindeki denetim de giderek daha özel bir şey haline geliyor. Değişik görünümdeki sermaye (para sermaye, üretici sermaye, meta-sermaye) toplam sermayenin daha büyük kısmını denetler hale gelen bir kapitalist azınlık tarafından sağlanıyor. Bu sermayenin yoğunlaşması olgusudur.

Her kapitalist başkalarının aleyhine olarak kendi karını, kendi birikim kapasitesini arttırmanın yollarını arar. Böyle rekabetçi bir ortamda, güçlü işletmeler zayıfları tasfiye eder, kendine bağımlı olmalarına neden olur. Sanayide rekabetin temel silahı daha çok miktarda ve daha düşük maliyetle üretmektir.

İnsanlık varoluşundan itibaren nasıl ki gelişip dönüştüyse aynı şekilde emeğin yapısı ve dolayısıyla üretimin yapısı da değişime uğramıştır. Üretimin yapısındaki değişmeyi etkileyen en temel unsurlar genel olarak üretimin öznesi ve nesnesinde yaşanan farklılaşmalardır. Bununla birlikte üretim ya da emek denilen sürecin asli unsurunun insan olduğu unutulmamalıdır.

Kapitalist toplumda sömürü, işçi sınıfının ve ona bağlı olarak bazı başka katman ve sınıfların böyle bir toplumsal konumda yaşamasıdır. Bu sınıf sömürülüyor diyoruz çünkü bu sınıf özgür değildir. Gerçi işçi, toplumun yasaları çerçevesinde kaldığı sürece istediği yapmakta, yaratmakta, arzu ettiği hayat tarzını sürdürmekte, toplum karşısında istediği tavrı almakta, istediği katkıda bulunmakta tam anlamıyla özgürdür. Hiç kimse

onun bu özgürlüğünü sınırlama hakkına sahip değildir. Ama şu var ki hiçbir zaman yaşaması için gerekli olandan fazlasını kazanamayacağı ekonominin kurallarınca belirlenmiş olan işçi için, bu özgürlük soyut bir özgürlük olmaktan ileri gidemez. Gerçekte işçi bir özgürlükler âleminde değil, bir zorunluluklar âleminde yaşamaktadır. Tüm çalışma ve çabalaması, onun ancak yaşaması için zorunlu olan ihtiyaçlarını gidermesine yeter. Bu ihtiyaçlar onun özgür iradesinden bağımsızdır: Kendisi tarafından belirlenmemiş, kendisine verilmiş, empoze edilmiştir. Dolayısıyla hayat boyu çalışıp çabalamakla ulaşacağı amaç, “işte benim yapıtım, yarattığım eser, özgür irademi ifade eden çabamın ürünü” diyebileceği bir şey değildir; kölesi olduğu zorunlulukların, angaryaların gereklerinin yerine getirilmesinden ibarettir. İşçi o halde, zorunlulukların kölesidir (Marx, 2008, s.58).

Kapitalist işletmede üretimi, kapitalistin hesabına ve onun denetimi altında, işçiler yapar. İşçi kapitalist üretim biçimine özgü bir insandır: bu insanın iki temel niteliği vardır. Birincisi, her türlü üretim araçlarından yoksun olmasıdır. Bu yüzden işçi, yaşayabilmek için, bizzat değerlendiremediği işgücünü üretim aracı sahiplerine satmak zorundadır. İşçilerin ikinci niteliği, işgüçlerini satmakta özgür olmalarıdır. Bu ikinci nitelik işçileri kölelerden ve toprağa bağlı serflerden ayırır. Demek oluyor ki, işçi, üretim araçlarından yoksun olduğundan, yaşamını sürdürebilmek için bir ücret karşılığı, kapitalistlerin işyerlerinde çalışmak zorunda olan insanlara denir (Aren, 2007, s.24).

Kapitalist işletmede üretim, gereksinmelerin karşılanması için değil, satılıp kar elde etmek için yapılır. Bundan dolayı kapitalist toplumu ilerleten, kapitalistin kar hırsıdır. Çünkü artık amaç üretim yaparak ihtiyaç karşılamak değildir. Fazla üretim yapmak ve tüm ürünlerin satılarak sonucunda kar elde edilmesinin sağlanmasıdır. Kapitalizmde temel yasa sermayenin her zaman büyümesidir.

Kapitalizmden önceki dönemlerde üreticiler hem emek süreci hem de elde edilen ürün üzerinde hak sahibiyken kapitalist düzende üretim çok sayıda işçi tarafından, başka bir kişiye (kapitaliste) ait işyerinde ve onun hesabına yapılır. Sorun, üretim araçlarına sahip olmayan ve satın alacak parası ya da mülkü de olmayan kişinin bu düzende ne yapacağıdır. Bu insanlar geçimlerini sağlamak için çalışmak, üretim yapmak durumundadırlar. Ancak ortada üretim araçları ve hammadde bulunmadığı için

çalışmak epey zordur. Fakat İşçinin kendi emek gücü üzerinde hiçbir denetimi kalmadığı gibi ürettiği mallar üzerinde de hiçbir hakkı kalmamıştır. İşçi emeğine sahip değildir; emeği, kapitalistin özel mülküdür. Durum böyle olunca işçi ile yaptığı iş ve bu işin sonucunda elde edilen ürünler arasındaki bağ koparılmış bunun sonucunda da işçi kendisini, işyerinde geçen zamanına, harcadığı emeğe yabancılaşmış hisseder.

Çözüm yolu ne olabilir?

Çözüm herhalde iş koşullarının düzelmesi değildir. Sömürünün işçinin çalışma koşullarında değil, bu çalışmanın ona kazandırdığı karşılığın niteliğinde olduğunu gördük. 19. yüzyılın günde 16 saat en korkunç koşullarda çalışıp 40 yaşında ölen işçinin yerine 20. yüzyılda işi günde 6 saat temiz gömlekle oturup makinenin ürettiği ürünleri sınıflandırmak olan işçiler türemiş olabilir.

Ama bu işçinin de çabasının sırf yaşayabilmek olduğu, onun ötesinde bir şey yapma, daha fazla çalışma, kendi çabasıyla kendi hayatına kendi istediği yönü verme şansı ve imkânı olmadığı gerçeği değişmemiştir (Marx, 2008, s.59).

İnsanın geçim vasıtalarının üretimi ile ilgili en basit kavram emektir. Emeğin en evrensel özelliği, doğa ürünlerini elde etmeye yönelmesi, bütün toplumsal yapılardan bağımsız olarak, insan varlığının doğal şartı olmasıdır. Bu anlamda emek, insan ihtiyaçlarını karşılayan kullanım- değeri olan metalar yaratmaktadır (Kazgan, 2009, s.288).

Her şeyden önemlisi, kapitalist düzende, kapitalizm öncesinde olduğu gibi, emek harcayan üreticinin elinden ürününü karşılığını vermeden (zor, gelenek, ideolojik ya da dini baskı vb. yollarıyla) alma şeklinde bir sömürünün söz konusu olamayacağını görebiliyoruz. İşçinin ürettiği değeri, yani ortaya koyduğu emeği kimseye kaptırması söz konusu değildir. Çünkü: a) kapitalist toplumda bu hukuka aykırıdır, bireyin emeği üstündeki hakları kanunen korunmuş ve devlet otoritesince güvencelenmiştir, b) işçi üretim araçlarına sahip olmadığı sürece zaten kendi başına oturup üretim yapamaz, emek harcayamaz (Marx, 2008, s.50).

Emeğin iki yönü vardır:

1. Belirli kullanım-değerleri yaratan emek: Belirli kullanım değerleri söz konusu olduğunda, bu değerlerin üretimlerinin nasıl bir toplumsal örgüte dayandıkları önemli değildir. Metaların maddi özellikleri bunlardan etkilenmez.

Servetin toplumsal biçimi ne olursa olsun, kullanım-değeri, onun her zaman içeriğini teşkil eder ve bu içerik, her şeyden önce, toplumsal biçime karşı ilgisizdir. Buğdayın tadı, onu Rus serfinin, Fransız küçük köylüsünün ya da İngiliz kapitalistinin yetiştirmiş olmasından kaynaklanmaz. ... Kullanım değeri, üretimin toplumsal ilişkilerini ifade etmez (Marx, 1993, s.42).

2. Toplumun ihtiyacı olan bütün kullanım değerlerini yaratan bireysel emeklerin toplamı olarak emek: Bu yönüyle emek, toplumsal önem taşır. Toplumsal üretim başladığı andan itibaren kullanım değeri, toplumun toplam emeğinin bir ürünü olarak ortaya çıkar ve bu sayede bu kullanım değerini üreten bireysel emek, toplumun toplam emeğinin bir parçası haline gelir.

Metanın mübadele değeri soyut insan emeğinin bir kısmından başka bir şey değildir ve ölçüsü de o metanın içerdiği değer yaratıcı öz, yani emek miktarıdır. Bu emek miktarı, o metanın üretimi için harcanan emek zamanı ile ölçülür.

Metaların mübadele değerinin belirleyen şey, içerdikleri soyut emek olduğundan dolayı, metaların üretim sürecinde kullanılan vasıflı ve vasıfsız emeğin arasındaki fark da çözümlenmektedir. Marx'a göre:

Bazıları, bir metanın değeri, onun için harcanan emeğin niteliğiyle belirlendiğine göre, işçi ne kadar tembel ya da beceriksiz olursa, metanın üretimi için o kadar fazla zaman gerekeceğinden, onun metasının o kadar değerli olabileceğini sanabilirler. Oysa değer özünü oluşturan emek, türdeş insan emeğidir; bir biçimli (uniform) emek gücü harcamasıdır. Bir toplumun ürettiği tüm metaların toplam değerinde somutlaşan toplam emek gücü birçok tek tek birimlerden oluşmakla birlikte, burada, türdeş insan emek gücü niteliği taşıdıkları ve bu nitelikleri ile etkili oldukları sürece, birbirlerinin aynıdır (1997, s.51) ...

Bundan dolayı mübadele değerin ölçüsü toplumsal bakımdan gerekli emek zamanıdır. Toplumsal olarak gerekli emek zamanı, bir malı, normal üretim koşulları altında, o sıradaki ortalama hüner derecesi ve yoğunluğu ile elde edebilmek için gerekli zamandır (Marx, 1997, s.51).

Kapitalist bir ekonomide, kar elde etmek amacıyla kendi aralarında rekabet eden kapitalistler, yaptıkları yatırımlar yoluyla sermaye birikimlerini arttırmaktadırlar. Bundan dolayı kapitalistlerin emek gücü talebi sürekli olarak artmak eğilimindedir. Şu halde sermaye birikimi, işçi sınıfını artışı anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle sermaye birikimi ne kadar fazla olursa, işçilerin kitlesi de o kadar fazla olmaktadır.

Her ne kadar kapitalist üretim sürecinde emek talebi mutlak olarak artsa ise de, birikim süreci esnasında üretimde kullanılan emek miktarı, sabit sermaye karşısında görece olarak azalmaktadır. Marx bu durumu şöyle açıklar:

... Emeğe olan talep, sermayenin bütünü ile değil, ancak değişen kısmının miktarıyla belirlendiğine göre, bu talep, ... toplam sermayedeki artış ile orantılı olarak artacağına, gittikçe küçülen şekilde düşer. Emeğe olan talep, toplam sermayenin büyüklüğü nispetinde ve büyüklüğün artması ölçüsünde artan bir hızla düşer. Toplam sermayenin büyümesi ile birlikte değişen kısım, yani onunla birleşen emek de büyür, ama bu her zaman küçülen bir oranda olur (1997, s.600).

... Halen işlemekte olan sermayenin büyüklüğü ve artış derecesi, üretimin boyutlarıyla, çalıştırılan emekçi kitlesindeki artış, bunların üretkenliklerindeki gelişme ve bütün zenginlik kaynaklarındaki çoğalma ve yoğunlaşma ile birlikte, emekçilerin sermaye tarafından çekilmesi hareketinde bir büyüme olduğu gibi, gene sermaye tarafından itilmelerinin boyutlarında da bir büyüme görülür. Sermayenin organik bileşimindeki ve teknik ilerlemedeki değişimin hızı artar, gittikçe artan sayıda, üretim alanı bazen aynı anda, bazen de başka başka zamanlarda bu değişimin etkisi altında kalır. Bu nedenle emekçi nüfus, kendi yarattığı sermaye birikimi ile birlikte, kendisini nispi ölçüde fazlalık haline getiren, nispi artı nüfus haline çeviren araçları üretmiş olur ve o, bunu, her zaman artan boyutlarda yapar. Bu kapitalist üretim biçimine özgü bir nüfus yasağıdır (Marx, 1997, s.601-602).

... Bir yandan, işçi sınıfının çalışan kesiminin aşırı çalışması yedek ordunun saflarını şişirirken, öte yandan da bu yedek ordunun rekabet yoluyla çalışanlar üzerindeki artan baskısı, bunları, aşırı

çalışmaya boyun eğmek ve sermayenin diktası altına girmek zorunda bırakır. İşçi sınıfının bir kesiminin aşırı çalışmasıyla diğer kesimi yoksulluğa mahkûm etmesi... yedek sanayi ordusu üretimini, toplumsal birikimin ilerlemesine uygun düşecek ölçüde hızlandırır (Marx, 1997, s.606-607).

Yedek sanayi ordusu, duraklama ve ortalama gönenç dönemlerinde faal emek ordusunu baskı altında tutar, aşırı üretim ve coşkunluk dönemlerinde bu faal ordunun isteklerini dizginler. İşte bu nedenle, nispi artı nüfus emeğin arz ve talep yasasının üzerinde döndüğü eksendir (Marx, 1997, s.609).

Marx, kapitalizmin temel özelliklerinden birinin sürekli bir işsiz kitlesinin varlığı olduğunu belirtmektedir. Bu işsiz kitlesine Marx, Yedek Sanayi Ordusu adını vermektedir. Bu ordunun varlığı, kapitalist üretim sürecinin kendi içsel işleyiş mekanizmalarından kaynaklanmaktadır (Marx, 1997, s.610).

Kapitalist üretim sisteminin en temel özelliği sermaye birikimidir. Sistemin temel amacı sermaye birikimi olduğundan dolayı kapitalist sermaye, daima kendini çoğaltma eğilimine sahip olan bir nitelik taşımaktadır. Bu nedenden ötürü emek talebinin zaman içinde artışı kapitalizmin doğal bir eğilimi haline gelmektedir. Kapitalizmde emek talebini belirleyen iki unsur vardır. Birincisi, sermayenin genişlemesidir. Bu emek talebinin ve istihdamın artması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla üretimin arttığı ve istihdam düzeyinin yükseldiği bir süreçte, işsizlik azalacağı ve emek arzı daralacağı için ücretler yükselmeye başlayacaktır.

Bu durum emek talebini belirleyen ikinci unsur olan teknolojik gelişmeyi devreye sokar. Kapitalistler, işçi ücretlerinin yükselmesi ile üretim maliyetleri arttığından dolayı emeğin yerine makineyi ikame eden üretim teknikleri kullanmaya başlarlar. Böylece üretim süreci gittikçe sermaye-yoğun bir süreç biçimini almaya başlar. Bu ise üretim artışı ile azalan işsizliğin yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kapitalist bir ekonomide, işsizlik sürekli bir durum olarak varlığını sürdürür. Böylece, üretim sürecinde yeni makinelerin kullanılması ve sürekli olarak bu türden bir eğilimin varlığı, vasıflı işçilerin disipline edilmelerine ve vasıfsız işçilerin konumuna

indirgenmelerine neden olmaktadır. Aynı zamanda makineleşme, vasıflı emek oranını azalttığından dolayı, kadınların ve çocukların üretim sürecine dâhil olmaları mümkün olmaktadır. Bu sayede yedek sanayi ordusu, kapitalist üretim sisteminin devam ettirilmesinin zorunlu bir koşulu haline gelmektedir (Rogin, 1956, s.356-357).

Kapitalist üretimin nihai amacı kardır. Bu nedenle elde edilen kar tüketime değil birikime gider. Kapitalistler daha fazla kar elde etme hırsıyla elde ettikleri bu karı yeniden üretim araçlarına ve işgücüne yatırır. Para sermaye artışı durmadan büyüyerek devam eder. Kapitalistin kontrolü altında bir araya getirilen üretim araçları ve işgücü kitlesi de durmadan karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde büyür. Bu büyüme çok kısa bir süre içerisinde azımsanmayacak boyutlara ulaşmıştır ve kapitalist alan yaşamın tüm alanlarına nüfuz etmiştir. Yakın zamana kadar doğanın bize bedava sunduğu bir dizi ihtiyacı karşılayan şeylerde, içtiğimiz su gibi, meta kategorisine dâhil oldu. Artık enformasyon, ruhsal alan, idealler, ölüm, eğitim, kaygılar; işte bunların hepsi satış ve kar konusudur. Bu ağ herkesin ona takılmasını sağlayacak şekilde büyümüşür, büyümeye devam etmektedir.

Üretken sermayenin genişlemesi demek, kapitalistin kontrolü altında tüm üretim araçlarının ve işgücünün artması demektir. Kapitalistler üretim araçlarını kontrolleri altında olduğu için genişletebilirler ve denetlerler. Fakat kapitalist meta üretiminin arttırılması, ücretli işgücünün de yeterli düzeyde arttırılmasını gerektirir. Ne var ki Gouverneur'un belirttiği gibi “ücretli işgücü, üretim ve tüketim araçlarından farklı olarak, istek üzerine fabrikada üretilmez” . Sorunda tam bu noktada yaşanmaktadır. Ücretli işgücü olan bu özel kaynağın genişletilmiş yeniden üretimi nasıl sağlanacaktır (1997, s.200)?

Pazarların genişletilmesi de kapitalist üretim için önemli bir sorun oluşturmaktadır. Sınırsız bir şekilde çoğaltılan mal ve hizmetlerin bir şekilde satılması ve kar elde edilmesi gerekmektedir. İşletmelerin üretim kapasitelerini ve mal ve hizmet arzlarını üretken sermayenin, teknolojinin gelişmesi olağanüstü arttırmaktadır.

1.2.2.3. Üretim Sistemindeki Dönüşüm: Teknoloji

Üretim sisteminde yaşanan dönüşüm büyük ölçüde üretimde yeni teknoloji ve örgütlenme biçimlerinin uygulamaya konulmasını ifade etmektedir. Bu dönüşüm, hem üretim sisteminde etkinlik ve verimlilik artışı sağlayan yeni uygulama ve yapılanmaları, hem de ekonomik sistemin tüketiciye bağımlılığı karşısında, tüketimi arttırmaya ve tüketicinin arzularını daima canlı tutmaya yönelik mekanizmalara daha fazla önem verilmesini kapsamaktadır.

Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişme, üretim için gerekli her türlü bilgi akışını hızlandırıp kolaylaştırdığı gibi, zaman ve mekân kullanımında sağladığı avantajlarla üretimde etkinlik ve verimliliği arttırmaktadır.

Yeni teknolojilerin sağladığı avantajların bulunulan yere olan bağımlılığı azaltması, üretim süreci açısından pek çok avantajı beraberinde getirmiştir. Üretimde yeni teknoloji ve örgütlenme biçimlerinin kullanımı üretilen mal miktarı ve çeşitliliğini arttırırken, maliyetlerin düşmesini sağlamıştır. Ayrıca yeni teknoloji ve örgütlenme yapılarının etkisiyle esneklik kazanan firmalar, tüketicilerin sürekli değişen taleplerine eskisinden daha rahat uyum sağlamak ve daha hızlı cevap verebilmektedir. Zevklerin ve ihtiyaçların hızla değiştiği bir dünyada firmalar arasındaki liderlik yarışı, hem yeni üretim teknolojileri yoluyla ürünlerini daha ucuza üretebilme hem de sürekli bir şekilde ürünlerini yenileyerek diğerlerinden farklı kılma, böylece tüketicilerin dikkatini çekebilme başarısına bağlı olarak sürdürmektedir (Ropke, 2001, s.405).

Yeni teknoloji ve örgütlenme biçimlerine dayanan esnek üretim sisteminin tüketim artışlarına olan katkısını ise, büyük bir ürün çeşitliliği sunma, geniş piyasalara yayılabilme ve tüketici isteklerine anında cevap verebilme başarısında görebiliriz. Ayrıca üretim maliyetlerindeki düşüşlerin ürün fiyatlarına yansımaları, üretimde devir hızının arttırılması, yeni ürünlerin geliştirilmesi ve kullanım ömürlerinin kısaltılması, tek kullanımlık olarak tasarlanması da üretim cephesinden kaynaklanan talep artışlarının önemli nedenlerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla en son teknolojiye ve en son bilimsel buluşa erişme olanağı, firma açısından rekabette önemli bir üstünlüğü yakalama anlamına gelmektedir (Harvey, 1999, s.183).

Marx’a göre mekanizasyon, nispi artı değer üretiminin bir yöntemidir. Mekanizasyon sayesinde ürettikleri metaların maliyetlerini düşüren kapitalistler, bu sayede emek-gücünün maliyetini de düşürmekte ve emeğin ödenmemiş kısmını arttırmaktadır. Diğer bir deyişle makineler, emek-gücünün, işçinin kendisi için çalıştığı zamanın azaltılmasına ve bu sayede kapitalistlere giden artı değeri ürettiği zamanın uzatmasına yol açmaktadır (Durand, 2000, s.55-56).

Emek üretkenliğindeki diğer bütün artışlar gibi makine de, metaların ucuzlatılması ve işçinin kendisi için çalıştığı işgünü kısmını kısaltarak, karşılığını almadan kapitaliste verdiği diğer kısmını uzatmak amacıyla kullanılır. Kısacası makine, bir artı-değer üretim aracıdır (Marx, 1997, s.359).

Her durumda mekanizasyonun amacı metaların üretim maliyetini düşürmektir. Marx, geleneksel olarak ilk sanayi devriminin buhar makinesinin icadına atfedilmesini kabul etmemektedir. Marx’a göre Sanayi Devrimi, bir makine-aletin, yani dün insanlar tarafından kullanılan ancak artık bir mekanizma tarafından harekete geçirilme ilkesine dayanan bir aletin bulunması ile ilgilidir.

Gelişmiş ülkelerin, teknoloji üretebilen ülke diye tanımlandığı günümüzde, azgelişmiş ülkelere teknolojiye ulaşmanın en makul yolunun, çokuluslu işletmelerin yatırımlarını çekmek olduğu telkin edilmektedir. Teknoloji üretmeye kalkan az sayıdaki azgelişmiş ülkeler ise, fikri mülkiyet hakları konusundaki engellere takılmaktadır. Gelişmiş ülkelerin teknoloji konusuna yaklaşımı ise, gelişmiş ülkelerin yüksek teknoloji sanayiler kurarak başı çekmesidir.

Kapitalist üretimin belirgin eğilimlerinden biri, üretim sürecinin artan makineleşmesidir. Makineleşmenin gelişmesinin açıkça görülen nedeni, kapitalistlerin birbirleriyle olan rekabetidir. İleri teknikleri kullanan kapitalist diğer rakiplerinden avantajlı duruma geçmeyi başarır. Buda daha büyük kar elde etmesini sağlar. Kapitalist üretim kar ve birikim amacıyla yapıldığı için teknik planda yeni buluşlar yapan kapitalistler hem daha çok, hem de düşük fiyattan üretme olanağına sahip olurlar.

Böylece, daha iyi durumda olmayan rakiplerinin aleyhine olarak, hem kar hem de birikim olanaklarını arttırlar. Rakip işletmeler de teknik buluş yapan ve uygulayan kapitalistlerin geliştirdikleri teknik yöntemleri kullanmak zorunda kalırlar: eğer bunu yapmazlarsa, uzun dönemde yok olmaya mahkûmdurlar (Gouverneur, 1997, s.176).

Kapitalist rekabette, makineleşme silah olarak kullanılır ve üretim tekniklerinin dönüştürülmesiyle makineleşmenin gelişmesi, kapitalistlerin işçiler üzerindeki egemenliğini arttırır. Basit işbirliği aşamasından büyük sanayi aşamasına geçiş birbirini izleyen üç aşamada tamamlanmıştır. Bu aşamalar sonucunda yani büyük sanayi aşamasına gelindiğinde işçi artık makineye tabidir ve makinenin bir uzantısı durumundadır. Manüfaktürde işçi aleti kullanırken, fabrikada işçi makineye hizmet eden konumundadır. Manüfaktürde çalışma araçlarını kendisi kullanırken, fabrikada sadece makinenin hareketini takip eder. Canlı bir mekanizmanın üyeleri konumundan ölü bir mekanizmanın canlı uzantısı durumuna geçerler. Bu durum, işçinin emeğinin ürünü olan mallar üzerindeki tüm denetimini kaybetmesine ve yeteneğinin önemsizleşerek ikame edilebilir varlıklar haline gelmesine neden olur. Tüm bunlara rağmen büyük sanayi aşamasında bile, kapitalistlerin üretim süreci üzerindeki egemenlikleri tam değildir. Uygulayıcı durumdaki üreticiler makinelerin hızına ayak uydurmak istemeyebilirler. Yabancılaşma, stres, grev, işin monoton hale gelmesi, sabotaj, işe gitmeme, çalışmama, işi yavaşlatma gibi yollarla çalışanlar tepki gösterebilirler. Bunun sonucunda ortaya çıkabilecek verim düşüklüğüne karşı kapitalistler işin zenginleştirilmesi, kalite çemberleri kurulması, katılımcı yönetime gidilmesi vb. yollarla işçilerdeki yoksunluk duygusunu hafifleterek verimliliği arttırma yollarına giderler.

Bir yandan sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi toplam üretimin büyümesini dolayısıyla istihdamın artmasını gerektirir, diğer yandan ise teknik gelişme emek verimliliğini arttırarak, istihdamın azalmasına neden olur. Kapitalizm koşullarında teknik gelişme, içinde bulunulan döneme göre az veya çok ama sürekli dönen bir işsizlik çemberi yaratır. Böyle bir işsizliğin varlığı kapitalistlerin işçiler üzerindeki egemenliğini arttırır ve güç dengesi kapitalistlerin lehine döner. Sonuçta da üreticilere daha “karlı” çalışma koşullarını dayatmak mümkün olur (ücretlerin düşürülmesi, iş yoğunluğunun arttırılması). Çünkü aksi durumda yani tam istihdam ve az çalışma

durumunda kapitalistlerin işçiler üzerindeki egemenlikleri azalır. Buda artı değer oranının düşmesi demektir ki kapitalistlerin isteyeceği en son şeydir.

1.3. Kapitalist İşleyişin İnsana ve Çevreye Verdiği Zararlar

1.3.1. Kapitalist İşleyişin İnsana Verdiği Zararlar

Kapitalistlerin özel kar arayışı, tüm üretici ve tüketicilerin sosyal ihtiyaçlarının karşılanması çok yönlü olarak çelişkiye girer. Rekabet içinde olan ve sürekli kar güdüsüyle uyarılan kapitalizm, üretim tekniğini çok geliştirmiş ve geçmişte görülmemiş bir düzeyin üzerine çıkarmıştır. Ve bu kapitalist ülkelerde Marx'ın "sermayenin uygarlaştırıcı misyonu" olarak bahsettiği, maddi bir refah yaratmıştır. Ancak bu refah gelişmesine insanları ve doğayı ilgilendiren birçok olumsuzluk eşlik etmektedir (Gouverneur, 1997, s.211).

Kapitalist yarar konusunda hayale kapılmamak gerekir. Kapitalizm, özünde, salt kendi yararını düşünür, öyleyse salt kârı düşünür. Buna bağlı olarak da insan emeğinin, doğal kaynakların tam sömürsünü hedefler. Teknolojiyi, bu kâr düşüncesinde, kendinin mutlak bir aygıtı olarak benimser. Eğer kapitalizm, salt kâr düşüncesinde, insanın ve doğanın sömürsünde, teknolojiyi kullanımında, kendini frenliyorsa, bir takım "insani", "doğal" değerleri benimsiyor görünüyorsa, bunu, kendini yararını gözeterek yapmaktadır. Çünkü sömüreceği (sömürmek için gereksinim duyduğu) insanı ve doğayı bütünüyle kaybetme tehlikesine karşı önlem almak zorundadır. İnsanı ve doğayı bütünüyle kaybederse, kendisi yok olur (Soysal, 2009, s.6).

Kapitalist veya değil, ne tür bir toplum olursa olsun, insan hem üretici bir güçtür hem de üretimin nihai ereğidir. Bütün üretimler insan emeğine dayanır ve insanların bu üretimler insanların ihtiyaçlarını tatmin eder. Oysa kapitalist gelişme hem üretici güç olan hem de üretimle ilişkili olan insana zarar vermektedir.

Toplum dediğimiz şeyi oluşturan insanların çoğu aslında gündelik bilince gömülü yaşarlar. Böylesi bir yaşam biçiminin zaman algısı doğal ki şimdiki zaman ile

sınırlıdır. Yaşamın rutinlerine bağlı yaşayanlar için o gün pişecek yemek, o gün elde edilen kazanç, o gün yaşanan sorunlar daha başattır (Demirağ, 2008, s.1).

Kapitalist yatırımlar, üretim ve dolaşım, belli uygun koşullarda, insanlara iş olanağı, dolayısıyla para kazanıp, “düzgün” yaşamayı sağlamaktadır. Ekolojik felaketler (ısınma, kuraklık, taşkınlar gibi...), birçok iş sektörünün (özellikle tarım sektörünün) güç kaybetmesine, hatta yok olmasına yol açabilmektedir. Tasarlanan bir “ekolojik devrim”de kimi üretim sektörleri kısıtlanacak ya da lağvedilecek, birçok insan işini kaybedecektir. Bu sorun ise ancak yeni üretim sektörlerinin yaratılmasıyla, genel anlamda çalışma yaşamına yeni bir düzenleme getirilmesiyle aşılabilecektir. İş ve işsizlik konusu kapsamında, başka bir ekonomik-toplumsal yarar boyutuna da değinmek gerekir. Dolayısıyla, dolaysız olarak ekolojik bozulmaya dayanan işsizlik sorunları ortaya çıkmaktadır (Soysal, 2009, s.7).

Kar sağlama güdüsüyle üretim sırasında kötü çalışma koşulları altında az ücretle çalışan insanlar ciddi zararlara uğramaktadır. Somut zararlar yanında uzun süreler sonucunda etkileri görülen meslek hastalıkları ve maliyet unsurlarının azaltılması için güvensiz çalışma koşullarının neden olduğu iş kazaları insan üretici gücüne verilen zararlarda durumun önemini artırmaktadır. Kar sağlama amacı, güvenlik ve sağlık gereklerinin önüne geçiyor ve bunun sonucunda çalışma gücü geçici veya sürekli olarak yıpratılıyor veya tamamıyla parasal olarak tahrip ediliyor. Ayakkabı imalatının ne derece zehirli maddeler kullanılarak, hem çevreye hem de çalışanlara zararlar verirken üretildiğini biliyoruz. İşte bu imalat sırasında kullanılan malzemeler bir yana özellikle yapıştırıcılar tehlike saçmaktadır. Kalp, solunum ve sinir sistemi üzerinde çok zararlı etkilere neden olmaktadır. Siz bir ayakkabıdan dolayı sağlığınıza sahip değilsiniz ama bu sektörde çalışan işçiler büyük risk altında kalmaktadırlar. Yaşanan bu sorunlar sektördeki işletmeleri su bazlı yapıştırıcıları kullanmaya sevk etmiştir. Böylece işletmelerde, atık bertarafı, sigorta ve eğitim gibi tehlikeli maddeleri kullanmadan kaynaklanan harcamaları ortadan kaldırmıştır. Kolay bir iş olmadığı açık ancak şirkete, çalışanlara ve çevreye olan katkıları da azımsanmayacak ölçüdedir (Esty ve Winston, 2008, s.154-55).

İşsizlik, mevcut işgücünün bir bölümünün sermayenin yeniden üretimi ve karı için fazla gelmesidir (Gouverneur, 1997, s.212). Aslında bu işgücü sosyal olarak yararlı üretime katkıda bulunabilecekken kar mantığı yine öne geçerek kullanılabilir işgücü yüzüstü bırakılır.

Yetersiz beslenme, cehalet, iç karartan sağlık koşullarında insanlığın neredeyse yarısı gayri insani olarak yaşamaktadırlar. Kapitalist ülkelerde yaşanan verimlilik artışı, kapitalizmin mantığıyla çeliştiği için çalışma sürelerinde azalma meydana gelmiyor ve tam istihdam sağlanamıyor. Üretimi frenlemek demek sermayenin karının engellenmesi demek olduğu için ihtiyaç olması beklenmeden üretime devam ediliyor ve insanlara sürekli yenilenen bir ihtiyaçlar sarmalı empoze ediliyor. Bu sayede tam istihdamın artırılması, boş zamanın yaratılması ve dolayısıyla kapitalistlerin işçiler üzerindeki egemenliğinin azalması engellenmiş oluyor.

1.3.2. Kapitalist İşleyişin Çevreye Verdiği Zararlar

İki temel üretici güçten biri olan doğa, kapitalist olsun veya olmasın tüm toplumlarda üretim için gerekli hammaddeleri sağlar. Aynı zamanda insanlara yaşanacak bir alan sunan çevre, kapitalist toplumlar için tüketim aracı olarak görülür ve kapitalizmin gelişmesi de doğanın bu üretici gücüne bağlıdır.

Yenilenemeyen enerji kaynaklarının kısılaşması, hızlanan ormansızlaşma ve geniş bölgelerin çölleşmesi, birçok hayvan ve bitki türünün yok olması ve kimyasal atıklar sonucu havanın, toprağın ve suyun kirlenmesi gibi gelişmeler doğrudan veya dolaylı olarak kapitalist gelişmenin üç özelliğinin sonucudur (Gouverneur, 1997, s.214).

Bunlar:

1. Kapitalistlerin sadece karı amaçlamaları ve bu doğrultuda aldıkları kararların ekolojik sonuçlarının düşünülmemesi,
2. Aşırı tüketim modeli nedeniyle gezegendeki hammaddelerin ve enerji kaynaklarının sonu yokmuşçasına kullanılması,

3. Az gelişmiş ülkelerdeki yoksulluk nedeniyle, doğanın üretici gücünün tahribinin hızlanması ve kapitalistlerin tekellerine alınan topraklar nedeniyle topraksız köylülerin alan yaratmak amacıyla ormanları yok etmesidir.

Doğanın bize bir zamanlar gösterdiği o yumuşak yüz artık geçmişte kaldı. Şimdi büyük bir sorumluluğun altındayız. Dünyanın kapitalizmin güvenli bir pazarı haline getirilmesi için harcanandan çok daha fazla emek harcayarak, bu sorunlara seyirci kalmayarak benzeri görülmemiş bir yıkımdan kurtulabilmenin çaresini bulmak zorundayız. Geçim kaynaklarının geniş çaplı kaybı, toplumsal gerilimler ve çatışmalar kapımızda nöbet tutmaktadır.

1.3.3. Kapitalist İşleyişte Çevre ve Kalkınma

İnsanın çevresinden bağımsız var olması mümkün değildir: İnsan ve çevre birbirini karşılıklı olarak etkiler. Nasıl bir çevre oluşturduğumuz, çevremizin ne yönde değişmekte olduğu, bizlerin de ne yönde değişmekte, gelişmekte olduğumuza işaret eder. Örneğin; özensiz, hoyrat, gürültülü çevrelerde özenli, zarif, duyarlı, sakin insanların yetişmesi bir hayli güçtür (İmamoğlu, 1997, s.287).

Çevremiz bir anlamda bizleri yansıtır ve yaşamın her anını kaydeder. Çevremize özenle yaklaşırsak o da bizi özenle kavrar; geçmişten taşıdığı izlerle, dünyadaki geçici varlığımızın bir parçası olduğu yaşam sürekliliğini hissettirir ve yaşamımıza anlam katarak yalnızlığımızı giderir.

Kapitalizm, mantığının ve temel işleyiş 'yasalarının' bir sonucu olarak, her seferinde daha çok üretmeden var olamıyor veya her ileri aşamada daha çok üretmeye mahkûm. Ancak her seferinde daha çok üretebilmesi, üretilenin tüketilmesiyle mümkündür. İkincisi, kapitalist üretimde asıl amaç insan ihtiyaçlarını karşılamak değil, kâr etmek üzere değişim değeri üretmektir. İnsan ihtiyaçlarının tatmin edilmesi gereğiye, kâr etmenin bir türevidir. Oysa medenî bir insan toplumunda, insan

ihtiyaçlarını tatmin etmek üzere kullanım değeri üretilmesi gerekirdi (Başkaya, 2009, s.1).

Kapitalizmin çevreyi yoksulları ve sömürgeleri zenginlerden daha fazla etkileyecek biçimde bozduğu 19.yüzyılda Karl Marx ve Frederick Engels'in çalışmalarında dile getirilmişti. 1867'de, Marx, Kapital'de İngiltere'nin İrlanda'ya karşı ekolojik sömürgeciliğinden söz ederken, şöyle yazmıştı: "Bir buçuk yüzyıldır İngiltere İrlanda'dan toprak ithal etmiş, tarımcıların toprağın yok edilen maddelerini yeniden oluşturabilmelerine bile izin vermemiştir." Marx bunu yazarken, Alman kimyacı Justus von Liebig'in çalışmalarından yararlanmıştı. Liebig'e göre, doğadan verdiğinden çok şey alan bir sisteme, yazarın endüstriyel kapitalist tarımdan söz ederken kullandığı "hırsızlık sistemi" adı verilebilirdi (Foster, 2007, s.1-2).

Marx, “kapitalist üretimin, sosyal üretim sürecini ve tekniğini, zenginliğin temel kaynakları olan işçiyi ve toprağı zayıflatarak geliştirdiğini” anlatmıştı. İnsanlık ile doğa arasındaki metabolik ilişkideki bu çatlağın, ancak sistematik bir biçimde, “sosyal organizasyonu yöneten bir kural” olarak iyileştirilebileceğini öne sürüyordu. Bu kural ise, emek sürecinin (ki bu sürecin kendisi de insanlar ve doğa arasında metabolik bir süreç olarak tanımlanıyordu), ulusal yönetmeliklerle, gelecek nesillerin de ihtiyaçları göz önünde tutularak düzenlenmesiyle mümkün olabilecekti. “Bütün bir toplum, ulus, ya da aynı anda var olan bütün toplumlar dünyanın sahipleri değiller,” diyordu Marx. “Yalnızca dünyadan yararlananlar, dünyayı şimdilik kullananlar olarak, iyi aile reisleri gibi, dünyayı gelecek nesillere daha da iyi bir durumda bırakmaları gerekir” (Foster, 2007, 155-70).

Kapitalizmde, verimliliğin artması, kaçınılmaz olarak üretimin de genişlemesine yol açıyor ve bu da doğal kaynak ve enerji kullanımını çoğaltarak biyosfere daha fazla yüklenilmesine neden oluyor. Küresel çevre sorunlarına gerçek, yani sürdürülebilir, tek çözüm, Marx'ın sözleriyle, “Kör bir gücün emrindeymişçesine üretimi sürdürmektense, üreticilerin, insan metabolizması ve doğa ilişkisini rasyonel bir biçimde, işbirliğiyle, insan doğasına en uyumlu ve en az enerji harcayan yöntemlerle yönetmeleridir” (Marx, 1997, s.959).

Sistem üretim ve tüketim çılgınlığı üzerine oturuyor ama bu dünyada üretimin de tüketimin de bir karşılığı var, olması gerekiyor. Zira dünyanın kaynakları sınırsız değil. Türkçenin henüz öztürkçeleştirilmediği dönemde, tüketim ve tüketici yerine, istihlâk ve müstehlik kelimeleri kullanılırdı. Bilindiği gibi, istihlâk helâk'ten türemedir. Helâk: mahvolma, ölme, harcanma... gibi anlamlara geliyor. Fransızcada Latince cum-summa'dan türeme kelimelerden biri olan consumer de bitirmek, yok etmek, öldürmek, yakıp kül etmek... gibi anlamlarla yüklü... O halde insanların yaptıklarının, ne anlama geldiğinin bilincinde olmaları önemlidir (Başkaya, 2009, s.2).

Kapitalist sistemin devamı için daha çok üretme zorunluluğu var ama üretmekle iş bitmiyor. Üretilenin mutlaka satılması, realizasyonu (kar amaçlı satış) gerekiyor. Fakat sistemin kaçınılmaz olarak bir kutupta zenginlik biriktirmesi, karşı kutupta yoksulluk ve sefalet biriktirmesine bağlı olduğu için, üretilenin satılması yani realizasyon ekseri sorun oluyor. Kapitalizm toplumsal eşitsizlik yaratmadan ve onu derinleştirmeden yol alamıyor.

Dünya gittikçe küçülmektedir. Gelişen teknoloji insanoğlunun dünyayı bir günde dolaşabilmesine olanak sağlamıştır. Canlıların yaşadığı, ya da yaşayabileceği ikinci bir gezegen henüz keşfedilmiş değildir. Çok uzun yıllar, yüzyıllar bu dünya üzerinde yaşayacağız. İnsan ilişkileri, toplumsal ilişkiler ve çevre konuları, ülke sınırlarını aşarak bölgesel ve küresel düzeylere ulaştı. Doğanın tahribi, ekolojik dengelerin bozulması sadece bir ülkeyi değil bütün dünyayı etkiliyor. Brezilya ormanlarının tahribi, dünya ikliminin değişmesini etkiliyor. Ozon tabakasının incelmesi, sera etkisinin artması ve atmosfer ısısının yükselmesi, tüm dünya ülkelerinin bilinçli veya bilinçsiz olarak çevreyi tahrip etmeleriyle, kirletmeleriyle ve ekolojik dengelerin bozulmasıyla ortaya çıkmaktadır. Dünyada yaşanan açlık olaylarının ve yaşanan ölümlerin bir kısmı geçmiş yıllarda yaptığımız hataların yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna rağmen gün geçtikçe hızlanarak hatalarımız artmaya devam ediyor. Bir santimetre toprağın dahi oluşması binlerce yıl sürmektedir. Buna karşın 5-10 yılda 15-20 cm kalınlığında bir toprağın kaybedilecek olması durumun ciddiyetini gözler önüne sermektedir (Sönmez, 1997, s.93-95).

Spritu el yaklaşım açısından değerlendirdiğimizde doğal, kültürel, tarihi ve sosyal zenginliklerimizle  evre yönünden çok şanslı bir konumda olabilecekken bu şansımızı değerlendirmediğimiz gibi hızla yitirmekteyiz. Binlerce yıllık geçmişimizden izler taşıyan çok zengin topraklar üzerinde yaşıyoruz. Bununla birlikte, yılların ötesinden s z l p gelen tüm izleri silmekte, estetik ve kültürel birikimimizi yok etmekte nasıl bu denli duyarsız ve kayıtsız olabiliyoruz?

İnsanoğlu kendi çevresiyle ilgili kararların oluşturulmasına katılmalıdır. Katılım sağlayamadığında kendi çevresine yabancılaşır.      kişinin kendi gelişimi, kişiliğin açınımı, mutluluğu için savaşması gereken insanın başarısı, içinde bulunduğu çevrenin nitelikleri için vereceği savaşıma bağlıdır. İnsanın içinde yaşayacağı çevrenin; havasının, suyunun, toprağının sağlığınca sosyal, politik, yönetsel ve kültürel düzeyinin sağlığı da onun var olma koşuludur. Bütün bunlardan herhangi birinin kirliliği onun yaşam savaşının temel sorunlarından biri olacaktır. Kararların oluşmasına katılmadığı bir çevrede insanoğlu bu savaşı nasıl kazanacaktır? Ne yazık ki sağlıksız çevrenin sınırları politik sınırlar gibi k ğıt üzerinde kalamıyor. Komşumuzda oluşan kirli bulutlar esintilerle bize geçiyor. Kentten kente, ülkeden ülkeye ya da tersi şekilde kirlenme bulaşıp gidiyor. Bu nedenle kirli  evre ile savaşım bütün insanlığın ortak sorunu. Anayasamızda da belirtildiği gibi çevrenin korunması ve geliştirilmesi hem devletin hem de vatandaşın görevidir. Sonsuz olmadıklarını artık bildiğimiz doğal kaynakları çok kısa sürede yalnızca kendi çıkarlarına tüketen gelişmiş ülkelerin oluşturdukları tür işleyim ve onun buyruğunda geliştirilen teknolojiler elbette bütün insanlığın başına çevreyle ilgili ortak sorunlar yaratmaktadırlar ve yaratmaya devam etmektedirler.  evre sorunları bir yandan küreselleşme eğilimlerini güçlendirirken diğer taraftan küreselleşme süreci de  evre sorunlarına neden olmaktadır. Bu süreçte  evre sorunları küreselleşmiş veya büyük ölçüde küreselleşmenin sonuçlarından etkilenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE ÇEVRE POLİTİKALARI

“İklim değışikliğı, günümüzün terörizm tehdidinden bile daha tehlikeli, en önemli sorundur.”

(David A. King, Bilim Adamı, İngiltere)

Tarihte uzun süre, doğanın kendisini sürekli olarak yenilemekte olduğu, başka bir deyişle “kendini yeniden ürettiğı” kabul edilmiştir. Bu durum bugün değışmiştir. Doğanın kendisini yeniden üretmesinin bir sınırı olduğu anlaşıldığından beri, ekonomistlerin çevre malları adını verdiği değerlerin de önemi artmış bulunuyor. Çevreye dönük toplumsal ve bilimsel ilgi arttıkça, ekonomi ve ekoloji arasındaki ilişkiler yeniden gözden geçirilmektedir. Ekolojik sorunların, ekonomik etkinliklere bağlı nedenleri bakımından, ekonominin çevre konularına olan ilgisinin artması özellikle önemlidir. Ekolojik sorunları çözebilecek yolları bulabilmek için, önce, sorunlar yumağına bilimsel yöntemlerle yaklaşmak, sorunları tanımak, kavramak ve tanımlamak gerektiğı açıktır. Çevresel öğelerin tümünü kapsayan “insanlığın ortak mirası” (common heritage of humankind) terimi, çevre korumaya ahlaki ve hukuki bir içerik kazandırmak amacıyla sıkça kullanılmaktadır. Ortak miras daha önceki kuşaklardan kalmıştır ve bugün yaşayanların görevi bu mirası gelecek kuşaklara aktarmaktır. Burada önemli olan ortak mirası tüketmemek, kalitesini bozmamak, çevreyi yönetirken ve korurken gelecek kuşakların miras haklarını zedelememektir. Eski Yunan’dan bu yana “her şeyin ölçüsü insandır” bilimsel etkinliklerde de yol gösterici özelliğe sahip bir yaklaşımdır. Çevre kirlenmesinin ekonomik sonuçlarını ölçebilmekte aynı şekilde güçtür. Öncelikle toplumun tüm kesimlerinin çevreden ne ölçüde yarar sağladığını ölçmek kolay değildir. İkinci olarak, korumanın ve çevre kirlenmesini önlemenin marjinal maliyetinin hesaplanmasında da güçlüklerle karşılaşılır. Aynı şekilde çevreyi koruma ve temizleme yükünün toplumun türlü kesimlerine nasıl dağılacığı konusudur. Çünkü herkes en az yük üstlenmekle yetinmek, yükün büyük bir bölümünü, fırsat bulabilirse, tümünü başkalarına aktarmak eğilimde olacaktır. Bu

güçlüklerin gelişmiş ülkelerde dahi aşılamadığı görülmektedir (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.233-234).

Gelecek kaygısı, toplumların çevre sorunlarına daha ciddi olarak eğilmelerinde temel etmenlerden biridir. Yarını güvence altına alma çabası sayesinde bu sorunlar toplumların gündemine yerleşmiştir. Ulusal olsun, uluslararası olsun çevre konusunda birçok konferans yapılmış, birçok yazanak yayımlanmış, pek çok ülkede çevreden sorumlu ya bir bakanlık ya da bir birim oluşturulmuştur. Yeryüzünün geleceğini kurtarmayı amaçlayan çözüm önerilerinin yeterliliğinin ve uygulanabilirliğinin muhasebesi yapılmış, sonucun pek de iç açıcı olmadığı görülmüştür. Kapitalizm karşına çıkan her engeli bir şekilde aşarak yoluna ısrarla devam etmektedir. Ve bu süreç tıpkı bir çığın büyümesi gibi bir öncekinden daha hızlı olarak, önüne çıkanları ezerek ya da kendi içinde hapsederek devam etmektedir. Ne çevre ne insanlar; kapitalizm için artık her şey önemini yitirmiştir. İsteddiği tek şey katlanarak büyümek ve yoluna devam etmektir.

Bugün dönüşüm hızla ilerlemeye devam ediyor. Ama sürdürülebilir bir dünyaya değil, küreselleşen bir dünyaya. Küreselleşme, kendisini savunanlara göre dünyanın birçok sorununu çözmeye katkıda bulunacak; eleştirenlere göre ise “küresel kapitalizmin saçma mantığı” tarafından tetiklenen “sahte şafak”tır. Ama hepsinin paylaştığı bir şey var, o da var olduğu ve durdurulamadığıdır. Son yirmi-otuz yıldır meydana gelen en önemli çevresel yıkımın nedeni küreselleşme midir (Speth, 2006, s. 200-01)?

2.1. Küreselleşme

Küreselleşme tek bir süreç değildir. Çelişkili veya birbirine zıt etkenlerin devreye girerek oluşturduğu karmaşık süreçlerin bir araya geldiği bir olgular kümesidir (Giddens, 2000, s.25). Robertson’a göre bir kavram olarak “küreselleşme, hem dünyanın küçülmesi, hem de bir bütün olarak dünya bilincinin güçlenmesi eğilimidir” (1999, s.21). Albrow’a göre ise “küreselleşme, dünya insanların tek bir dünya

toplumunda bütünleştirilmesi yönelimidir” (1990, s.9). Bozkurt, küreselleşmeyi, her alanda mesafenin daha az önemli hale gelerek, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda dünyanın daha çok bütünleşmesi biçiminde tanımlamaktadır (2000, s.30). Bu bütünleşme sırasında küreselleşme, uluslararası, toplumlararası ve hatta insanlar arası bağların yoğunlaşmasıyla ulusal ve yerel sorunların oluşmasında ve bu sorunların çözüm süreçlerinde etkili olmaktadır. Bauman’ın ifadesiyle küreselleşme, “bazılarına göre onsuz mutlu olamayacağımız şeydir; bazılarına göre ise, mutsuzluğumuzun nedenidir.” Gelgelelim, herkesin birleştiği nokta, “küreselleşmenin dünyanın kaçamayacağı kaderi, geri dönüşü olmayan bir süreç olduğudur” (1999, s.7).

Rosa Luxemburg, klasik eseri Sermaye Birikimi’nde malzemelerin küreselleşmesinin daha da canlı bir tasvirini sunar:

“Genel olarak kapitalist üretim şimdiye dek esas olarak ılıman kuşaktaki ülkelerle sınırlı kalmış, buna karşılık örneğin Doğu’da ve Güney’de görece çok küçük bir gelişme kaydetmiştir. Bu yüzden, bu üretim tarzı münhasıran bu dar sınırlar içinde elde edilebilmesi olanaklı üretim unsurlarına bağımlı olsaydı, bugünkü düzeyine ulaşması ve aslında genel olarak ortaya çıkması olanaksız olurdu. Ta başından itibaren, kapitalist üretimin biçimleri ve yasaları tüm dünyayı bir üretici güçler deposu şeklinde birleştirmeyi amaçlar. Sermaye sömürmek amacıyla üretici güçleri elde etmeye, dünyayı talan etmeye mecburdur, üretim araçlarını dünyanın her köşesinden, farklı uygarlık düzeylerinden ve bütün farklı toplumsal biçimlerden gerekirse zorla elde eder. Kapitalist birikimin maddi unsurları sorunu, artı değerın aldığı maddi biçim tarafından çözümlenmekten öte, tümüyle farklı bir biçim alır. Bu sorun, kapitalizm için gerçekleştirdiği artı değeri üretken biçimde istihdam edebilmesi için, geri dönülmez biçimde bir bütün olarak dünyaya daha da fazla hâkim olmayı, gerek nicelik gerek nitelik bakımından sınırsız üretim araçları seçenekleri edinmeyi zorunlu kılar” (Luxemburg, 1964, s.358). Bu bölüm, sanayileşmiş ülke ve bölgelerin hammadde üreticisi ülke ve bölgeler üzerine düşürdüğü kara “ekolojik gölge”yi gözler önüne serer.

Ortak bir sorumluluğumuz varsa o da bindiğimiz bu narin geminin bütünlüğünü ve yolcularının güvenliğini yolculuğumuzun seyri açısından korumamız gerektiğidir. İşleyişi hakkında sahip olduğumuz sınırlı bilgilerle gelecek nesiller için belirsiz ve büyük riskler yaratabilecek deneyler yapılmamalıdır. Benzeri görülmemiş

küresel iklim değışikliklerinin uzun vadeli getirileri ve götürülerini tam olarak hesaplamaya kalkamayız. Bu deneylerin sonuçları, insanlık için uzun vadede ne olursa olsun, kısıtlamaları korumak amacı, aynı zamanda hayatı müşterek olarak paylaştığımız hayvanlara ve bitkilere kadar uzanır. Zaten bizim yaratmadığımız bu hayat arkadaşlarımızı rahatsız ederek ya da değıştirmeye çalışarak sınırlarımızı aşmamalıyız. Her ne kadar dünyadaki hâkimiyetimiz mutlak gibi olsa da bunu yapmaya hakkımız yok (Speth, 2006, s.23).

“Modern sorunların artık global sorunlara dönüştüğü, daha doğrusu modernite içinde düşündüğümüz sorunların giderek globalleştiği ya da belli bir “globallik” içinde düşünülmesi gerektiği” sonucuna varılmaktadır (Keyman, 1995, s.42).

Sırtımızda taşıdığımız yirmi yıllık üşengeçlikle vaktimizin tükenmekte olduğunu söylemek artık dalga geçmek gibi bir şey haline geldi. Ormansızlaşma, iklim değışikliği ve canlı çeşitliliği kaybı gibi can alıcı meseleler için çoktan vaktimizi tükettik. Bu nasıl olabildi? Nereye doğru gidiyoruz (Speth, 2006, s.27)?

Günümüz dünyasının en önemli gündemini oluşturan çevre, dünyada mevcut olan tüm değerleriyle korunması gereken bir bütündür. “Günümüzde, bizden önceki nesillerin yaşamadığı ekolojik riskleri de içeren, güvenliğimizin tehdit edildiği küresel bir düzende yaşamaktayız” (Giddens,2000, s.562).

Sanayileşmiş ülkeler başta olmak üzere, milyarlarca ton kirletici madde akarsulara, körfezlere ve limanlara boşalarak deniz kirliliğine yol açmaktadır. Dünyadaki akarsuların %10’u canlı yaşayamayacak şekilde kirlenmiştir. Okyanuslara her yıl 6,5 milyon ton katı atık dökülmektedir. Balık havzalarının çevresel kirlenmeden gördüğü zararlar artmıştır. Ayrıca, belirli bölgelerde balık üretiminin hızla artması, balıkçılığı sürdürülebilir olmaktan çıkarmış, artan piyasa talepleri ve kâr düşüncesi nedenleriyle birçok balık türü ve balıkçılık yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Küreselleşme ile oluşan bu tür üretim süreçleri insanlık da dâhil olmak üzere tüm canlıları yok eden bir sürece dönüşmüştür (Demirer, 2000, s.13). Önümüzdeki yıllarda gelişmiş ülkelerin dünyaya müdahaleleri giderek artacaktır. Ancak, bu gelişmeler az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri memnun etmeyecek, bağımsızlık ve milliyetçilik

duygularının ön plana çıkması ile küreselleşmeye karşı oluşan tepkilerin büyük oranda artmasına neden olabilecektir.

Doğanın yok edilmesinin, insan teşebbüslerinin bir yan etkisi olduğu yeni bir şey değil ama tarihimiz boyunca hep yerel ve sınırlı bir sorun olarak kalmıştır. Dünyaya ve üzerindeki canlılara olan zararların çoğunun şiddeti ve büyüklüğü Endüstri Devrimi'nde artmıştır. Ama esas II. Dünya Savaşı'ndan sonra ileri düşmesine basılmıştır. Doğanın bozulması çok çeşitli ve karmaşık olarak meydana geliyor. Bu nedenle öncelikle doğaya ne yapıyoruz bunu anlamamız gerekiyor. Hala engellemek için gücümüz olduğu insani ve doğal felaketleri umudumuzu yitirerek güçlendirmiş olmaz mıyız? İşte bu nedenle önce nedenleri anlamakla işe başlamalıyız (Speth, 2006, s.32).

İnsanlığın refahını daha yükseklerle getirmek, oluşturulacak ortak pazarlarla fakirliği insanlığın kaderi olmaktan çıkarmak, sınırları ortadan kaldırarak tüm dünya insanların serbest dolaşım hakkına ulaşmalarını sağlamak ve dünyayı küçülterek insanları birbirlerine daha fazla yaklaştırmak gibi söylemlerle hayatımıza giren küreselleşme, bu hedeflere ulaşmakta yetersiz kaldı. 1980'li yılların başlarından itibaren gündemimize yerleşmeye başlayan küreselleşme hareketleri ile geçirilen 20 yıllık süre içinde, gelişmiş ülkelerin gelirleri ve refah seviyeleri artarken, çevre ülkeleri olarak tanımlanan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gelirleri reel olarak gerilere gitti.

Merkez ülkeleri zenginleşirken çevre ülkeleri daha fazla fakirleşmeye başladı. Küreselleşmenin yarattığı gelir adaletsizliği giderek büyüdü. Ulusal kültürlerin yerini küresel kültür adı altında farklı kültürler almaya başladı. Her şey dünya çapında hızla akıyor, yayılıyor. Bu ise ulusal hükümetler için hem yeni fırsatlar yaratmakta, hem de yeni sorunlar ortaya çıkarmaktadır.

Kimilerine göre; insan haklarını, liberal demokrasiyi ve piyasa ekonomisini garanti altına alan ve yerküreyi tamamıyla etkisinde bırakan, karşı konulmaz bir süreç ve insanlığın hayrına bir gelişme, kimilerine göre ise; uluslararası sermayenin yerküreyi derinliğine fethetmeye yönelik süslü bir kamuflajı olan küreselleşme, emperyalizmin iç

başkalaşım ya da değişimi sonucu varılmış olunan bir üst evre (Töre 2002, s.29) ve yaşamın bir gerçeği olarak insanların karşısına çıkmıştır.

Küreselleşme sayesinde ticaretin ve sermaye akışının çoğalması ülkelerin büyüme hızını yükseltmiş ve gelişmiş endüstri ülkelerinde gelişmekte olan ekonomilerde ve hatta dünyanın birçok düşük gelirli ülkesinde milyonlarca yeni iş olanağı ortaya çıkarmıştır (Rodrik, 1999, s.VII).

Üretim belirli bir yere belirli bir derecede bir kez yığıldı mı, doğal olarak oraya daha fazla sömürülebilir emek gücü çeker. Bu süreç tek tek işletmelerin gözüyle bakıldığında hızını yığılma sürecinden alan kendiliğinden bir iyilik olarak gözükür. Engels, küçük bir köyün bir kentsel sanayi bölgesine dönüşmesini, işçilerin yaşam koşullarını betimlediği “İngiltere’de İşçi sınıfının Durumu” adlı kitabında, bu durumu şöyle anlatır:

“Yeter! Irk’ün kıyısı tümüyle böyle kurulmuştu; plansız, aşağıyukarı oturulamazlığın eşiğinde olan, içlerinin pisliği dış çevrelerinin kirliliğine bütün bütün uygun düşen karmakarışık evler kaosu olarak kurulmuştu. En doğal ve sıradan gereksinimleri karşılama fırsatı olmayınca oradaki insanlar nasıl temiz olabilirdi? ... Eğer evleri zaman zaman o evlerin yanı başında bulunan domuz ahırlarından daha temiz değilse bunun suçu, modern toplumun bu kölelerine yüklenemez. ... İmalatın gelişmesiyle birlikte toprağın değeri arttı ve toprağın değeri arttıkça da, içinde oturacakların sağlığını ya da rahatını düşünmeksizin yapı çalışması çılgınlaştı; “hiçbir yer kötü değildir, yeter ki, daha iyisine gücü yetmediği için orayı kiralayacak zavallı bir yaratık bulunsun” ilkesi uyarınca tek gözetilen, elde edilebilecek azami kardı. (Engels, 2002, s.103-105).

Günümüzün küresel dünyasında, cep telefonları, kablolu televizyonlar, sanal oyunlar, LCD ekranlar, cep bilgisayarları özellikle internet vazgeçilmez birer meta haline gelmiştir. Geleneksel olan birçok şey de kabuk değiştirmiş ya da değiştirme sürecine girmiştir. Cep telefonları sayesinde zaman ve mekân sınırlaması olmadan iletişim ihtiyacını gideren günümüz insanı, internet sayesinde de birçok işini kolay bir şekilde evlerinden çıkmadan halledebilir hale gelmiştir.

Küreselleşme, kendi mantığı içinde, sermaye ve onun simgesi olan marka bazında dünyayı, tüketiciyi ve tüm insanları yönlendirmektedir. Ekonomik olarak uluslararası sermayenin egemenliği, bir yandan günlük yaşam açısından dünyayı “bir örnekleştirirken” öte yandan ekonomik verimliliğin, yani üretim verimliliğinin, dünya ekonomisindeki en belirleyici ölçüt olarak ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ekonomik alan mal ve hizmetlerin üretim dağıtım ve tüketimini içermektedir. Kültürel alan ise olaylar, etkiler, anlamlar, inançlar ve değerleri temsil eden sembollerin üretimini kapsamaktadır (Kongar 2002, s.18).

Ulusal sınırların ortadan, kalktığı sermaye ve üretimin serbest bir şekilde dolaştığı küreselleşme, çağımızın itici bir gücü olarak kabul edilmektedir. Küreselleşme; hangi alanda olursa olsun ekonomiden-sanata, bilimden iletişime herhangi bir çalışmada, üretimde, yapımda, dünya çapında geçerliliği, ağırlığı öncülüğü olan normların, ölçütlerin dikkate alınması ya da etkili hale gelmesi, benimsenmesi, dünyaya açılarak yerelliğin, ulusallığın reddedilmeksizin dışına çıkılması ve evrenselleştirilmesi, bağdaştırılması, birleştirilmesidir. Küreselleşme sürecinde dünya bir yandan küçülmekte bir yandan da parçalanmaktadır. Kavram, bize dünyadaki tüm insanların toplumsal, kültürel ve ekonomik alanlarda birbirleriyle yoğun bir iletişim ve etkileşim sürecine girmelerinin kaçınılmaz olduğunu anlatmakla birlikte, ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda toplumsal değişmeye ilişkin tartışmaların da odak noktasını işaret etmektedir (Ilgaz 2001, s.3).

“Kapitalist üretim, nüfusu büyük merkezlerde toplayarak ve kent nüfusunun ağırlığını durmadan arttırarak... İnsanla yeryüzü arasındaki madde dolaşımını bozar, yani, insanın yiyecek ve giyecek biçiminde tükettiği unsurların toprağa geri dönüşünü engeller; bu yüzden toprağın verimliliğinin kalıcı olması için zorunlu koşulları ihlal eder. Bu eylemiyle kent emekçisinin sağlığını, kır emekçisinin de entelektüel hayatını tahrip eder” (Marx, 1997a, s.505).

Küreselleşme her ne kadar dünya üzerindeki insanları birbirlerine yaklaştırıyor gibi görünse de temelde bir ayrım da yaratmaktadır. Çünkü G8 ülkelerinin yoksul dünya ülkelerini kalkındırmak üzere yaptıkları toplantılarda çıkan sonuç; yeryüzündeki yardıma muhtaç insanların sayısının gün geçtikçe arttığını göstermektedir.

Küreselleşmeyle birlikte dünya üzerindeki ekonomik dengeler hızla değişmektedir (Bauman, 1999, s.43).

“Dünya sınırlıdır. Katı atık ve zararlı atık suları zapt etme yeteneği sınırlıdır. Yiyecek ve enerji sağlama yeteneği sınırlıdır. Sayısı artan insanların ihtiyacını karşılama yeteneği sınırlıdır. Büyük bir hızla dünyadaki birçok şeyin sınırına yaklaşmaktayız. Hem gelişmiş hem de geri kalmış ülkelerdeki çevreye zarar veren ekonomik uygulamalar devam ettiği sürece önemli küresel dizgelerin onarımı mümkün olmayan zararlara uğrama riski hep var olacaktır. Dünyamızın kapasitesinin ihtiyaçlarımızı karşılamak için sınırlı olduğunun farkına varmamız gerekiyor. Dünyamızın ne kadar kırılgan olduğunu bilmemiz gerekiyor. Daha fazla yağmalanmasına göz yummamamız gerekiyor. Bu öğreti, gönülsüz yöneticileri, hükümetleri ve hatta halkları ikna etmek ve böylece gereken değişiklikleri uygulamaya sokmak için müthiş bir eylemi harekete geçirmeli” (Speth, 2006, s.36-38).

2.2. Küresel Çevre Sorunları

Çevre sorunları çok eskiden de mevcuttu ancak günümüzde özellikle hızlı nüfus artışı ve teknolojik gelişmeler bu sorunları tehlikeli ve karmaşık bir yapıya sokmuştur (Kaplan, 1997, s.2). Bununla birlikte önceleri çevre kirliliği sadece belli bir yer veya bölge ile sınırlıyken, artık günümüzde küresel bir nitelik kazanmıştır. Özellikle kıt kaynakların tükenmesine paralel olarak alternatif kaynaklara olan yönelimle birlikte yerel, bölgesel ve küresel nitelikteki gelişmeler sonucu sorun, küresel bir boyut kazanmıştır. Çevre sorunlarının küreselleşmesi kirli teknolojilerin küresel yayılımı, kaynakların sınırsız sömürülmesi ile birlikte kirliliğin havadan suya, sudan toprağa havaya özetle hava-su-toprak arasındaki karşılıklı geçirimsizlik ve yayılımla küresel ölçeklerde yaşanmaya başlamıştır. Teknolojik gelişmenin meydana getirdiği negatif dışsallıkların başında çevre sorunları gelmektedir (Ökmen, 2003, s.12).

Savaş, kıtlık, ölüm ve veba mahşerin dört atlısı olarak bilinmektedir. Bilindiği gibi bugün dünyada, Irak'ta savaşı yaşamış, Afrika'da kıtlığı yaşıyor, vebanın yerini ise çağımızda AIDS ve kanser hastalığı almıştır. Çevre felaketi ise mahşerin beşinci atlısı olarak ifade edilmeye başlanmıştır (Kaplan, 1997, s.3). Ve çevre felaketi, 2005 yılında Katrina Kasırgasıyla ABD'de yaşanan olaylara bakılacak olursa ipi en önde göğüsleyecek gibi görünmektedir. Kasırganın doğurduğu maddi zararların 100 milyar Amerikan Dolarını bulduğu saptanmıştır (Keleş ve Hamamcı, 2009, s. 224).

Bilim ve teknolojiye meydana gelen değişimlerle dünya daha istikrarlı ve düzenli bir düzeye gelmenin aksine iyice denetimden çıkmaktadır. A.Giddens'in deyimiyle, dünya elimizden kaçıp gitmektedir. Bilim ve teknolojiye meydana gelen ilerlemeler yaşamımızı daha belirgin ve öngörülebilir kılmaktan ziyade tam tersi bir etkiye neden olmaktadır. İklim değişimi ve bunun getirdiği ve getireceği riskler insanlığın doğaya verdiği zararların bir sonucudur (Giddens, 2000, s.24).

Her alanda büyük ölçüde ilerleme kaydedilmesine rağmen, insan faaliyetleri sonucunda yaşam kalitesi düşmüştür. Yağmur ormanlarının aşırı tahribi beklenmeyen sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tarımsal mücadele ilaçlarının yanlış kullanımı sonucu ortaya çıkan zehirlenmeler ve gelişmiş ülkelerdeki sanayi atıklarının olumsuz etkileri de önemli çevre sorunları arasında yer almaktadır (Schafer, 1980, s.13).

2.2.1. Dünya Geneline Çevre Sorunları

Dünya ölçeğinde çevre sorunları dört başlık altında gruplandırmak mümkündür (Kışlalıoğlu, 1993, s.59):

- **Ozon Tabakasının Tahribi:** Ozon tabakasında meydana gelen giderek artmakta bu durumun sonucunda da atmosferdeki ozon dengesi bozulmaktadır.
- **Tropik Ormanların Yok Edilmesi:** Tropik ormanların yok edilmesi ve bununla birlikte ortaya çıkan tür kaybı, ekolojik açıdan ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

- **İklim Değişikliği:** Karbondioksit gazının aşırı kullanımı atmosferin ısınmasına, bunun sonucunda da iklim değişimine neden olmaktadır. (Kyoto Protokolü Karbon dioksit (CO₂), Metan (CH₄), Nitrik oksit (N₂O), Hidroflorokarbon (HFC), Hidrokarbur perflor (PFC), Kükürt heksaflorit (SF₆), Su buharı H₂O sera gazlarıyla ilgilidir). Atmosferdeki karbon dioksit ve diğer sera gazlarının ulaştığı birikim düzeyi, sanayi devriminden bu yana hızla yükselmiştir. Atmosferdeki sera gazı birikimlerinin artmasına en başta fosil yakıt kullanımı, ormansızlaşma ve diğer insan etkinlikleri yol açmış; ekonomik büyümeyle nüfus artışı bu süreci daha da hızlandırmıştır.
- **Nükleer Kirlenmeler:** Bu sorunlardan dünyanın her bölgesi etkilenmektedir. İfade edilen bu sorunlara dünya çapında olmasa da uluslararası nitelik taşıyan asit yağmurları, hava kirliliği, toprak kirliliği, yağmur ormanlarının yok olması, ozon tabakasının incilmesi, çölleşme, erozyon, su kaynaklarının azalması sulak alanların yok olması, okyanuslar ve denizlerdeki balık türlerinin yok olması, aşırı nüfus artışı, ozon tabakasının tükenmesi ve toksik atıklar gibi çevre sorunlarını da ekleyebiliriz.

2.2.2. Gelişmiş Ülkelerde Çevre Sorunları

Toplumların gelişmiş veya gelişmekte olan toplumlar şeklindeki ayrımı ekonomik temellidir. Belirleyici rol sanayileşme sürecidir. Bu süreci teknoloji ve bilgi toplumu olma evreleri izlemiştir. Toplumlar bu süreçleri ne derece kat etmişlerse o kadar iyi bir ekonomik seviyeye sahip olmuşlardır. Sanayileşmenin yanı sıra gelişmiş toplumların daha farklı özellikleri de vardır: Gelişmiş ülkelerde gelir düzeyi yüksektir ve gelir dağılımı daha adildir. Sanayi ve tarım sektörünün yanı sıra hizmet sektörü de gelişmiştir. İleri bir düzeyde iş bölümü ve uzmanlaşma vardır. Eğitim, sağlık gibi ihtiyaçlar karşılanır. Düzenli isleyen bir hukuk sistemi ve siyasal sistem mevcuttur. Mesleksiz ve işsiz oranı daha düşüktür. Gelişmiş ülkelerde nüfus artışı da yüksek boyutlarda değildir. Beslenme sorunları yaşayan kesim, toplumun küçük bir bölümüdür. Gelişmiş toplumlarda, hayatın büyük bir kısmı için böylesine olumlu tabloların çizilmesi hiçbir sorunun olmadığı anlamına gelmez. Örneğin ABD beklenenin tersine

B.M. insani gelişme endeksinde iyi bir yere sahip değildir. Bu ülkelerin karşı karşıya oldukları birçok sorun vardır. Çevre sorunları da bunlardan biridir. Batılı ülkeler ne pahasına olursa olsun sanayileşme prensibiyle sanayileşmelerini gerçekleştirmiş ve dünya üzerinde söz söyleme hakkını elde etmişlerdir. Batılı sanayi ülkeleri sanayileşme sürecinde sadece kendi ülkelerinin doğal koşullarını değil, sömürge ve dominyonlarının, gelişmekte olan ülkelerin de doğal koşullarını sarsmışlardır (Akpolat, 1993, s.87-89).

İnsanlığın şimdiden gezegenlerle ilgili limitleri aşmakta olduğu günümüz dünyasında, ekolojik değerlendirmeler daha kritik hale gelmektedir. Her ülkenin kendi ekolojik risk profili vardır. Bölgesel kirliliğin belirlenmesinde ekolojik risk değerlendirme, çevre sorunlarının yönetiminde karar verme işleminin önemli kısmını oluşturmaktadır. Geçmişte olan, günümüzde devam eden ve gelecekteki potansiyel uygulamalarla ilgili çevresel kirliliğin değerlendirilmesinde kullanılmaktadır. Ekolojik risk değerlendirme, ekolojik etkilerin ortaya çıkabilme olasılığı ya da bir veya daha çok stres etkenlerine maruz kalma sonucunda oluşabilme olasılığının değerlendirilmesidir. Ekolojik kaynak israfı ve atık madde boşaltılması söz konusudur. Diğerleri büyük ölçüde artan baskı altında olan başka yerlerdeki kaynaklara güvenmektedir. Dünyanın bazı bölgelerinde, ekolojik kaynak israfının etkileri, kaynak kaybına, eko-sistemin çöküşüne, borç, yoksulluk, açlık ve savaşa yol açacak şekilde çok büyük hasar verecek durumda olabilir. Küresel ısınmaya bağlı olarak ortaya çıkan iklim değişikliği de, atmosfer içinde doğal olarak bulunan ve sera gazları olarak adlandırılan bazı gazların konsantrasyonlarının değişmesi, buna bağlı olarak da yerkürenin aşırı olarak ısınmaya başlaması ve birtakım ekolojik dengesizliklerin ortaya çıkmasını ifade etmektedir. Bu olayın önemi; "yeni bir atmosferik tehlike", "artık dünyanın ateşi yükseliyor" gibi ifadelerle vurgulanmaktadır. İklim değişikliği devam ettiği sürece, küresel yoksulluk da artacak, daha çok sayıda fırtına, kuraklık, hastalık ve diğer stres faktörleriyle birlikte, insanların yaşam ortamlarını ve geçim kaynaklarını tehdit edecektir. Bu durum, kalkınmayı engelleyerek, ulusal ve bölgesel istikrarsızlığın artmasına, zengin ve fakir ülkeler arasındaki gelir adaletsizliğinin yoğunlaşmasına yol açabilecektir. Bu tür etkilerin sonucunda, zenginliğin dünya üzerindeki adaletsiz dağılımının askeri çatışmaları körükleyip, terörizmi ya da ulus aşırı suçları beslemesi muhtemel

gözükmektedir. Küresel ısınmadan en fazla etkilenecek alanlar denizler olacaktır. Deniz suyu seviyesinin yükselmesiyle, fırtınalar, seller artacak, sonucunda türlerin çoğu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır, ayrıca kıyı erozyonuyla birlikte alçak düzlüklerde tarım ve sanayi faaliyetlerinin yoğun olmasından dolayı ekonomik etkinlikler ve dolayısıyla dünya toplam nüfusu zarar görecektir (Prug, T., Flavin, C., Savin, J.L, 2005, s.139).

Gelişmiş ülkelerde yaşanan çevre sorunlarında motorlu taşıt kullanımı ilginç bir örnektir. Sayıları arttıkça havaya karışan zararlı ve zehirli gaz miktarında da artış olmuştur. Bu artış sonucunda zamanla altyapı yetersiz gelmeye başlamış ve yollar, hava meydanları, limanlar gibi yapılar artırılmıştır; park sayaçları, çok katlı park yerleri, alt geçitler, tüneller v.s. yapılmıştır. Canlı türlerinin büyük bir bölümünün yaşam ortamı olan toprak, çevre ve insan açısından çok önemli bir yere sahiptir. Canlı doğal kaynakların varlığını sürdürebilmesi için hava ve su ile birlikte, vazgeçilmez cansız bir doğal kaynak olan toprak, kapitalizmin gelişmesi, üretimin yoğunlaşması, nüfusun gereksinimlerinin karşılanması, değişen tüketim örüntüleri, toprak üzerindeki yükü nicel ve nitel olarak arttırmıştır. İnsanın çevreye müdahalesinin artması toprak kirliliğinin de temelini oluşturmuştur. Toprak kirliliği, insan etkinlikleri sonucunda toprağın, fiziksel, kimyasal, biyolojik ve jeolojik yapısının bozulmasıdır (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.187-189). Toprak kirliliğinin yanında diğer ikinci bir sorun ise yanlış toprak kullanımıdır. Toprak alanlarının kullanımını düzene bağlamak, toprağı yapısına uygun amaçla kullanmak çıkar çatışmaları nedeniyle genellikle sekteye uğramaktadır. Toprağın, tarımın yanı sıra sanayileşme, kuruluşlara yer bulma, kentleşme, yeni yerleşim alanları açma, yol yapımı gibi değişik amaçlarla kullanılması, farklı sınıfları ve kesimleri toprağı ele geçirmede birbirine rakip yapmıştır. Sanayi burjuvazisi, kuruluş için yer seçerken özellikle bu alanların ulaşım, enerji, su ve yerleşim yerlerine yakın olmasını bu sayede maliyetin düşük olmasına dikkat eder. Sanayi kesimi yerleştiği toprağın tarıma elverişli olup olmadığını umursamaz. Yolların maliyet düşürmek uğruna düz ovalardan geçirilmesi, bir yandan yollar üzerine sanayi kuruluşlarının yerleşmesine önayak olmuş, diğer yandan da karayollarının yarattığı kirlilik tarıma zarar vermiştir. Sırf Trakya bölgesinde karayolları yapılsın diye toplam verimli arazinin %26'sı yok edilmiş, yollar

verimli tarlalardan geçirilmiştir. Değerli tarım topraklarının yok olmasına neden olan diğer bir olay ise tuğla ve kiremit sanayinin kullanmış olduğu arazi yüzeyinde bulunan en verimli toprağı hammadde olarak almasıdır. Bu durum doğal akışı bozduğu için diğer tarım topraklarına da olumsuz etki yapmaktadır. Ülkemizde toprakların korunarak kullanılmasında temel politika hedefleri olarak toplum yararının birey çıkarlarından üstte tutulması gerekmektedir (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.193-194).

Gelişmiş ülke sorunlarından bir diğeri de alt yapı hizmetleridir. Sanayileşme çabalarının başlarında yaşanan bu sorun hem insan yaşamı, hem de çevre temizliği için ciddi boyutlarda olmuştur. Günümüzde bu sorun bir ölçüde giderilmiş olsa da hâlâ çevre adına yeterli önlemler alınmamıştır. Örneğin atıkların su kaynaklarına karışması sorununda uzun bir süreç sonucu birçok ülkede önemli adımlar atılmıştır. Ancak yine de su kaynaklarının artan kirliliği ve yetersizliği tartışılır durumdadır. Havada ortaya çıkan kirlenme ve toprak kirliliği suyun doğal dolanımı nedeniyle su kaynaklarını etkiler (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.178).

Tüm bu sorunlara ek olarak hava kirliliği de tartışılan bir sorundur. Dünyayı canlıların yaşaması için uygun hale getiren, dünyayı çevreleyen atmosfer, hızlı nüfus artışı, kentleşme ve sanayileşme sonucunda doğal yapısının değişmesi ile kirlenmektedir. Hava kirliliği su kirliliğinde olduğu gibi sınır tanımamaktadır. Bu nedenle uluslararası işbirliğini gerekli kılmaktadır. 22 Mart 1985 tarihli Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Viyana Sözleşmesi, 16 Eylül 1987 tarihinde kabul edilen Ozon Tabakasını inceltten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü önemli iki örnektir. 1994 yılında yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ile ve bunun yetersiz kalacağı düşüncesiyle 1997 yılında Kyoto Protokolünün imzalanmasıyla atmosferdeki sera gazı birikimlerini, iklim sistemi üzerindeki tehlikeli insan kaynaklı etkiyi önleyecek bir düzeyde durdurmayı başarmak istenmiştir (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.171).

Kent içindeki sabit ve hareketli kaynakların yarattığı kirliliğin ilk ve en çarpıcı örneği, 1952 kışında Londra’da gözlenen hava kirliliği olmuştur. Kirli havanın sisle karışması (“smog”) sonucunda, kent üzerindeki hareketsiz kalan hava katmanının kirlilik düzeyinin giderek artması, kendini temizleyememesi 4000 kişinin ölümüne yol

açmıştır. Aynı dönemlerde Los Angeles, New York, Tokyo gibi büyük kentlerde de hava kirliliği önemli boyutlara ulaşmıştır (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.164).

Gelişmiş ülkelerin kalkınma ve daha fazla güç adına yaptıkları çalışmaların en risklisi ise nükleer enerji üretimi olmuştur. Nükleer çalışmalar önemli miktarda güç ortaya çıkarsa da, bu gücün bir çıktısı olan radyasyon önemli bir tehlikedir. Bilindiği kadarıyla radyasyonun insan sağlığına zararlı olmayan bir miktarı yoktur. Yaşanan nükleer kazalar bu nedenle toplumlar adına ciddi sorunlar doğurmuştur.

Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi kentleşme hızı yüksek geri ve kalkınan ülkelerde de katı atık konusu da ciddi boyutlara varmıştır. Tüketicinin yüksek oranlarda olduğu bu bölgelerde evsel atıklardan fabrika atıklarından kullanılan maddelerin ambalajlarından, dayanıklı ve dayanıksız tüketim maddelerinin süreç içinde atık haline gelmesinden dolayı büyük miktarda atık ortaya çıkmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucu bir insanın ömür boyu, erişkin ağırlığının yaklaşık 600 misli kadar katı atık oluşturduğu ortaya çıkmıştır (Tübitak, 2009). Bu oran gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerde farklılık gösterir.

Son otuz yılda çevreci akımların gelişmesinde etkili olan birkaç önemli çalışmaya burada kısaca değinmek gerekir. Gelişmiş ülkeler yapılan sözleşmeler ve konferansların yanı sıra düşünsel boyutta da yeni kavramlar, yeni fikirler ortaya atmışlardır. "Sıfır Büyüme", "Sürdürülebilir Kalkınma" gibi ifadeler çevre adına yapılan çalışmaların düşünsel boyuttaki yansımaları olmuştur (Kasapoğlu, 1993, s.53-54). Bunlardan ilki 1960'lı yılların sonlarında çevre sorunlarının çağdaş toplumun geleceğini tehlikeye soktuğu görüşünü paylaşan birçok sanayici, işadama ve aydınının birleşerek oluşturduğu Roma kulübü tarafından Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nden bir grup akademisyenden, çevrenin kalkınmayla ilişkilerini inceleyen, geleceğe ilişkin kestirimlerde bulunmayı içeren bir yazanak istemişlerdir. 1972 yılında yayınlanan "Limits to Growth" (Büyümenin Sınırları) adlı rapor dünyada geniş yankılar uyandırmıştır (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.255). İnsanlığın geleceği için karanlık bir tablo çizen bu raporda doğal kaynakların nüfusun hızlı artışına yetmeyeceği ve içinde

bulunduğumuz çevrenin 150 yıla varmadan yaşanabilirlik niteliklerini yitireceği açıklanmıştır. Bu nedenle çevreyi korumak ve geliştirmek isteniyorsa gelişme hızı yavaşlatılmalı hatta durdurulmalıdır. Çünkü gelişme, uygarlaşma insanlığı acı bir sona yaklaştırmaktadır. “Sıfır Büyüme” (Zero Growth) diye bilinen bu öneri geniş tepkilere yol açmıştır (Akday, 2009). Malthusçu nüfus önerileri ektisinde hazırlanan raporla ilgili Kasapoğlu'nun 1993 yılında verdiği bilgiler şu şekilde özetlenebilir. Roma Kulübü'nün 1972'de yayımladığı "Sıfır Büyüme" adlı rapor kaynakların ve enerji için kullanılan maddelerin tükenmesi sonucunda yüz yıl içinde sanayi üretiminin çökeceğini ve nüfusta önlenemez bir azalmanın olacağını öne sürmüştür. Rapora göre gelişmiş ülkeler bu noktaya gelene kadar çevresel değerlere büyük zararlar vermişlerdir. Bu bedel sonucunda ekonomilerini geliştirmişlerdir. Şimdi ise gelişmekte olan ülkeler aynı yolu izlemektedirler. Yapılması gerekense gelişmiş ülkelerin yaptıkları hataların benzerini gelişmekte olan ülkeler tarafından yapılmasını önlemektir. Rapora göre en azından dünyanın diğer yarısı temiz kalmalı ve bunun için de büyüme durdurulmalıdır (Kasapoğlu, 1993, s.53-54).

En büyük kirlenme yoksulluğun kendisi olduğundan, onu ortadan kaldırmak hedef olarak alınmalıdır. Bu görüş, 1972 Stockholm Konferansı'nda, Hindistan Başbakanı Indira Gandhi tarafından şöyle dile getirilmişti: “Yoksulluk ve karşılanamayan insan gereksinimleri, en önemli kirlenme biçimleri değil midir? Köylerimizde ve gecekondularımızda yaşayan kitlelere yaşamlarının kaynağında mikroplar içinde bulunurken havayı, denizleri ve akarsuları temiz tutmanın zorunluluğunu nasıl anlatabiliriz? Çevreyi, yoksulluk koşulları içinde iyileştirmek olanaksızdır.” Roma Kulübü, 1976 yılında Büyümenin Sınırları adlı yazanağa ek olarak daha önce sunulan görüşlerini yumuşatılarak kaleme aldığı Dönüm Noktasındaki İnsanlık adlı çalışmada yinelemiştir. Bunlara ek olarak İngiltere’de İngiliz toplumunun geleceğini sağlıklı bir temele oturtabilmek için Yaşam Şablonu (Blueprint for Survival) adında ayrıntılı bir çalışma yayınlanmıştır. Nüfusun yarıya indirilmesi ve amaçların eğitim yoluyla benimsetilmesi çalışmada dikkat çene başlıklardandır. Diğer bir çalışma ise Fritz Schumacher’in yayınladığı, zamanımızın en önemli yanlısının üretim sorununa çözülmüş gibi bakıldığını belirttiği “Küçük Güzeldir” (Small is Beautiful) adlı kitabıdır.

Yeni bir yaşam biçiminin ve tüketim alışkanlıklarının benimsenmesi gerektiğini savunduğu kitabında Schumacher, insanda bir sorumluluk duygusu geliştirebilmenin öneminin altını çizerek (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.258).

Neredeyse, iyi yaşam, canlı varlıkları tehdit eden bir yaşam anlamına gelmeye başladı. Bu noktada Norveçli bilim adamı Arne Naess'in adıyla özdeşleşmiş olan Derin Ekoloji (Deep Ecology), ve bununla ilişkili olarak Sığ Ekoloji'den (Shallow Ecology) kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Asıl amacın gelişmiş ülkelerdeki halkın sağlığının ve gönencinin sağlanması, hava kirlenmesinin ve kaynakların tükenmesinin önlenmesi olan Sığ Ekoloji'den farklı olarak Derin Ekoloji'de, insanı, bir öge olarak almakla yetinmemekte, her canlı varlığın eşit olduğu bir anlayış yer almaktadır (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.260).

1970'lerin başında Serge Moscovici (2002), "İnsana hizmet etmeyen doğa ile doğaya hizmet etmeyen insan düşüncesi bize yabancıdır" diyordu. Bunun gibi, 28 Ekim 1982 tarihinde benimsenmiş bulunan Dünya Doğa Şartı'nda ise, "İnsanlığın, doğanın bir parçası olduğu ... uygarlığın köklerinin insan kültürüne biçim veren doğada bulunduğu" vurgulanıyordu (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.267).

1972'de Roma Kulübü tarafından yayınlanan Büyümenin Sınırları başlıklı raporda, dünyadaki doğal kaynakların sınırlı ve (bazılarının) yenilenemez olduğu gerçeğinin altını çizerek büyük bir etki yaratmıştır. Büyümenin Sınırları yayınlandığı 1972 yılından bu yana çevre hareketi için sürekli bir bilgi ve esin kaynağı olmuş ve yine raporun temel mesajı olan "sınırlı bir sistemde sınırsız büyüme imkânsızdır" tezi de çevreci (yeşil) siyasal düşüncenin temel taşı olmuştur. Gelecek kuşaklar karşısındaki sorumluluğun somut bir örneği, Birleşmiş Milletler Rio Doruğu (1992) sırasında benimsenen İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde taraflar, iklim değişimlerinin nedenlerini bulmak, önlemek ya da hafifletmek, zararlı etkilerini azaltmak için önlem almak zorundadırlar (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.275). Rio Doruğu'nun hemen öncesinde, aralarında 33 ülkeden 62 Nobel Ödülü sahibi bilim insanının da yer aldığı 425 aydın ve bilim insanı, dünya kamuoyuna, Heidelberg Çağrısı diye bilinen bir açıklama yaptılar. Ortak kalıtımız olan yeryüzünün korunmasına bütün güçleriyle

katkıda bulunmak istediklerini, bilimsel ilerlemeye ve sanayileşmeye karşı çıkarken ekonomik ve toplumsal gelişmeye zarar veren akıl dışı bir ideolojinin ortaya çıkarken tanık olmaktan büyük kaygı duyduklarını belirtmişlerdir.

Niyetimiz, bilimin bir bütün olarak topluma karşı görev ve sorumluluğunu belirtmektir. Bununla birlikte, gezegenimizin yazgısından sorumlu yetkilileri, yanlış ve yetersiz veriler ya da sözde bilimsel görüşlere dayandırılacak her karara karşı uyarıyoruz (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.281).

Birleşmiş Milletler Çevre Programı'na göre, gezegenimizin karşılaştığı iklim değişikliği gibi temel tehditler, biyolojik tür nesillerinin tükenme oranı, beslenme ihtiyacının karşılanamayacağı kadar büyük bir dünya nüfusunun ortaya çıkması ve bunun karşısında tepkisiz kalmak v.b.insanlık için ciddi bir risk unsuru teşkil etmektedir. Bu risk karşısındaki uyarı Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın Küresel Çevre Görüşü'nde (GEO-4) ortaya çıkmıştır. GEO-4 raporu Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'ndan (Brundtland Komisyonu) 20 sene sonra yayınlanmıştır. Dünyanın doğal varlıklarının giderek göz göre göre yok olması durumunda varlığını sürdüren ekonominin meydan okuduğu bir noktaya ulaşması, kesilecek faturayı çocuklarımızın bile ödeyebilmesini imkânsız hale getirmiştir (United Nations Environment Programme, 2009).

2.2.3. Gelişmekte Olan ve Gelişmemiş Ülkelerde Çevre Sorunları

Dünya nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan, güney ülkeleri, gelişmekte olan ülkeler, üçüncü dünya ülkeleri, geri kalmış ülkeler gibi farklı kavramların geniş kapsamı içinde bulunan bu ülkelerin çoğunun başlıca özellikleri arasında hızlı nüfus artışı, yaygın yoksulluk, tarımın ağırlıklı ekonomik sektör olması, demokratik kurum ve geleneklerin yerleşmemiş olması, gelir dağılımının bozukluğu, kırdan kente hızlı bir göç akımının varlığı, yüksek işsizlik oranı, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği ve toplumun her tabakasına eşit ölçüde verilememesi, çarpık kentleşme ve çarpık sanayileşme sayılabilir (Marin, 2004, s. 561).

Gelişmekte olan ülkelerin tüm bu özellikleri birbiri ile doğrudan ilişkilidir. Temel ekonomik etkinlik olan tarım ve yeni oluşturulmaya çalışılan sanayi sektörü bozuk mali sistemle bağlantılıdır. Kalkınma çabalarını hızlandırmak amacıyla büyük ölçüde tarımsal ürün ve doğal varlıkların ihracı ile dış borca bağlı olan bu ülkeler bir yandan yüksek faizli dış kredileri ödemek, diğer yandan döviz girdilerini arttırabilmek amacıyla yoğun bir rekabete girmektedirler. Bu süreç de gelişmekte olan ülkelerin ihraç ürünlerinin daha çok ucuzlamasına, bu da aynı miktarda döviz için daha çok hammadde tarım ürünü satılmasına, dolayısıyla çevre üzerinde daha büyük bir baskıya neden olmaktadır (Marin, 2004, s.566).

Norberg, “Küresel Kapitalizmi Savunmak” adlı kitabında çevrenin korunmasının zenginlik ve kalkınma ile birlikte arttığını belirtmektedir.

“Çok fakir olan bir ülke çevre konularıyla ilgilenmeye muktedir değildir. Ülkeler doğal varlıklarını korumaya, bunu yapabilmeye imkânları olduklarında başlarlar. Zenginleşmeye başladıklarında dışarıya sızan gazlar hakkında yasal düzenleme yapmaya başlarlar ve şayet halen ellerinde kaynak varsa, havanın kalitesini düzenleyen yasal düzenlemeler yapmaya başlarlar” (2003, s.242).

Yoksulluk pek çok çevre sorununun kaynağı olarak görülse de diğer taraftan da çevre bozulması da yoksulluk nedeni olarak görülmektedir. Çünkü yoksulluk ve çevre karşılıklı etkileşim içindedir. Yoksulluk küresel çevre sorunlarının en başta gelen sebep sonuç etkisini oluşturmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerdeki yaşam koşulları ve yaşam ölçünleri başlı başına bir sorun olmakta, bu yetersiz koşulların yarattığı, yoksulluk ortamı çevre sorunlarını oluşturmaktadır. Hızlı nüfus artışı, besin yetersizliği, işsizlik, hızlı ve sağlıksız kentleşmenin yarattığı düşük ölçünlü barınma koşulları, sağlık ve eğitim ölçünlerinin düşüklüğü az gelişmiş ülkelerdeki çevre sorunları olarak belirlenmektedir. Yani

azgelişmiş ülkelerdeki ekonomik ve toplumsal az gelişmişlik, çevre sorunlarının en önemli nedenini oluşturmaktadır (Kaplan, 1997, s.7).

Gelişmemiş ülkelerde temel ekonomik faaliyet tarımdır. Ancak verimlilik düşüktür. Sanayileşme gerçekleşmemiştir. Bu nedenle de her maddeyi ithal etmek zorundadırlar. Ekonomik olarak zor şartlarla karşı karşıya olmaları edeniyle çok az miktarda mal ithal edebilmektedirler. Siyasal sosyal ve ekonomik bakımdan gelişmiş ülkelerin etkisi altındadırlar. Bu ülkelerin çoğu sömürge olarak kullanılmışlardır. Eğitim oranı düşüktür. Sağlık, beslenme, konut, ulaşım gibi hizmetler yeterli değildir. Tüm bu olumsuzlukların yanı sıra doğum oranı çok yüksektir. Toplumsal farklılaşma yok denecek kadar azdır. Meslek, din, gelir seviyesi eğitim düzeyi gibi özellikler bakımından toplum oldukça homojen bir görüntü sergiler (Erinç, Öngör, 1980, s. 16).

Gelişmiş ülkeler gelişmemiş ülkelerin sanayileşme çabalarını yönetmektedirler. Örneğin onlara temel ekonomik faaliyet olarak turizmi göstermektedirler. Bu nedenle gelişmemiş ülkelerde turizme bağlı kirlenme de görülmektedir. Genel olarak turizm, deniz ve göl kıyılarının yeşil alanların tahribi, su kaynaklarının kirlenmesi, yaşamın tehdidi, yığılma ve aşırı kalabalıklaşma, tarım arazisi ve ormanların tahribi, yerel kültürlerin tahribi gibi ciddi sorunlar ortaya çıkarmaktadır (Görmez, 2003, s. 26).

BM Küresel Yönetim Komisyonu Raporuna göre, “gelişmekte olan ülkelerde çevre konusundaki esas baskı yoksullukla bağlantılıdır. Yoksul insanlar toprağa, ormanlara baskı yapmakta, sağ kalabilmek için bunları istismar etmekte, kendi bekalarının güvencesi olan kaynak tabanını sabote etmektedirler (1996, s.44). Yine BM Çevre ve Kalkınma Komisyonunun Ortak Geleceğimiz Raporuna göre, yoksul ve aç olanlar çoğu zaman sağ kalabilmek için yakın çevrelerini mahveder; ormanları keser, hayvanları, meraları talan eder, marjinal toprağı aşırı kullanır, boğulma durumuna gelmiş kentlere akıp oraları da kalabalıklaştırır. Bu değişikliklerin birikmiş etkisi öyle çok şeyi değiştirir ki, yoksulluğu başta gelen global tehlike haline getirir (1991, s.54).

Yine aynı rapora göre, “kaynak tükenmesi ile yoksulluk artışı arasındaki karşılıklı etkileşime yeterince eğilmemek, küresel ekolojik bozulmayı daha da hızlandıracaktır. Ancak yoksullar çevresel yıkımın tek başına sorumlusu değil, sadece

bir parçasıdır. Yoksulları çevresel yıkımın sorumlusu olarak görmek, eksik ve yanlış bir bakış açıdır. Dünya kaynaklarının kullanımındaki oransızlığa baktığımızda bu durum açıklığa kavuşmaktadır. Gelişmiş ülkeler yenilemez kaynakları ve enerjiyi oransız biçimde kullanmaktadırlar. Dünya nüfusunun %23'ü olan gelişmiş ülkeler, dünyanın doğal varlıklarının %85'ini tüketirken, dünya nüfusunun %77'sini kapsayan azgelişmiş ülkeler ise yalnızca %15'ini tüketebilmektedirler. Gelişmiş ülkeler, dünya enerjisinin %70'ini, metallerin %75'ini, besinlerin %60'ını tüketmektedir (Lang ve Hines, 2000, s.25). Kuzeydeki bir kişinin güneydeki bir kişiye göre “52 kat et, 115 kat kâğıt, 35 kat fazla enerji” tükettiği hesaplanmaktadır (Özgür Üniversite Kitaplığı, 1997, s.76). Yoksulların yaşam standartlarını yükseltebilmeleri için varlıklı toplumların daha az tüketmesi gerekmektedir. Bu eşitsizlik dünyanın esas çevre sorunlarından biridir. Bu eşitsizlik aynı zamanda dünyanın esas “gelişme” sorununu da oluşturmaktadır (TÇV Yayını, 1991, s.28). Çevre sorunlarını ele alırken geniş bir kapsamla ele almak ve dünyadaki yoksulluğun, eşitsizliğin de içine alındığı bir perspektife yönelmek gerekmektedir.

Norberg, “Küresel Kapitalizmi Savunmak” adlı kitabında Güneydeki fakir ülkelerin Kuzeydeki ülkeler kadar zengin olmalarına izin verilmemesi gerektiğinin söylendiğini fakat bunun yapılan çalışmalar neticesinde kesinlikle yanlış bir değerlendirme olduğunu ifade etmektedir (2003, s.245). Norberg şöyle devam etmektedir:

Aksine en kötü çevre şartlarına gelişmekte olan ülkelerde rastlamaktayız. Bizim zengin dünyamızda gittikçe daha fazla kişi tehlike altındaki yeşil alanlar gibi çevre problemlerine önem vermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde her gün 6.000'den fazla kişi ağaç, hayvan gübresi ve tarımsal atıkları evlerinde ısıtmada ve mutfakta yemek pişirmede kullandıkları için ölmektedir. ... Kirlenme her zaman gelişmeye paralel olarak artmaz. Bunun aksine aradaki ilişki ters bir U-eğrisi şeklindedir. Çok fakir bir ülkede gelişme hızlanırsa ve bacalar tütmeye başlarsa, çevre bundan menfi yönde etkilenir. Bununla birlikte refah yeterince yüksek seviyeye ulaştığında çevrenin durumunu belirten göstergelerde bir iyileşme görülür. Bunun sebebi ekonominin hammadde yoğun üretimden emek yoğun üretime doğru değişmesidir. Modern ekonomilerde ağır ve kirli sanayi yerini önemli ölçüde hizmet sektörüne bıraktı.

Zengin ülkeler ile yoksul ülkeler arasındaki bu sorumluluk tartışmasına Keleş Norberg'in aksine zengin ülkelerin karşısında yer alarak, daha büyük sorumluluk yüklenmeleri gerektiği şeklinde yaklaşmaktadır. Çünkü “çevreyi temizlemenin, korumanın maliyeti, kirlenmeyi yaratanın kim olduğuna göre değil, ülkelerin ekonomik gücüne göre paylaştırılması” gerektiğini ve bu sorumluluğun zengin ülkelere ait olduğunu savunmaktadır (2009, s.241).

Gelişmiş ülkeler, ağır ve kirli sanayilerini geliştirmekte olan veya gelişmemiş ülkelere kaydırırken bu durum neticesinde yaşanan kirlenmeyi yine kendilerinin ürettikleri ve pazarladıkları teknolojilerle çözebileceklerini ifade etmektedirler. Bunun neticesinde sistemin yine bir kısır döngü halinde kendi kendisini tekrar ettiği gözlenmektedir. Gelişmiş ülkeler kendileri için yapılan üretim neticesinde oluşan kirliliği de yine kendilerinin ürettikleri teknolojilere ihtiyaç duyularak çözüme ulaşabileceğini ifade etmektedirler. Gelişmemiş veya geliştirmekte olan ülkeler bu teknolojileri çaresizce sistemin sunduğu bir panzehir olarak temin etmek durumunda kalmaktadırlar.

Çevreyle ilgili yaşanan tüm sıkıntıların yoksul ve zengin ülkeler bakımından incelenmesinin ötesinde temelde kapitalizmin yattığını düşünenler de vardır. André Gorz, çevrenin bugünkü hale gelmesinde temel neden olarak, “burjuva ideolojisinin mutlak üstünlüğüne yol açan özel araba kullanımının yaygınlaşmasını ve sürücülerin saldırgan bencilliklerini” vurgulamaktadır. Kapitalizmin beslediği bu tutku, bireyin rahatça dolaşmasını, toplumun zararına sağlamaktadır. Fakat çevreyle ilgili yaşanan sıkıntıların kapitalizm ile ilişkisi olmadığını savunanlarda vardır. Fransız toplumbilimcisi H. Chombart de Lauwe da, çevreyle ilgili bulanımların sadece kapitalist toplumlara özgü olmadığı sosyalizmde yeni yollar aramak zorunda olduğunu belirtmiştir. Farklı ekonomik ve toplumsal sistemlerin çevrenin bozulması olgusuyla karşı karşıya bulunmaları konusunda, insanbilimci Margaret Mead kapitalizmin, sosyalizmin ve komünizmin aynı derecede beceriksiz olduğunu düşünmektedir (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.238).

Çevreye sorun yaratan teknolojilerde ve uygulamalarda ısrar etme çabaları inanılmaz boyutlardadır. İklim değişikliğine neden olan karbondioksit salınımının 2001 ve 2025 yılları arasında yüzde 60 oranında artacağı tahmin ediliyor. Dünyadaki insanların beşte biri temiz içme suyundan, yüzde kırkı da sağlıklı bir çevrede yaşamadan mahrum. Kişi başına düşen su miktarı her geçen gün giderek azalıyor. Milyonlarca insanın vakitsiz bir ölüme mahkûm olmaması için harekete geçilmesi şart (Speth, 2006, s.40).

Gelecek kuşaklar, kapitalist düzenin ne yazık ki önemseydiği bir olgu olmaktan çıkmıştır. Yapılan tüm sosyal sorumluluk projelerinin altında daha fazla nasıl kar elde edileceği hesaplanmaktadır. Esty ve Winston'ın iş dünyası ve çevre arasındaki bağlantıda neler olduğunu anlamak üzere yola çıktıkları ve dört yıl boyunca şirketlerin, sektör derneklerinin ve çevre koruma gruplarının yetkilileriyle konuşarak hazırladıkları kitaplarında konuyla ilgili bolca örnek görmektediriz. Tüm bu örneklerin ortak noktasında, akıllı şirketlerin, “çevre konularını stratejik bir şekilde yöneterek rekabet avantajı” kazanmaları yer alır (2008, s.19). Çevre konusu gelecek kuşaklar veya çok yakın zamanda yaşayacağımız öngörülen çevre felaketleri nedeniyle değil, büyük maddi zararlar verebilecek olması nedeniyle önemli bir konu olarak lanse edilmektedir.

Yoksulluk, mikro düzeyde mücadele ile yok edilemez. Giderek artan sorunu çözmek için yoksulluğun temelinde yatan sebeplerle makro düzeyde savaşmak gerekir (Clark, 1996, s.189) Jeremy Seabrook'un zeki biçimde ifade ettiği gibi; “yoksulluğa “çare” bulunmaz; çünkü o kapitalizmin sağlıklı ve gürbüz olduğunun, giderek daha büyük birikimi ve çabayı teşvik ettiğinin kanıtıdır.” Azgelişmiş ülkeler çevreyi tahrip etse de bu ülkelerden kaynaklanan çevresel sorunlar gündemin ilk sırasını oluşturmamaktadır. Diğer taraftan yoksulluğun ve neden olduğu çevre sorunlarının asıl sorumlusu olarak yoksulları görmek de doğru değildir. Yerel düzeydeki yoksulluğun küresel düzeydeki nedenleri üzerinde durulması gerekmektedir (Bauman, 1999, s.91-92).

Tüm olumsuz gelişmelerin – alanların yollar ve arabalar tarafından istila edilmesi, biriken zehirli atıklar, güneş ışınlarının zararlı etkilerine karşı koruma sağlayan ozon tabakasının klorlu bileşikler ile tahrip edilmesi, iklim koşullarını alt üst

eden sera etkisi vb. – gerisindeki temel nedeni kapitalist gelişmede aramak gerekir. Kapitalist gelişmenin yerinde yine bu şekilde işleyen başka bir üretim modeli olsaydı bu durumda da yine aynı etkiler olacaktır. Sosyal sonuçların dikkate alınmadan sadece kar peşinde koşulması, gezegende yaşayan küçük bir azınlığın çılgın tüketimi ve yoksulluk, kapitalist gelişmenin karakterini oluşturmaktadır.

Nedeni ne olursa olsun, yoksulluğun yükselmesi sadece yoksulluğu yaşayan kesimlerce değil, yoksulluğu yaratan kesimlerce de arzulamaz. Bunun nedenleri arasında, yoksulluğa itilen kesimlerin sistem aleyhinde bilinçlenmemesi ve güçlülerin büyük avantaj sağladığı sistemin devamının sağlanması en önemlisidir.

Yoksulluk; kapitalist sistemin sermaye ağırlıklı piyasa üretimi mekanizmasının organik bir sonucudur. Önceleri sömürgecilik politikalarıyla, şimdilerde de küreselleşme ve neo-liberal politikalarla çevresel ekonomileri sömüren merkez kapitalistler, dış çevreden başlayarak giderek daralan bir halka içinde çevre halklarını proleterleştirmekte ve yoksullaştırmaktadır. Kapitalist sistemin işleyişi ile oluşan ve sermayenin organik bileşiminin değişmesi ile yaygınlaşan ve derinleşen yoksulluk, sistem-içi önlemlerle önlenebilecek arızı bir durum değildir. Yoksullukla mücadele, kısa-dönemde ve acilen bazı sistem-içi önlemlerle hafifletilmeye çalışılıyor olmakla beraber, asıl olarak, sisteme karşı bir mücadele olarak görülmeli ve algılanmalıdır.

Büyümenin, insani gelişmeyi sağlaması, işsizliği ve yoksulluğu azaltması, çevreyi koruması ve sürdürülebilir olması gerekmektedir. Yoksulluk merkezi ekonomileri tehdit etmeye başladıkça merkez kapitalist ekonomiler de yoksullukla mücadele programları geliştirmeye, bunların yoksullaşan ülkelere uygulanmasına destek sağlamaya yöneldiler. Kalkınma ekonomisinin Dünya Bankası desteği ile ekonomi yazımına girmesine benzer şekilde, şimdilerde de yoksullukla mücadele de yine Dünya Bankası'nın ana işlevleri arasında yer almaya başlamıştır (Şenses, 2001, s.217-301).

II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan kalkınmacı paradigma artık yerini küreselleşmecî paradigmaya bırakmıştır.

Sosyal ve kültürel değişme/gelişme/dönüşüm araştırma ve uygulamalarının paradigma değiştirerek “kalkınmacılık” veya “gelişmecilik” yaklaşımlarının ötesine geçerek yeni yaklaşımlar geliştirmesi ve bu çerçevede araştırmalar yapması gerektiği sayıları artan araştırmacılar tarafından vurgulanmaktadır. Yeni yaklaşımlarda kültür ve iktidar boyutlarına öncelik verilmesi ve ayrıca, yerel topluluk odaklı olmak yerine giderek köy, kent, ulusal ve uluslararası kuruluşları, yerel ve küresel karar verme mekanizmalarını ve medya söylemlerini içine alan bir çerçevede araştırma ve uygulamaların yapılması vurgulanmaktadır. Bu genişletilmiş çerçevede yeni araştırma ve uygulamaların gerçekleştirilmesi önümüzdeki yılların gündemindedir (http://74.125.155.132/scholar?q=cache:yxRCnZw8dwEJ:scholar.google.com/+k%C3%BCreselle%C5%9Fmeci+paradigma&hl=tr&as_sd t=2000&as_vis=1, 19.06.2010).

Günümüzde sermaye olgunlaşarak güçlenip merkezi bir nitelik kazandıkça, derinleşen krizini aşabilmek için tüm çevreye kendi kurallarını dayatmaktadır. Böylece krizini aşmaya ve yaşamını sürdürmeye çalışan sermaye, çevreyi geri dönüşsüz olarak yok etmekte ve çevre halklarını yoksullaştırmaktadır.

Çevre sorunları çoğunlukla kendi kendini yenileme yeteneği olan kaynaklarla yani doğal varlıklarla ilgili olarak ortaya çıkıyor. Hayvanlar, bitkiler, tarım toprakları, çayır ve meralar, ormanlar, yer altı ve yerüstü su kaynakları gibi doğal varlıkların aşırı kullanılmaları sonucu kendilerini yinleme fırsatı bulamadıkları için yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Çevre sistemleri, kendi içinde sürekli bir devinimle kendi kendilerini yenileme özelliğine sahiptirler ancak insan ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında üretim için doğadan kaynak çekme hızının, doğanın kendini yenileme hızının üstünde bir hızla sürekli olarak arttırılması sonunda kaçınılmaz olarak çevre sisteminin çökmesine neden olacaktır. Sürdürülebilirlik için bu hızın doğanın yenilenme hızına hiç olmazsa eşitlenmesi gerekmektedir.

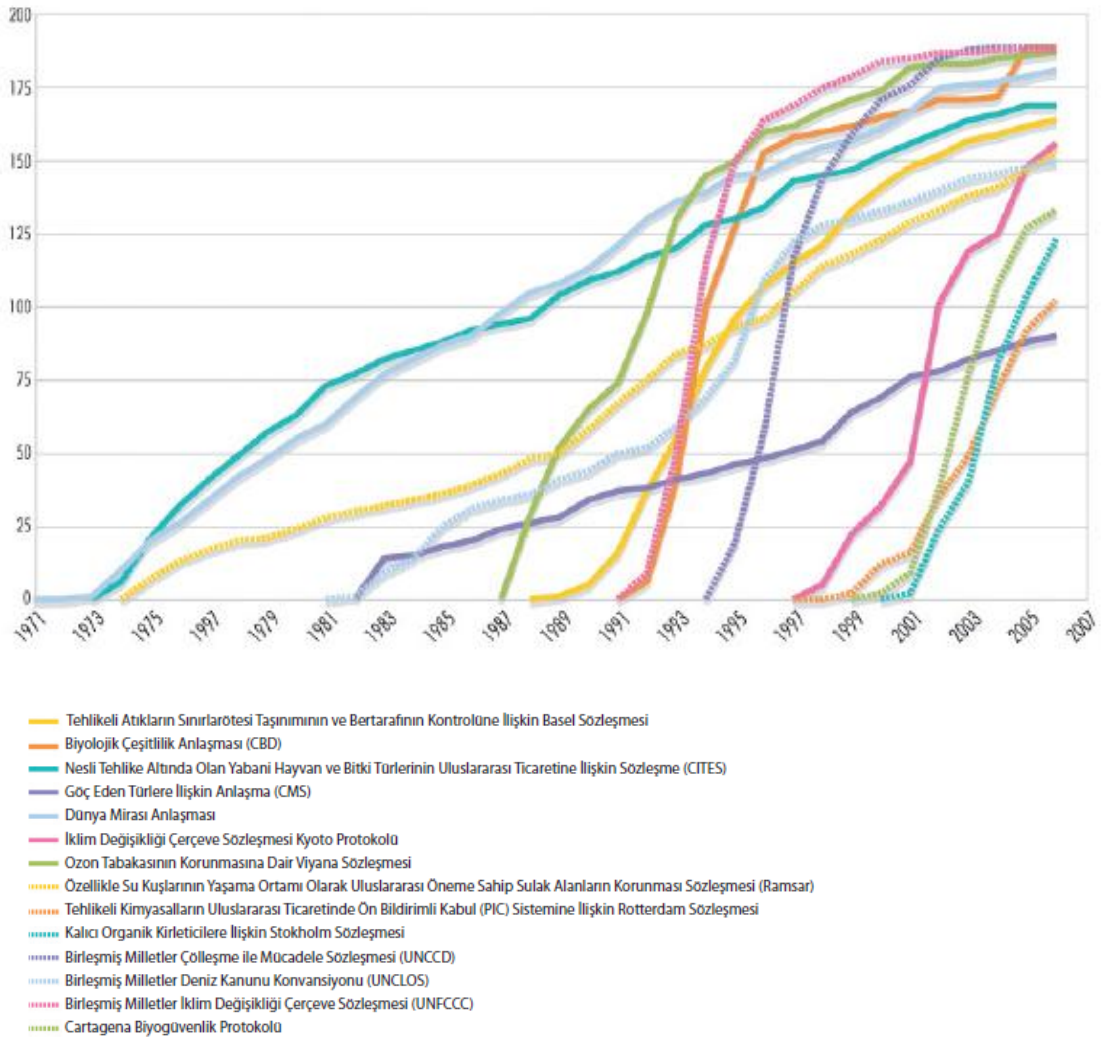
Sonuç olarak gelişmiş ülkeler, azgelişmiş ülkeler, zenginler ve fakirler olarak ayrılacak da, çevreyi ortak olarak kullanmaya devam edeceğimiz ortadadır. Ekonomik faaliyetlerin denge altına alınması, bu faaliyetlerin sağladığı fayda ile çevre üzerinde yarattıkları olumsuzlukların uygun bir biçimde dengeye getirilmesi ve özellikle fakir ülkelerde çevre kriziyle yüz yüze gelinmesi gereklidir (Aruoba, 1997, s.192). Son

eyrek yüzyıldır sürekli olarak alınan uyarı anlarına rağmen, dünyanın hastalıkları ağırlaşmış ve yayılmıştır. Küresel evre sorunları birbirleriyle yakın bir ilişki içerisinde devam etmektedir. Bir ülkeyle ya da bir ulusla tanımlanamaz hale gelmiştir. Ulusların ve her yerden insanların bir araya gelip evre cephesinde yığın oluşturan sorunlarla uğraştığı dönüm noktası olabilir. Bunun olmasını sağlayabilirsek, yeni yüzyılın daha ilk yarılardan itibaren sorunlarla dolu bir dünyayı değil, sürdürülebilir, sağlıklı bir dünyayı miras olarak bırakabiliriz.

2.3. Uluslararası rgtler ve evre

Çevreyi olumsuz etkileyen olaylar zaman zaman bölgesel sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Ancak evresel olayların etkisi asıl olarak küreseldir. Bu nedenle çevresel sorunların çözümüne ilişkin uygulamalar da küresel olmalıdır. Çevreye ilişkin uluslararası çalışmalar küresel ve bölgesel düzeyde yürütülmektedir. Hava ve su kirleticileri kolaylıkla bir coğrafyadan diğerine taşımakta, dolayısıyla bir ülkenin sorunu gibi başlayan olaylar bir anda pek çok ülkeyi ilgilendirir duruma gelmektedir. Bu nedenle çevreye ilişkin sorunların çözümünde bölgesel uygulamalar yanında küresel kararlar da son derece önemlidir. şekil1 de görüldüğü üzere adeta dünyada her geçen gün yeni bir uluslararası evre anlaşması imzalanmakta, uluslararası bildirgeler yayınlanmaktadır.

Taraf sayısı

Şekil 1: GEO Veri Sistemi, çeşitli ülkelerin Dışişleri Bakanlıklarından elde edilen verilere göre çok taraflı çevre anlaşmalarının yıllara göre taraf sayıları

Kaynak: (Çok Taraflı Çevre Anlaşmalarının Yıllara Göre Taraf Sayıları, 2009)

Çevreye ilişkin uluslararası çalışmalar küresel ve bölgesel düzeyde yürütülmektedir. Çevre konusunda, küresel ve bölgesel düzeyde, devletlerarasında ilişkiler, genellikle, devletlerarasındaki ikili ve çok taraflı anlaşmalarla bağlayıcı olmayan uluslararası bildirgeler, bildiri ve Birleşmiş Milletler kararları ile kurulmaktadır.

Birleşmiş Milletler

Küresel düzeyde çevreye ilişkin toplantı ve belgelerin pek çoğunun altında Birleşmiş Milletler'in imzası bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Örgütü, tek bir dünyamız olduğu gerçeğinden yola çıkarak, uluslararası topluluğun tüm üyelerini, aralarındaki çatışma ne olursa olsun, çevre konusunda birlikte hareket etmeye yöneltmek istemişlerdir. Birleşmiş Milletler çevre konusundaki etkinliklerine kendisine bağlı uzmanlık kurumları aracılığıyla başlamış ardından çevre sorumlu kurumu oluşturmuştur. Birleşmiş Milletler Örgütünün amaçları (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.443):

- *Uluslararası barış ve güvenliği korumak ve sürdürmek,*
- *Uluslararası dostça ilişkiler geliştirmek,*
- *Ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlara uluslararası işbirliğini sağlamak,*
- *Üyelerin dış politikaları arasında uyum sağlayan bir merkez olmak ana başlıklarında toplanabilir.*

Birleşmiş Milletler Birinci Çevre Konferansı (1972)

1970'li yıllara değin ulusal düzeyde ele alınan çevre sorunları, 1972 yılında kurumsal olarak uluslararası düzeye taşınmıştır. Stockholm'de düzenlenen ilk Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı, çevre sorunları ile ilgili bir dönüm noktası olmuştur. Gelişmiş, azgelişmiş tüm ülkeler, sivil toplum kuruluşları, çeşitli toplum kesimlerinden temsilciler, çevre sorunlarının çözümü için farklı, sosyal, kültürel, ekonomik düzeylerden olmalarına rağmen bir araya gelebilmiştir. Bu Konferans'ın önemli yanı, gelişmişlik düzeyi ya da yönetim biçimleri fark etmeksizin tüm ülkelerin, küresel bir nitelik kazanmış olan çevre sorunlarının çözümü noktasında ortak sorumluluğu kabul edebilmiş olmalarıdır (<http://iibf.sdu.edu.tr/dergi/files/2004-2-12.pdf>, 30.05.2010).

Konferans'ta kuzeyin gelişmiş ülkeleri ile güneyin azgelişmiş ülkeleri iki kutba ayrılmıştır. Azgelişmiş ülkeler çevre sorunlarının yoğun endüstrileşmeden kaynaklandığını, bundan gelişmiş ülkelerin sorumlu tutulabileceğini savunmuşlarsa da, kendi ülkelerinde bulunan ekonomik ve sosyal azgelişmişliğin de bir çevre sorunu olduğunu kabul etmişlerdir. Gelişmiş ülkeler ise, endüstrileşmenin yarattığı sorunları kendilerinin yaşadıklarını, bunun çözümü noktasında hareket edilmesi gerekirken diğer yandan da azgelişmiş ülkelerin aynı hataları tekrarlamazlarsa endüstriden kaynaklanan sorunları yaşamayacaklarını ileri sürmüşlerdir. Doğu Blokunda yer alan ülkeler ise (Romanya hariç), çevre sorunlarının kapitalist ülkelerin faaliyetlerinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Çin Halk Cumhuriyeti ise, azgelişmiş ülkelerin öncülüğünü yaparak on maddeden oluşan bir bildiri sunmuştur. Tüm zorluklarına karşılık Konferans'ın önemli kazanımlarından birisi, çevre sorunlarının küresel sorunlar olduğunun kabul görmesi, diğeri ise, Birleşmiş Milletler Çevre Örgütü'nün (UNEP) kurulmuş olmasıdır. Bu Konferans'ın tartışma konuları; yeşil alanlar ve denizlerde çevre kirlenmesi ve çevre yönetimi, uluslararası düzeyde çevreye zarar veren maddelerin tanımlanması ve denetimi, çevre sorunları ile ilgili olarak, ekonomik, sosyal ve kültürel politikalar, gelişme ve çevre ilişkisi, çevre ile ilgili faaliyetlere uluslararası örgütlerin de katılımının sağlanması olarak özetlenebilir (Kaplan, 1999, s.122).

Habitat I (1976)

Çevre sorunlarının pek çoğu kentlerde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle insan yerleşimi konferansları çevre için önemli sonuçlar ortaya koymaktadır.

"Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı - Habitat I" 1976 yılında Kanada'nın Vancouver kentinde yapılmıştır. Toplantıda özellikle gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları kentleşme ve konut sorunlarının çözümüne katkıda bulunabilmek ve yerleşme konularında uluslararası çapta işbirliği ve eşgüdüm sağlayabilmek amacıyla Birleşmiş Milletler bünyesinde uzmanlaşacak bir "merkez" oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu karar doğrultusunda 1978 yılında "Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Merkezi-Habitat (United Nations Center For Human

Settlements-UNCHS)" kurulmuştur (The United Nations Human Settlements Programme: UN-HABITAT, 2010).

Brundtland (Dünya Çevre ve Kalkınma Yarkurulu) Yazanağı (1987)

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında, üç yıllık bir çalışma sonunda Komisyon Başkanı Dr.Harlem Brundtland'ın da adıyla anılan "Ortak Geleceğimiz" başlıklı rapor yayınlanmıştır. Dr. Brundtland Norveç'in ilk kadın başbakanı ve 1998-2003 yılları arasında DSÖ Başkanı'dır. Bu raporun önemi "*sürdürülebilir kalkınma*" kavramının tanımlanmış olmasıdır. Sürdürülebilir kalkınma "günün gereksinimlerini karşılarken gelecek nesillerin kendi gereksinimlerini karşılama yeteneklerini ortadan kaldırmayan gelişme" olarak tanımlanmıştır. Bu kavram doğanın ve doğal varlıkların gelecek nesiller için korunması gerekliliğine işaret etmektedir (Brundtland Report, 2010).

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (1992)

Haziran 1992 yılında Brezilya'nın Rio de Janerio kentinde, Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı toplanmıştır. Hükümet başkanlarının, hükümet dışı kuruluşların, yöneticilerin, çeşitli grupların ve 179 ülke temsilcilerinin katıldığı oldukça geniş katılımlı bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Stockholm İnsan Çevresi Konferansı'nın 20. yılına rastlayan Konferans, aynı zamanda Soğuk Savaş'ın ve Doğu - Batı gerginliğinin sona erdiği tarihlere denk gelmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte, barış rüzgârları esmeye başlamış, ortaya çıkan durumdan az gelişmiş ülkelerde etkilenmiştir. Gelişmiş ülkelerin, az gelişmiş ülkelere yaptıkları yardımların bir kısmı Doğu ülkelerine kaydırılmıştır. Bu ülkelerin gelişme potansiyelleri nedeniyle dikkatleri çekmesi ve yardım alan durumunda olmaları, onları yeni pazarlar haline getirmiştir. Güneyin az gelişmiş ülkeleri bu durumdan olumsuz anlamda değişik derecelerde etkilenmiştir (Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma, 2010).

Rio Konferansının konuları arasında; atmosferin korunması; ormansızlaşma, çölleşme, toprak kaybı, kuraklık; biyolojik çeşitliliğin korunması; biyoteknolojinin çevreye duyarlı gelişimi; su kaynaklarının korunması; tehlikeli atıklar ile kimyasal atıkların çevreye duyarlı yönetimi; insan sağlığı ile yaşam kalitesinin iyileştirilmesi; yoksulluğun önlenmesi; illegal atık trafiğinin önlenmesi gibi başlıklar bulunmaktadır. Nüfus konusunun bu Konferans'ta ele alınmamış olması, yalnızca Deklarasyon'un 8. maddesinde yaşam kalitesinin iyileştirilmesi için uygun nüfus politikalarının belirlenmesi gerektiği şeklinde tek madde ile geçiştirilmesi eleştirilere neden olmuştur. Çünkü aşırı nüfus artışı, çevre problemlerinin önemli boyutlarından birisi olarak görülmektedir. Rio Konferansı'nın önemli sonuçlarından biri de, ekonomik ve sosyal anlamda sürdürülebilir bir gelişmeyi sağlayabilmek ve çalışmaları takip edebilmek için Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Gelişme Komisyonu'nun (UNCSD - United Nations Commission for Sustainable Development) kurulması olmuştur (Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma, 2010).

Rio Konferansı'nın sonuç belgelerinden birisi Rio Deklarasyonu'dur. Burada, çevre ve kalkınma konularında devletlerin kabul ettikleri hak ve yükümlülükler üzerinde durulmuştur. Azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkelerin vardığı uzlaşmanın bir sonucu olan Deklarasyon için, gelişmiş ülkeler, Stockholm Bildirgesi'ni onaylayan ve dünyanın korunması gerekliliğini vurgulayan kesin ve kısa ifadelerden yana iken, azgelişmiş ülkeler kendi sorunlarının da Deklarasyon'a girmesini istemişlerdir. Özellikle üzerinde durdukları konular, azgelişmiş ülkelerin kalkınma hakları olduğuna, teknoloji ve finansman ihtiyaçlarına ve ayrıca çevre sorunlarından önemli oranda gelişmiş ülkelerin sorumlu olduğuna vurgu yapılmasını istemişlerdir. Rio Konferansı'nda gelişmişlik düzeylerine bakılmadan tüm devletlere görev ve sorumluluk yüklenmiştir. Özel olarak üzerinde durulan konular, yoksulluğun ortadan kaldırılması, atıklar, kimyasallar, enerji, finansman, teknoloji ve çevre ile ilgili araştırmalar ve politikalar olmuştur. Çevre kirlenmesi nedeniyle sağlık konusunda yapılması gereken çalışmalar arasında, kirliliği önleyici teknolojilerin geliştirilmesi ve başta enerji olmak üzere endüstrinin birçok dalında çevresel açıdan duyarlı teknolojilerin kullanılması ve bu kullanımının yaygınlaştırılması sayılmaktadır. Yerel doğal varlıkların ve enerjinin verimli bir şekilde kullanıldığı proje ve teknolojilerin uygulandığı endüstrilerin

desteklenmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Devletlerin, enerji, ulaşım, tarım, sağlık gibi konular ile teknoloji transferi konularında ekonomik araçlar ve pazar mekanizmalarından yararlanmak üzere endüstri çevreleri ile iř dűnyasıyla işbirliği yapılması gerekliliği üzerinde durulmaktadır. (Keating, 1993, s.10).

Birleřmiř Milletler Nűfus ve Kalkınma Konferansı (1994)

Birleřmiř Milletler Nűfus ve Kalkınma Konferansı (ICPD) 1994 yılında Kahire'de yapılmıştır. Konferansta 15 temel ilke belirlenmiştir. Özellikle 6. ilkede "sűrdürülebilir kalkınma" prensibi vurgulanmıştır (International Conference on Population and Development (ICDP), 2010).

6. ilkede "İnsanların yalnız günümüzde deđil gelecekteki refahını da teminat altına almak için, nűfus, kaynaklar, evre ve kalkınma arsındaki karřılıklı iliřkilerin bilincinde olunması gerekir. Tűm űlkeler űretim ve tűketim modellerini "sűrdürülebilir kalkınma" prensibine uygun biçimde geliřtirmelidir" denilmektedir (Population and Development Conference, 2010).

Habitat II (1996)

1996 yılında İstanbul'da yapılan "İnsan Yerleřimleri Dűnya Konferansı-Habitat II "toplantısının o güne kadar gerçekleştirilen diğer konferanslardan farkı, devletlerarası niteliğin değişmesi, sivil toplum kuruluşlarının konferansta etkin rol almaları ve katkıda bulunmalarıdır.

Habitat II Konferansı, kentsel ve kırsal yerleřimlerin sűrdürülebilirliđini ve yeterli barınak ve konut sorunlarını küresel düzeyde deđerlendirmiř, űlkelerin bu sorunlarla bař edebilmesi için yűnetsel, toplumsal ve ekonomik bir dizi ađdař politika ve reforma iřaret ederek "Herkese Yeterli Konut" ve "Sűrdürülebilir İnsan Yerleřimleri"ni temel amaç edinmiřtir. Bu amaçlara ulařmak için ise kabul edilen Habitat felsefesinin bileřenleri "Kentine Sahip çıkmak", "özűmde Ortaklık" ve "Aktif Katılım"dır. Habitat II Konferansı'nda, devletlerin insan yerleřimleri yűnetimine

ilişkin var olan sorumluluklarının bir kısmını, kabul edilir ölçüler içinde devretmesi gerektiğinin farkına varılmıştır. Konferans sonrasında yayınlanan "İstanbul Deklarasyonu ve Habitat Gündemi" ilk beş yıl için eylem planları ortaya koymuştur. Deklarasyonun 10.maddesinde "sürdürülebilir gelişme"nin yanı sıra "İhtiyatlılık İlkesi"nin de gözetileceği sözü verilmektedir. Türkiye ev sahipliği yaptığı bu toplantının çıktılarını imzalamıştır (The Habitat Agenda Goals and Principles, Commitments and the Global Plan of Action, 2010).

Rio +5 (1997)

1992 yılında gerçekleştirilen Rio BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın 5. yıldönümünde geline nokta, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Rio Deklarasyonu, Orman İlkeleri, Sürdürülebilir Gelişme ve özellikle de Gündem 21'i değerlendirmek üzere düzenlenmiştir. Bu çerçevede tüm konularla ilgili raporlar hazırlanmıştır.

Biyolojik Çeşitlilik Raporu'nun 5. maddesinde teknoloji ile ilgili olarak; tarımda biyolojik çeşitlilik çerçevesinde teknoloji transferinde spesifik problemlerin yaşandığı, teknolojinin gelişmesi ile ilgili bütün kaynakların transferinde finansal sorunlar yaşandığı ileri sürülmektedir. Özellikle gelişme yolundaki ülkelerde kapasite sorunu önemli bir unsur olarak görülmektedir. Genetik kaynakların korunması ve biyoteknolojinin yararları ve paylaşımı konusunda küresel ilişkiler çerçevesinde yeni fırsatların yaratıldığı, gelişme yolundaki ülkelerde biyolojik çeşitlilik açısından zenginlik olduğu, gelişmiş ülkelerinde bu kaynaklara ihtiyacı olduğu, biyolojik kaynakların ortak mal olması nedeniyle küresel ilişkiler çerçevesinde kullanılabileceği ve biyoteknolojinin bu konuda önemli bir unsur olduğu vurgulanmıştır. Biyoteknolojinin, özellikle çevre ve insan sağlığına zararlı olabilecek tehlikelerin önlenmesi açısından biyogüvenlik konusunda da önemli olduğu belirtilmektedir (United Nations Earth Summit+5, 2010).

Uluslararası Düzeyde Gelişmişlik raporunda ise, gelişme yolundaki ülkelerdeki kapasite geliştirme çalışmaları için teknoloji transferinin gerekli olduğu ve bunun için gereken finansal kaynaklar için de uluslararası işbirliğine ihtiyaç olduğu, gelişmiş

lkelerden gelişme yolundaki ülkelere teknoloji ve finans akışının düzgün bir şekilde sağlanması gerektiği, bu durumda sürdürülebilir gelişme açısından bütün ülkelerin sorumluluğu olduğu belirtilmiştir. Devletlerin kapasite geliştirme faaliyetleri çerçevesinde, bilimsel ve teknolojik bilginin değişimini yapabilmesi, bilimsel kapasitelerini geliştirmeleri ve transferi yapılacak teknolojinin, yeni inovasyon teknolojileri de dhil olmak üzere gelişmesinin, adapte edilmesinin, yayılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Bunun içinde uluslararası işbirliğinin önemi üzerinde durulmaktadır (United Nations Earth Summit+5, 2010).

Birleşmiş Milletler Bin Yıl (Milenyum) Zirvesi (2000)

"Birleşmiş Milletler Binyıl (Milenyum) Zirvesi" 2000 yılında yapılmıştır. Zirve sonunda Birleşmiş Milletler Binyıl Bildirgesi yayınlanmıştır. Bildirge sekiz başlık altında toplanan 32 ilkeden oluşmaktadır. Bu sekiz başlıktan birisi de "Ortak evrenin Korunması"dır.

İstanbul +5 (2001)

New York'taki Birleşmiş Milletler Genel Merkezi'nde 6-8 Haziran 2001 tarihlerinde "Birleşmiş Milletler Genel Kurulu İstanbul+5 zel Oturumu" düzenlenmiştir. Bu oturum, 1996 yılı Haziran ayında İstanbul'da gerçekleştirilen Habitat II Konferansı'nda sürdürülebilir insan yerleşimleri ve konut konusunda kabul edilen kararların uygulanması konusunda beş yıl içinde sağlanan ilerlemeler ve karşılaşılan güçlükleri gözden geçirmek amacıyla yapılmıştır (İstanbul+5 UNGASS, 2010).

Stockholm Sözleşmesi (2001)

Dünyada miktarlarının çok fazla artması nedeniyle kalıcı organik kirleticilere (KOK) karşı küresel bir kontrol zorunlu olmuştur. Bu nedenle UNEP acil önlem alınması gereken 12 KOK belirlemiştir. Bunlar ilk dokuz tanesi pestisitler olmak üzere

Aldrin, Klordan, DDT, Dieldrin, Endrin, Heptaklor, Hekzaklorobenzen, Mireks, Toksafen, Dioksinler, Furanlar ve PCBs'dir. Bunlara "onikiler çetesi (dirty dozen)" denilmektedir. UNEP tarafından bu KOK'ları ve etkilerini azaltmaya yönelik olarak 21-23 Mayıs 2001'de Stockholm'de yapılan toplantı sonrası "Bazı Kalıcı Organik Kirleticilerin Çevresel Açıdan Etkin Yönetimi Üzerine Stockholm Sözleşmesi" imzalanmıştır (The Conference of Plenipotentiaries on the Adoption and Signing of the Stockholm Convention, 2010).

Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (2002)

Zirve'de, sürdürülebilir gelişmenin toplumun sosyal, politik, ekonomik ve kültürel gelişmesi ile ilgili olduğunun belirtilmesi, çevre politikalarının toplumun diğer politikalarıyla birleştirilmesi gerektiği, gelişme ile çevre korumanın bir arada olabileceği görüşünün yaygınlaştırılması gereği ve çevreyi dışlamayan bir kalkınma modelinin benimsenmesi gereği vurgulanmıştır. 32 ilkedен oluşan bildirge ve uygulama planı yayınlanmıştır. Uygulama planı, yoksulluğun ortadan kaldırılması, ekonomik ve sosyal gelişmenin doğal varlık temeline göre korunması ve yönetilmesi, küreselleşen dünyada sürdürülebilir gelişme, sürdürülebilir gelişme için kurumsal yapı, sürdürülemez üretim ve tüketim kalıplarının değiştirilmesi, 'Afrika için Sürdürülebilir Gelişme', uygulama araçları gibi konuları içermektedir (TÜBA, 2010).

Bildirge'de, öncelikle sürdürülebilir gelişmeye yönelik ve eşitlikçi ve insancıl bir toplum oluşturulması için ortak taahhütler tekrarlanmış; sürdürülebilir gelişmenin sosyal, ekonomik ve çevresel boyutları vurgulanarak üretim ve tüketim kalıplarının değiştirilmesi, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve doğal varlıkların korunması ve yönetimi konularında işbirliği kabul edilmiştir. Hedeflere ulaşmada karşılaşılan zorluklar arasında ise zengin ve yoksullar arasındaki farklılıkların belirginleşmesi, biyolojik çeşitliliğin bozulması, küreselleşmenin olumsuz etkileri ve demokratik sistemlere duyulan güvenin azalmış olması gibi faktörler gösterilmiştir. Bildirge'de, insani dayanışmanın önemi ve toplumlararası işbirliğinin ve iletişimin ilerletilmesi gereği vurgulanmıştır. Temiz suya, kanalizasyona, enerjiye, sağlık hizmetlerine, gıdaya

erişimin artırılması ve biyolojik çeşitliliğin korunması için ortaklıkların kurulmasının yanında, hedef konulmasının Zirve'nin kalıcı sonuçlar bırakmasında etkili olacağı belirtilmiştir. İşgal, terör ve yolsuzluktan kaynaklanan tehditlere dikkat çekilmiş ve bulaşıcı ve kronik hastalıklarla mücadele edilmesi gereği hatırlatılmıştır. Ayrıca Bildirge'de, Devletlerin çevreye zarar vermesi muhtemel yeni ürünler konusunda önlem alacağı, gelişmekte olan ülkelerin, mali sistemlerinde şeffaflık ve güvenilirliğin sağlanması öngörülmektedir. Fakat söz konusu ülkelere yapılan yardım için herhangi bir şart koşulmamıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından yönetilecek ve gönüllü bağış esasına dayanacak Dünya Dayanışma Fonu'nun kurulmasına çalışılacağı belirtilmiştir. Üçüncü Dünya ülkelerinin ürünlerinin dünya pazarlarına girişini kolaylaştırmak için 1 Ocak 2005'e kadar Dünya Ticaret Örgütü bünyesinde bir anlaşma yapılmasına çalışılacağı ayrıca belirtilmiştir. Gelişmiş ülkelerin 'ticarete zarar veren iç desteği' azaltması konusunda görüşmeler yapılacağı, küreselleşmenin ekonomik krizler, güvensizlik, yoksulluk ve eşitsizlik gibi olumsuz etkilerinin dikkate alınacağı vurgulanmıştır. Kamu sektörü ve özel sektör ortaklıklarının cesaretlendirileceği, Plandaki hedeflerin gerçekleştirilmesi konusunda zengin ülkelerin daha fazla sorumluluk sahibi olacakları konusunda anlaşmışlardır. Toplumların üretim ve tüketimlerinde köklü değişimler yapılması ve kalkınmanın sürdürülebilirliğinin sağlanması için çaba gösterileceği belirtilmiştir (World Summit On Sustainable Development, 2010).

Johannesburg Doruğu (26 Ağustos - 4 Eylül 2002)

Birleşmiş Milletler tarafından 26 Ağustos - 4 Eylül 2002 yılında Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg kentinde Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi düzenlenmiştir (World Summit On Sustainable Development, 2010). Zirvede sürekli nüfus artışı karşısında yerkürenin kaynaklarını korumak ve aynı zamanda insanların hayat standartlarının iyileştirilmesi olarak özetlenebilecek sürdürülebilir gelişme uygulamalarında karşılaşılan zorluklara dikkat çekilmiştir. Düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'ne katılım aşamasında temelini çeşitli sivil toplum kuruluşlarının ve Çevre Bakanlığı'nın oluşturduğu Türk delegasyonu

tarafından hazırlanan ulusal rapor iş dünyası ve sanayi, bilgi ve iletişim, yönetim, biyolojik çeşitlilik, iklim değişikliği ve yoksulluk gibi alt başlıklardan oluşmaktadır.

Ekonomileri bir dönüşüm içinde olan ülkelerdeki Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (WSSD) için Yönetim ile ilgili Seminer, Türkiye hükümetinin ev sahipliğinde 16 ila 18 Eylül 2003 tarihlerinde İstanbul, Türkiye'de yapılmıştır (World Summit On Sustainable Development, 2010).

26 Ağustos ila 4 Eylül 2002 tarihlerinde Johannesburg, Güney Afrika'da yapılan Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (WSSD) sürdürülebilir kalkınmayı uluslararası gündemin merkezi bir unsuru olarak yeniden vurgulamış ve yoksullukla savaş ve çevreyi korumak için global eyleme yeni bir ivme vermiştir. Zirvenin bir sonucu olarak sürdürülebilir kalkınma anlamı, özellikle yoksulluk ve çevre ve doğal varlıkların kullanımı arasındaki önemli bağlantılar genişletilmiş ve güçlendirilmiştir. Hükümetler, geniş bir somut yükümlülükler yelpazesi, özellikle Bin Yıl Kalkınma Hedefleri ve ayrıca sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin daha etkili uygulamasını başarmada eylem hedeflerini kabul etmişler ve onaylamışlardır. Elde edilen hususların uygulanması ve ortaklıklar kurulmasındaki girişimlerin geliştirilmesindeki kilit rolündeki sivil toplum görüşünün önemi vurgulanmıştır.

İstanbul Seminerinin maksadı, Thessaloniki'de yapılan önceki toplantının sonuçlarını göz önüne alarak WSSD sonuçlarını takip etmek olmuştur. Özellikle ekonomileri dönüşüm halinde olan ülkeler için tasarlanmış olan toplantı şunları hedeflemiştir:

- WSSD sonuçlarının uygulama durumu ile ilgili rapor vermek,
- WSSD çıktıları-sonuçları uygulaması için milli-seviyede öncelikleri tanımlamak,
- Kurumsal düzenlemeler, yönetim ve kamu yönetimi reformu, sürdürülebilir gelişim için milli stratejiler, kapasite artırımı ve karar vermede sivil toplumun

rolünü artırma için opsiyonlar yoluyla WSSD sonuçlarını uygulama yollarını araştırmak,

- Gündem 21 uygulamasında milli deneyim teatisi yoluyla bölgeler arası işbirliğini geliştirmek ve milli ve bölgesel seviyelerde WSSD çıktıları / sonuçlarını uygulamada ilerlemeyi hızlandırmak (İstanbul Report, 2010).

Son 30-40 yıldan bu yana yaygın olarak iktisadi büyümeye odaklanan kalkınma modellerinin insanlığı geri dönülemez tehdit ve tehlikelerle karşı karşıya getirdiği ve bu tutumun doğanın da dengesini ve sistemini büyük ölçüde tahrip ettiği fark edilmiştir. Bu doğrultuda, ozon tabakasının delinmesi, asit yağmurları, kirlilik, atıklar, denizlerin kirlenmesi, susuzluk, çölleşme, ormansızlaşma gibi çevre sorunları, işsizlik, açlık, yoksulluk gibi toplumsal sorunlar konusunda duyarlılık artmaya başlamıştır. Benzer kaygılarla, 1976 yılında Kanada'da BM Habitat I Konferansı düzenlenmiş; 1983 yılında BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu kurulmuştur. Komisyon çevre ve kalkınma konusunda sürdürülebilirliği gözeten raporlar yayımlamış ve insanlığı bekleyen tehditlere dikkat çekmiştir. Komisyon raporlarında yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, yurttaş katılımı konuları üzerinde özellikle durulmuştur (Sürdürülebilir Kalkınma ve Gündem, 2010).

Sonuç olarak, son yıllarda kabul edilen Johannesburg Bildirisi gibi belgelerle, bizler için sosyal ve ekonomik kalkınma ve çevrenin korunmasının başlıca unsurlarını belirlemiş ve bunlar üstünde küresel uzlaşısı sağlanmış bulunmaktadır.

2.4. Bölgesel Örgütlenmeler

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)

OECD ekonomik büyüme hedefini benimseyen bir kuruluş olmasına rağmen, son yıllarda çevreye yönelik çalışmalar da yürütmektedir. 2-3 Nisan 1998 tarihleri arasında yapılan OECD Çevre Bakanları Toplantısı'nda "2000 ve Sonrası İçin Yeni Bir Çevre Stratejisi" oluşturulması kararı alınmıştır. Mayıs 2001'de gerçekleştirilen Çevre

Bakanları Toplantısı'nda "OECD 21.Yüzyıl Çevre Stratejisi" kabul edilmiştir. OECD'nin dikkat çeken bir başka çalışması da OECD Konseyi tarafından yayınlanan "Sürdürülebilir Kalkınma Raporu" olmuştur. Bu rapor 2001 yılında yapılan Çevre Bakanları Toplantısı'ndan hemen sonra gerçekleştirilen OECD Konsey Toplantısında kabul edilmiştir. Bu iki toplantıda Ekonomi ve Çevre Bakanlarının bir araya gelmesi, OECD'nin küresel gündem doğrultusunda sürdürülebilir kalkınma çalışmalarına ve bunun çevre politikaları ile doğrudan bağlantısına öncelik verdiği biçiminde yorumlanabilir. OECD tüm politikalarını sürdürülebilir kalkınma hedefine uygun olarak oluşturmak ve bu hedefe ulaşmak konusunda küresel anlamda söz sahibi olmak kararı almıştır (Tübitak, 2010).

Oluşturulan "Çevre Politikaları Komitesi (EPOC)" tarafından çevreye ilişkin birçok konuda çalışma grupları oluşturulmuştur. OECD Çevre Politikası Komitesi'nin başlıca görevi; sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi amacıyla çevre ve ekonomi politikalarının bağdaştırılabilmesi ve bütüncül yaklaşımlarla ele alınması için üye ülkeler arasında görüş alışverişinin ve işbirliğinin gerçekleştirilebilmesini sağlamaktır (Tübitak, 2010a).

Avrupa Birliği

Avrupa Birliği'nin ekonomik politikasının yalnızca büyümeyle sınırlı kalmaması, aynı zamanda yaşam kalitesini iyileştirecek girişimlerle yeni bir anlam kazanması gereği, ilk kez 1971 Şubatındaki Bakanlar Konseyi'nde dile getirilmiştir. Bu düşünce kısa bir süre sonra, Temmuz 1971'de komisyon tarafından bir bildiri biçimine sokulmuş ve gelecekte bu konuda yürütülecek etkinlikler şöyle belirlenmiştir (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.458):

- Teknik ilerlemenin ve ekonomik, toplumsal faaliyetlerin çevre üzerindeki zararlı etkilerini olabilirlik sınırlarında gidermek;
- Tükenmeye başlamış ya da tükenebilecek doğal varlıkları korumak;

- Nüfusun kentlerde yığılması ile ortaya çıkan olumsuz sonuçları giderecek fiziksel düzenlemeleri yapmak.

Avrupa Birliği çevre mevzuatını oluşturmaya başladığı 1970'li yıllarda "Çevre sınır tanımaz." cümlesini slogan olarak seçmiştir. Çevreyle ilgili çok sayıda yönerge oluşturulmuştur. Avrupa Birliği tarafından hazırlanan çevreyle ilgili bazı anlaşmalar özet olarak aşağıda verilmiştir.

Avrupa Tek Senedi (1987)

Avrupa Tek Senedi (İngilizce: Single European Act - SEA), Avrupa Birliği tek pazarını ve Avrupa Politik İş Birliğini resmen başlatan Roma Antlaşması'nda köklü değişiklikler yapan antlaşmadır. Senet, 17 Şubat 1986 tarihinde Lüksemburg'da, 28 Şubat 1986 yılında da Lahey'de imzalanmıştır. Jacques Delors'un komisyon başkanlığı döneminde, 1 Temmuz 1987 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Belirlenen üç hedef, çevrenin korunması, insanların sağlığı, doğal varlıkların akılcı kullanımıdır (e-kutuphane.cmo, 2010).

Maastricht Anlaşması (1993)

Maastricht Anlaşması, 7 Şubat 1992 de imzalanan ve AET'nin AB olması yolundaki son adım olan ekonomik ve parasal birliği de gerçekleştirme yoluna girdiği antlaşmadır. Avrupa Birliği hukukunda "sürdürülebilir kalkınma" kavramı resmen oluşturulmuştur (Uçkan, 2010).

Amsterdam Anlaşması (1999)

Amsterdam Antlaşması, sürdürülebilir kalkınmayı Avrupa Birliği'nin önemli hedeflerinden birisi durumuna getirmiştir. Amsterdam Antlaşması 2 Ekim 1997 tarihinde Avrupa Birliği üyesi ülkelere imzalanmış ve 1992 yılında imzalanan

Maastricht Antlaşması'nın koşullarında köklü değişiklikler yapmıştır. Antlaşma yürürlüğe 1 Mayıs 1999 tarihinde girmiştir. Amsterdam Antlaşması, Avrupa Parlamentosu'nun yetkilerini arttırmış; demokrasi, birey hak ve özgürlükleri, Avrupa Birliği vatandaşlığı gibi konular üzerine yeni vurgular yapmıştır. İşçi çalıştırma; bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanı oluşturulması; ortak dışişleri ve güvenlik politikası ve genişleme hamlesinde birliğin kurumlarına yenilikler yapılması gibi konular da bu antlaşmada hükme bağlanmıştır (Mazı, 2009).

Avrupa Ekonomik Komisyonu

Avrupa Topluluğu ya da AT, Avrupa Birliği'nin 1992 yılında Maastricht Antlaşması ile uygulamaya koyduğu ve üç sütun adını verdiği görev alanlarından biridir. İlk olarak 25 Mart 1957 tarihinde İtalya'nın Roma kentinde Belçika, Almanya, Fransa, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya arasında imzalanan Roma Antlaşması'yla ve Avrupa Ekonomik Topluluğu adıyla kurulmuştur. Bu ad 1992 yılında, kurumun Avrupa Birliği bünyesine katıldığı Maastricht Antlaşması'yla değiştirilmiş ve yalnızca Avrupa Topluluğu olarak anılmaya başlamıştır. Bu kurum 2009 yılında yürürlüğe girmesi beklenen Lizbon Antlaşması uyarınca fesholunacaktır (e-kutuphane.cmo, 2010).

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

1990 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Paris Zirvesi'nde kabul edilen "Paris Şartı" AGİT'in kurumsallaşması yönünde önemli bir adım olmuştur. Paris Zirvesi'nde iki yılda bir zirve yapılması ve dışişleri bakanlarının yılda bir kez toplanmaları kararlaştırılmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), "Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı" adı altında 1970'li yılların başında soğuk savaş koşullarındaki Avrupa'nın bölünmüşlüğüne son verilmesi, güvenlik ve istikrarın sağlanması ve katılan devletlerarasında bu amaca yönelik işbirliğinin geliştirilmesi düşüncesiyle kurulmuş teşkilattır.

AGİT'in görevi doğu ve batı arasında çok taraflı bir müzakere ve diyalog forumu olarak belirlenmiştir. 1975'den 1990'a kadar AGİT, yeni yükümlülüklerin ele alındığı ve uygulamaların gözden geçirildiği bir dizi konferans ve toplantılar şeklinde devam etmiştir. 1990 yılında yapılan Paris Zirvesi soğuk savaş sonrası dönemde ortaya çıkan tehlikeleri karşılamayı amaçlayan bir kurumsallaşmanın başlangıcını işaret etmiştir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, 15 Ocak 1973 tarihinde Helsinki'de çalışmalarına başlamıştır. İki yılı aşkın bir süre devam eden konferans 1 Ağustos 1975'de Helsinki Nihai Senedi 'nin 33 Avrupa ülkesi ile ABD ve Kanada tarafından Devlet ve Hükümet Başkanları düzeyinde imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Çift kutuplu dünya düzeninin son bulması ve artan küreselleşmeyle birlikte, başlangıçta katılımcı devletlerarasındaki güvenlik ilişkilerini düzenlemek amacıyla kurulan AGİT, son yıllarda devlet dışı aktörlerden kaynaklanan asimetrik tehditlere ve bu bağlamda terörizm, örgütlü suç şebekeleri ve kaçakçılığın değişik çeşitleri ile mücadeleye de öncelik vermeye başlamış, bu konularda, katılımcı ülkeler arasındaki işbirliğini arttırmaya yönelik önlemler almaya başlamıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı (1990)

Paris Şartı'nda "Çevrenin korunması tüm ulusların paylaştığı bir sorumluluktur. Bu alandaki ulusal ve bölgesel çabaları desteklerken daha geniş ölçekte ortak hareket etme acil ihtiyacını dikkate almalıyız" denilmektedir. Ayrıca, çevreyi koruma ve iyileştirmeye yönelik çabaların yoğunlaştırılacağı, çevreye ilişkin ortak yükümlülük ve hedeflerin oluşturulacağı, çevre konusunda toplumun bilgisini artıracak çalışmalar yapılacağı, olanakları yetersiz ülkeleri desteklemek için temiz ve düşük atıklı teknoloji yaratmaya öncelik verileceği de ifade edilmiştir (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.463).

Avrupa Konseyi

Sürekli olarak Avrupa devletlerini ve kamuoyunu çevre konularıyla ilgilendirmeye, bilinçlendirmeye çalışmış olan Avrupa Konseyi, ilk olarak 1962 yılında Doğanın ve Doğal Kaynakların Korunması için Avrupa Uzmanlar Komitesi'ni kurmuş,

1964 yılında ise Su Kirliliği Komitesi'ni yaşama geçirmiştir. Avrupa Konseyi'nin çevreye ilişkin çalışmaları arasında, CEMAT'ın, yani Bölge Planlamasından Sorumlu Bakanlar Avrupa Konferansı'nın etkinlikleri önemli yer tutar. 1983'te bu konferans Avrupa Bölgesel ve Mekânsal Planlama Şartını kabul ederek doğal kaynakların sorumlu bir şekilde yönetilmesine karar vermiştir. Ayrıca 1996 yılında aldığı önemli bir kararlar merkezi, bölgesel ve yerel yönetimler arasında, çevreye ilişkin konularda yetki ve sorumlulukların nasıl paylaşılması gerektiğine ilişkin bir tavsiye kararı almıştır. Önemli diğer bir nokta ise Avrupa Peyzaj Sözleşmesi'nin bir Avrupa Konseyi belgesi (2000) olduğudur (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.461-462).

2.5. İklim Değişikliği Sorunu

İklim değişikliğinin ardında yatan nedenler ve doğurduğu ya da doğurması olası sonuçlar uzunca bir süredir insanlığın gündemindedir. Buna karşın iklim değişikliğinin olası sonuçlarından insanlığı korumak adına etkili kararlar halen alınmış değildir. Küresel ısınmaya yol açan başlıca etmen, toplumların ekonomik etkinliklerinin sonucu olarak sera gazı salımlarının artmasıdır (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.473). İnsanlık, geçmişten bu yana doğal kaynakları kullanmış, çevreyi etkilerken, çevreden de etkilenmiştir. Ortaya çıkan birçok ekolojik problemlerin en büyük kaynağının, insan-doğa ilişkilerine ve çevresel sorunlara bu açıdan bakıldığında, insanların sonu gelmez ihtirasının karşılanması için doğanın bilinçsizce kullanılması olduğu ortaya çıkmaktadır. Böylece insan, bu ihtiyaçlarının karşılanması sürecinde, gerek duyduğu hammaddelerin sağlanması, mal ve hizmetlerin üretimi-tüketimi ve daha sonra doğaya atık olarak aktarılması sırasında doğaya önemli ve geri dönülemez zararlar vermiştir. Kısaca insan ve çevre ilişkilerinde ortaya çıkan çevre sorunlarına bakıldığında, bu sorunların insanın çevresini kendi çıkarlarına uygun bir konuma dönüştürmeye çalışmasından kaynaklandığı görülüyor. Günümüzde bu dönüşüm sürecinin meydana çıkardığı en büyük çevresel sorun da, "küresel ısınma" sonucu olan "iklim değişimi" ve diğer çevre sorunları ile etkileşimleridir.

İklim değişikliği, küresel ısınmaya bağlı olarak, atmosfer içinde doğal olarak bulunan ve sera gazları olarak adlandırılan bazı gazların yerküre tarafından giderek daha

fazla absorbe edilmesi, buna bağlı olarak da yerkürenin aşırı olarak ısınmaya başlaması ve birtakım ekolojik dengesizliklerin ortaya çıkmasını ifade etmektedir. Küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliğinin etkileri sadece küresel değildir. Geçmişteki iklim değişikliklerinde olduğu gibi, bölgesel ve zamansal farklılıklar oluşabilecektir. Örneğin, gelecekte dünyanın bazı bölgelerinde kasırgalar, kuvvetli yağışlar ile onlara bağlı seller ve taşkınlar gibi meteorolojik afetlerin şiddetlerinde ve sıklıklarında artışlar olurken, bazı bölgelerinde uzun süreli ve şiddetli kuraklıklar ve bunlarla ilişkili yaygın çölleşme olayları daha fazla etkili olabilecektir denmektedir.

Fosil yakıt kullanımı ve hızlı sanayileşme ısınmaya neden olan iki temel faktördür. Ormansızlaşma ve çarpık kentleşme ikinci derecede etki eden faktörlerdir. Verimsiz taşıtlar, kirletici sanayiler ve yalıtımsız binalar yüzünden CO₂ emisyonları sürekli artmaktadır (Bradley, 2005, s.46).

Küresel loşlaşma, "global dimming" olarak adlandırılmaktadır. Sanayileşmiş, kentleşmiş bölgelerden atmosfere salınan nano ve mikropartiküllerin "küresel loşlaşmaya", bunun da hem küresel ısınmayı arttırdığı, hem de kuraklığa yol açtığı belirtilmektedir. (Fscience.uniserve.edu, 2009).

Fosil yakıt üretiminin etkileri:

- 1) Küresel ısınmaya neden olan sera gazları,
- 2) Küresel loşlaşmaya yol açan partiküler yan ürünlerdir.

Fosil yakıt kullanımı, sera gazları üretiminin yanında, diğer yan ürünler de yaratır. Bu yan ürünler de sülfür dioksit, kurum ve kül gibi kirletici maddelerdir. Bulutlar su damlacıkları polenler gibi havada taşınan partiküller tarafından tohumlandığında oluşurlar. Bu maddeler de bulutların özelliklerini değiştirir. Kirli hava, kirlenmemiş bulutlara göre, daha büyük oranda parçacık içeren bulutlar oluşmasına sebep olur. Bu da bu bulutları daha yansıtıcı yapar. Bu nedenle, daha fazla güneş ısısı ve enerjisi uzaya geri yansıtılır (Globalissues.org, 2009).

Yeryüzüne ulaşan ısı azalması küresel loşlaşma olarak bilinir. Küresel loşlaşmaya yol açan bu kirletici maddeler ayrıca duman, solunum problemleri ve asit

yağmuru gibi değişik sorunlara yol açmaktadır Küresel loşlaşma, özellikle yoğun nüfuslu ve sanayileşmiş bölgelerde bacalardan ve egzozlardan çıkan tozların, partiküllerin gökyüzünde bir tabaka halini almasıyla meydana gelmektedir. Bu tabaka güneş ışınlarının dünyaya ulaşmasını engellemekte, soğurmaktadır. Yağmur ve kar, yeryüzünden yükselen su buharları ve moleküllerin saf halde birleşmesiyle oluşmaktadır. Loşlaşmaya neden olan tozlar, su buharlarının birleşerek yağışa dönüşmesini önlediği için kuraklığa neden olmaktadır (Associatedcontent.com, 2009). Loşlaşma güneş ışınlarını azalttığı için küresel ısınmanın etkilerini yavaşlatması beklenebilir ancak kuraklık yaratarak destek olmaktadır. Sanayileşme ve yoğun otomobil kullanımı hava kirliliğine neden olmaktadır. Hemen her kıtada ancak özellikle nüfusun fazla olduğu sanayileşmiş bölgelerde yoğun kirlilik görülmektedir. Loşlaşma, Çin ve Hindistan'da "kara bulut"a dönüşmüştür. Dünyanın giderek kuraklaştığı artık bilinmektedir (CNN, 2009).

Küresel ısınma konusunda dünyada meydana gelecek sıcaklık artışlarıyla ilgili tahminler doğrultusunda sıcaklıkların dünya üzerinde eşit oranda dağılmayacağı bilim adamları tarafından ifade edilmektedir. Tahminlere göre, orta ve yukarı enlemlerde, okyanuslara nispeten kara parçaları üzerinde sıcaklık artışları daha fazla olacaktır. Isınma arttıkça ekvator çevresindeki sıcaklıklarda fazla bir değişiklik olmayacaktır ancak yukarı enlemlerde sıcaklıklar iki kata kadar artış gösterebilecektir (Brown, Kane, 1999, s.13).

2.5.1. Küresel İklim Değişikliği ve Etkileri

İklim değişiminin, insan faaliyetleri sonucu sera gazlarının hızlı bir şekilde atmosferde toplanması nedeniyle meydana geldiği gene bir kabuldür. Yaklaşık olarak, her yıl dünya çapında altı milyar ton karbondioksit fosil yakıtlar tarafından atmosfere salınmaktadır. Bu gazların miktarı endüstri devriminden günümüze kadar %30 oranında artmıştır ve artmaya devam etmektedir. Günümüzde insan faaliyetlerinin, sıcaklık değişimlerine ve nihayetinde dünya ikliminde bazı değişikliklere yol açtığı, tüm çevrelerce kabul edilen bir gerçektir. Birkan'a göre çevre konusunda dünya genelinde çok acil önlemler alınmasıyla ilgili görüş birliğine varılmasına rağmen, bu önlemlerin

hangi şekilde uygulamaya dönüştürülmesi gerektiği hakkında bir konsensüs henüz sağlanamamıştır. Yazara göre içinde yaşamakta olduğumuz 21. yüzyılda gelişmiş-gelişmekte olan, kuzey ve güney küre ülkeleri gibi ayrımlar yapılmaksızın bütün dünya ülkelerinin ve insanların bir numaralı sorunu çevre sorunudur. Dünyanın durumu (2001) raporuna atıfla "Alınmaya çalışılan bütün önlemlere rağmen daha kötüye doğru hızla gitmektedir" ifadesini kullanmıştır. Daha sonuçlarının ne boyutlarda olduğu, etkilerinin ne gibi süreç ve hızlarda geliştiği, zaman içinde ne tür farklılaşmalar göstereceği henüz net olarak bilinmeyen bir ekolojik krizle karşı karşıya olmamız söz konusudur diyen Birkan gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkeler gibi doğal varlıklarını tüketerek, fosil yakıt kullanımına devam ederek ve çevre sorunlarını hiçe sayarak ekonomilerini geliştirmeye ve büyümeye devam etmektedirler uyarısında bulunmuştur (2002, s.140).

İngiltere hükümetinin baş ekonomik danışmanı olan Sir Nicholas Stern, küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliğinin risklerini içeren bir rapor hazırlamıştır. İklim değişikliğinin ekonomik boyutlarıyla ilgili Stern Raporu 30 Ekim 2006'da yayımlanmıştır (Metoffice.gov.uk, 2009). Kyoto Protokolü'ne uymayan ABD başta, Çin, Hindistan gibi milyarlık nüfuslarıyla hızla büyüyen ülkelerin atmosferi bu hızla kirletmeye devam etmeleri halinde olacaklara dikkat çeken Stern, 1930'dakilere benzer "buhran" uyarısında bulunmuştur. Sir Nicholas, Stern Raporu'nda küresel ısınmanın ekonomik boyutuna ilişkin çeşitli bilimsel hipotezlerin yeterince hesaba katılmadığına dikkat çekmektedir. Şu anda küresel ısınmayı hızlandıran ciddi etmenlerin bulunduğunu gösteren veriler artmakta, "Hiçbir girişimde bulunmama, ya da alınacak önlemleri ertelenmenin getireceği risklerin ne kadar ciddi olduğu yönündeki kanıtların artık çok fazla olduğu" gerçeklerini vurgulamaktadır. Raporda "Geçen yüzyıldaki iki dünya savaşından daha büyük ölçekte bir tehlikeyle karşı karşıyayız," diyerek durumun ciddiyetini işaret etmiştir. Hızla tükenen doğal varlıklar, yok olan ormanlar, kuraklık ve seller sonucu daralan tarım alanları, okyanuslarda azalan balık yatakları "kıyamet" in habercisi olarak değerlendirilmektedir. Önlem alınmazsa küresel ekonomi yüzde 20 küçülecektir diyen Stern'e göre iklim değişikliğiyle mücadelenin maliyeti, küresel ısınmanın vereceği zararın çok altındadır. Ancak tüm bu tür uyarılara karşın, ekolojik yıkıma doğru hızla sürüklenilmektedir.

2006 yılında yayımlanan Stern'in hazırladığı raporda şu saptamalarda bulunulmuştur (Outdoororacle.com, 2010):

- Dünyanın toplam (küresel) gelirinin her yıl sadece yüzde bir kadarı bu tehlikenin önlenmesi için harcansa, felaket (daha doğrusu kıyamet) önlenebilir.
- 15 yıla varmadan dünyanın zararı 7 trilyon doları bulacaktır.
- Afrika kıtası bütünüyle çöle dönüşecek; Asya'da 200 milyon kişi evsiz kalacaktır.
- Deniz seviyesi 6 metreye kadar yükselebilecektir. Kimi ülke yeryüzünden silinecek, birçoğu küçülecektir.
- Ortalama sıcaklık 3 derece daha artınca mevcut hayvan türlerinin yarısı yok olacaktır.

Görüldüğü gibi çoğunlukla insanların faaliyetleri sonucu artan sera gazları nedeniyle dünya iklimi süratle değişmektedir ve birçok karşı konulması mümkün olmayan bilimsel kanıt, iklim değişiminin çok ciddi ve acil ele alınması gereken bir mesele olduğunu ortaya koymaktadır. Daha sıcak bir dünya, daha yoğun su döngüsü ve yükselen deniz seviyeleri, zenginliğin, refahın, su kaynaklarının, gıda üretiminin, insan sağlığının, karaların, çevre şartlarının birçok belirleyicisini değiştirecektir. Yüksek sıcaklıkların ani ve büyük ölçekli değişimleri getirebileceği, bu değişiklikleri öngörmenin ise hala çok zor olmasına karşın sonuçlarının çok yıkıcı olabileceği, zira büyük ölçekli değişimlerin nüfus hareketlerini ve küresel güvensizliği tetikleyeceği vurgulanmaktadır (Yaklaşan Saat, 2010).

Sonuç olarak birçok gelişen ülkede, tarım üretiminde en küçük sıcaklık farkları, bile çok kritik rol oynamaktadır. İnsani sonuçlar ise çok daha dramatik olabilir.

2.5.2. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

Dünyamızı tehdit eden en büyük çevre sorunlarından birisi olan küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliği, fosil yakıt kullanımı, sanayileşme, enerji üretimi, ormansızlaşma ve diğer insan etkinlikleri sonucunda ortaya çıkmış, ekonomik büyüme ve nüfus artışı bu süreci daha da hızlandırmıştır. Sözleşme, insan faaliyetlerinin atmosferdeki sera gazları (Karbon dioksit, Metan, Diazot monoksit, sülfür bileşikleri,

hidrokarbonlar gibi) yoğunluklarını arttırmakta olduğu, bu artışların doğal sera etkisini yükselttiği ve bunun yeryüzünün tamamında ve atmosferde ek bir ortalama sıcaklık artışı ile sonuçlanacağı ve doğal ekolojik sistemlere ve insanlığa zarar verici etki yapabileceği endişesi ile sera gazları salımında en büyük payın gelişmiş ülkelerden kaynaklandığı, gelişme yolundaki ülkelerde kişi başına salımın halen nispeten düşük olduğu, ancak gelişme yolunda olan bu ülkelerden kaynaklanan küresel salım payının kalkınma gereksinimlerini karşılamalarıyla artacağı, bu konuda en geniş ölçüde işbirliği yapılması gerekliliği nedeniyle oluşturulmuştur (TTGV, 2010).

Gelişmekte olan ülkeler ve bu ülkelerde yaşayan en yoksul kesimler, iklim değışikliğinin olumsuz etkilerine en çok maruz kalacaklar arasında yer almaktadır. Bu ülkeler, aynı zamanda büyüme ve kalkınma ihtiyaçları için daha fazla enerji hizmetlerine ihtiyaç duymaktadır.

Küresel sorunların çözümü küresel işbirliğini gerektirmektedir. Küresel ısınmanın muhtemel sonuçlarının, giderek çevre alanındaki en temel sorunu oluşturmaya başlaması karşısında, 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler İklim Değışikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS), 1992 yılında gerçekleştirilen Rio Zirvesi'nde ortaya çıkmaları nedeniyle "Rio Sözleşmeleri" olarak adlandırılan Biyolojik Çeşitlilik ve Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi ile beraber, sürdürülebilir kalkınmanın kurumsal çerçevesini oluşturan en önemli yapıtaşları arasında yer almaktadır (TTGV, 2010).

Sözleşme, sera gazı emisyonlarının çoğunluğundan gelişmiş ülkelerin sorumlu olduklarını, bu ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkın gözetilerek emisyonların indirilmesi ve gelişmekte olan ülkelere gerekli finanssal yardımın yapılması gerektiği konularını kapsamaktadır. Sözleşmenin amacı, atmosferde tehlikeli bir boyuta varan insan kaynaklı sera gazı konsantrasyonunun iklim sistemi üzerindeki olumsuz etkisini önlemek üzere belli bir düzeyde tutulmasını sağlamaktır. Bu amaca ulaşmak için gelişmiş ülkeler, 2000 yılındaki sera gazı emisyonlarını 1990 yılına göre %5 azaltmalarını ve gelişme yolundaki ülkelere teknolojik ve mali kaynak sağlamakla yükümlüdürler. Bu hedefin eksik tarafı ise, yukarıda değinildiği üzere sera gazlarının atmosferdeki ömürlerinin 12 yıldan birkaç asra kadar uzaması, birikimin etkilerinin

sürmesidir. Gelişmiş ülkelerin ekonomik açıdan bir yumuşak geçiş için zaman kazanma hedefini yansıtmaktadır. Taraflar, iklim değişikliğinin nedenlerini önceden tahmin etmek, önlemek veya en aza indirmek ve zararlı etkilerini azaltmak için önleyici önlemler almalıdır. Türkiye, küresel çabalara katkı sağlama arzusunu sürdürmekte ve sözleşme kapsamında üstlendiği sorumlulukları özel şartlarını da gözeterek yerine getirme çabası içindedir. Bu çerçevede Türkiye'nin bazı alanlardaki güçlü ve zayıf yanları ile fırsatlarına bakılmasında fayda görülmektedir (Çevre ve Orman_İklim Değişikliği, 2009).

Güçlü yanları:

- Hidrolik kaynaklarının zenginliği,
- Temiz ve yenilenebilir enerji ile enerji tasarruf potansiyelinin yüksekliği,
- Enerji sektörü piyasasının liberalleşmesi,
- Enerji kaynaklarının çeşitliliği,
- Enerji tasarruf potansiyelinin yüksekliği,
- Yeni enerji teknolojilerinde yararlanılabilecek stratejik kaynakların varlığı,
- Yeşil alana dönüştürülebilecek arazi potansiyeli,
- Elektro-mekanik sanayinin potansiyeli,
- Genç ve dinamik nüfus,
- Türkiye'nin modernleşme ve gelişme yönündeki kararlılığı,
- Yetişmiş insan gücü,
- Girişimci sanayi yapısı,
- Yabancı yatırım potansiyeli.

Ancak, bu güçlü yanlarının yanı sıra bazı zayıf yanları bulunmaktadır, bunlar:

- Finansman yetersizliği (yerli sermayenin ve yabancı sermaye girişinin azlığı),
- Ar-Ge çalışmalarıyla ilgili kaynak ve teşviklerin yetersizliği,
- Kamuoyu bilincinin ve örgütlenmenin eksikliği,
- Teknolojik ve bilimsel alt yapı yetersizliği,
- Petrol ve doğal gaz rezervlerinin azlığı,
- Enerji kullanım veriminin düşüklüğü,

- Türkiye, ekonomik üretim açısından, enerjiyi ve elektriği verimli kullanamamaktadır.

Ancak, zayıf yanlarına rağmen bu güçlü yanlarını değerlendirebilecek fırsatları bulunmaktadır:

- Yenilenebilir enerji teknolojilerine girme ve öncü olma imkânı,
- Jeopolitik konum (fosil kaynaklara, büyüyen pazarlara yakınlık, enerji köprüsü olma imkânı),
- Enerji alanında yeni teknolojilerin belirmesi,
- Teknoloji transferinde seçenek çokluğu, denenmiş ve olgunlaşmış teknolojileri tercih imkânı,
- Teknolojik birikim ve sanayi potansiyeli,
- Avrupa Birliği genişleme sürecinde yer almak.

Yukarıda belirtilen hususlar göz önünde bulundurulduğunda genel olarak şu değerlendirme yapılabilir: Türkiye tüm bu gerçekler ışığında, uluslararası anlaşmalara uymakla birlikte her şeyden önce ekonomik büyümesini sektörel kalkınma politikalarında çevre boyutunun gözetildiği sürdürülebilir kalkınma anlayışı çerçevesinde gerçekleştirmek zorundadır. Gereksinim duyduğu enerjiyi, güvenli, güvenilir, ekonomik, verimli ve çevreye duyarlı teknolojilerle üreten, ileten, depolayan ve kullanan konumda olması gerekir. Bunun için de başta yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları olmak üzere kendi öz kaynaklarını kullanmak durumundadır.

2.5.3. Cenevre Bildirgesi

Cenevre'de 1996 da yapılan ikinci taraflar konferansında Cenevre Bildirgesi olarak bilinen bildirgeyle Ek-1 ülkeleri yasal bağlayıcılığı olan taahhütleri benimsemek niyetinde olduklarını bildirmişlerdir (IDC, 2010).

Bildiri gelişmiş ülkelerin 1997 sonuna kadar sera gazı indirimine yönelik bağlayıcı yükümlülüklerin tartışılması kararını yansıtmaktaydı. Söz konusu bakanlar bildirgesine sorunun çözümüne yönelik ilkeler oluşturulmadığı yönünde eleştiriler

getirilmiştir. Dikkat çekilmesi gereken bir nokta ABD tarafından emisyon ticaretinin ilk kez gündeme getirilmesidir (Grubb,1999, s.54.).

2.5.4. Kyoto Protokolü

Küresel iklim değişikliği, dünyanın giderek büyüyen, ortak sorunudur. Bu nedenle, küresel sıcaklığın yükselmesine neden olan sera etkisi yapan gazların kontrol altına alınabilmesi için tüm ülkelerin kendi payına düşeni yapması gerekiyor. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında imzalanan Kyoto Protokolü buna yönelik ilk küresel girişim. Protokol, adını Japonya'nın Kyoto kentinden alıyor. Kyoto Protokolü ilk olarak 1997'de Japonya'nın Kyoto kentinde gündeme gelmiştir. Kyoto Protokolü, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Anlaşması'nın yasal olarak bağlayıcı bir eki niteliğindedir. Bu protokole göre, sanayileşmiş ülkeler ile piyasa ekonomisine geçiş sürecindeki ülkeler atmosfere saldıkları sera gazı miktarlarında indirim e gitmeyi kabul etmektedirler.

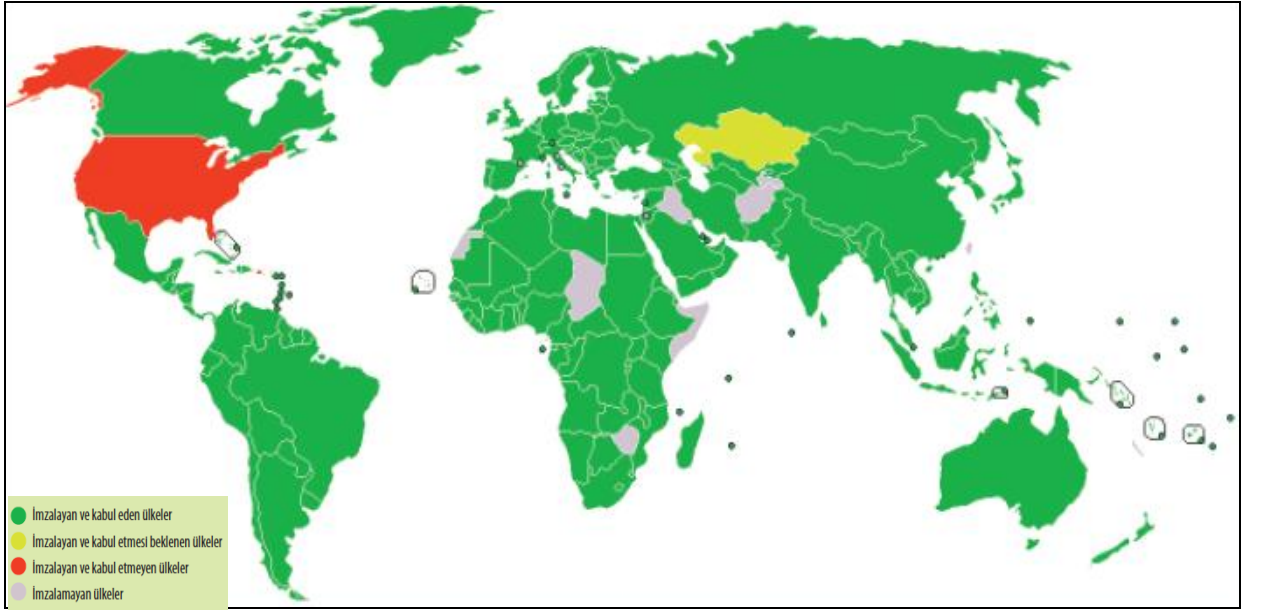
Protokol 16 Mart 1998'de imzaya açılmasına ve 15 Mart 1999'da son halini almasına karşın ancak Rusya'nın katılmasının ardından 16 Şubat 2005'te yürürlüğe girmiştir. Çünkü Kyoto Protokolü, sera gazı salımlarının en az % 55'inden sorumlu olan 55 ülkenin onayını gerektiriyordu. Kyoto Protokolü'nün onaylanma sürecini tamamlayan ülke sayısı bugüne kadar Ağustos 2009 itibariyle 188'e ulaşmıştır. Kyoto Protokolü'nü uygulamayı reddeden ülkelerin başında, tek başına tüm sera etkisi üreten gazların %25'inden sorumlu olan ABD yer alıyor. Ancak ABD bu tavrına karşın temiz enerji teknolojileri ve iklim araştırmaları konusunda çalışmalar yaptığını öne sürüyor ve başından beri protokole karşı çıkıyor. Kyoto Protokolü sanayileşmiş ülkelerin önüne, sera gazı emisyonlarında 2012 yılına kadar ne kadar indirim e gideceklerini belirleyen somut hedefler koyuyor. Amerika Birleşik Devletleri böyle bir hedef konmasına karşın çıkıyor. Küresel ısınmaya ilişkin bilimsel verileri sorguladığı gibi, çözümün sera gazı salınımında indirim e gitmek değil, temiz enerji kaynaklarını geliştirmek olduğunu düşünüyor (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.477-479).

Amerikalı yetkililer, Kyoto Protokolü'nü reddetmelerine rağmen temiz enerji teknolojileri ve iklim araştırmaları için yılda beş milyar dolar harcadıklarını söylüyorlar. Karşıtları ise, yenilenebilir ve temiz enerji teknolojileri geliştirmenin olumlu olduğuna, fakat şu andaki sera gazı emisyonlarında indirime gitmeden bu çabaların kendi başına küresel ısınmayı engelleyemeyeceğine dikkat çekiyorlar (BBC, 2009).

Bir diğer tartışma konusu ise, Kyoto Protokolü'nde, kalkınmakta olan ülkelere emisyon sınırı konmamasıdır. Bu ülkeler, atmosferin kirlenmesinden asıl olarak sanayileşmiş ülkelerin sorumlu olduğunu ve sınırlamaları onların üstlenmesi gerektiğini savunuyor, ayrıca Kyoto hedefleriyle kendi sanayileşme süreçlerinin engellenmemesi gerektiğini söylüyor. Kyoto Protokolü'nde de, hem bu nedenle, hem de emisyon düzeyleri zaten sanayileşmiş ülkelere kıyasla çok düşük olduğu için kalkınmakta olan ülkelere emisyonları sınırlayıcı hedefler konmamıştı. Fakat şimdi bazı kalkınmakta olan ülke ekonomileri hızla büyüyor ve atmosfere salınan sera gazı miktarı endişe verici oranlarda yükseliyor. Örneğin Çin 2002 yılında küresel düzeyde atmosfere salınan sera gazlarının yüzde 13,6'sından sorumlu ve bu oran Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra ikinci büyük rakam. Yine Hindistan yüzde 4,2 ile atmosferi en fazla kirletenler arasında beşinci sıraya yükselmiş durumda. Dolayısıyla şimdi bu ülkelerin de emisyon hedefleri kabul etmesi yönünde bir görüş egemen olmaya başlıyor (BBC, 2009).

Türkiye İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ni 2004 yılında, Kyoto Protokolü'nü ise 2009'da onaylamıştır. Türkiye'nin Kyoto Protokolü'ne katılma kararına ilişkin yasa tasarısıysa 5 Şubat 2009'da TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilerek yasalaştı (<http://mindprod.com/environment/kyoto>, 2009). Türkiye'nin bir OECD ülkesi olması nedeniyle, İklim Sözleşmesi'nin Ek-2 listesinde gelişmiş ülkelerle birlikte yer alması, hükümetlerce sözleşmeye ve protokole taraf olunmamasının gerekçesi olarak sunuldu. Türkiye, protokole taraf olması durumunda, Ek-1 listesinde yer alan bir ülke olarak bir dizi yükümlülükler altına girmiş olmayacak, aynı zamanda Ek-2 ülkesi olarak tıpkı gelişmiş ülkeler gibi, gelişmekte olan ülkelere akçal kaynak sağlamak ve temiz teknolojilerin ve teknik bilginin aktarılmasını kolaylaştırmak gibi sorumluluklar da yüklenmiş olacaktı. Türkiye'nin, gayrisafi milli hâsılasının düşük olması, toplam dış borcunun boyutları, insani kalkınma endeksinin yansıttığı gerçekler,

kiři bařına dūřen salımlar, gelir ve enerji tūketimi dūzeyleri gibi ōlçūtlere yansıyan “ōzel kořulları” bulunmaktaydı. Talebi ūzerine ve mūzakere becerisiyle Tūrkiye, 28 Haziran 2002’de yūrūrlūēe giren bir deēiřiklikle Ek-2 listesinden çıkarıldı.

řekil 2: Kyoto Protokolūnū kabul eden, etmeyen ve etmesi beklenen ūlkeler

Kaynak: (Kyoto Protokolūnū Kabul Eden, Etmeyen ve Etmesi Beklenen Ūlkeler, 2009)

Kyoto Protokolū’nūn ana fıkrı, kūresel ısınmaya neden olan etkenlerin kademeli olarak ortadan kaldırılması. Protokol buna yōnelik olarak karbondioksit, metan, azot oksit gibi sera gazlarının atmosferdeki oranlarının iklimi etkilemeyecek dūzeye çekilebilmesi için birtakım ōnlem paketleri içeriyor. Birleřmiř Milletler evre Programı’nın basın bildirisine gōre, Kyoto Protokolū geliřmiř ūlkelerin sera gazı salımlarını 1990 yılına gōre %5,2 azaltmalarını ōngōrūyor. Elbette 1990’dan bu yana bu gazların salımı daha da artmıř durumda. 2010 yılı salım tahminlerine gōre yapılması beklenen azaltma %29’a karřılık geliyor (UNFCCC, 2009).

Protokol, başta petrol olmak ūzere fosil yakıtların kullanımına kısıtlama getirilmesini gerektiriyor. Birleřmiř Milletler’e gōre atmosferdeki karbondioksitin

%80'i fosil yakıtların ulaşım, ısınma ve endüstri alanlarında kullanılmasından kaynaklanıyor (Çevre ve Orman, 2009).

Kyoto Protokolü aşağıdaki konularda birtakım yaptırımlar getiriyor (UNFCCC, 2009):

- * Çoğu endüstriyel etkinlikler, motorlu taşıtlar ve ısıtmadan kaynaklanan sera gazı salımının miktarını azaltmaya yönelik mevzuatlar oluşturulacak.

- * Daha az enerjiyle ısınma, daha düşük enerji tüketen araçlar kullanılması, endüstride daha az enerji tüketen teknoloji sistemlerini kullanma gibi önlemlerle enerji verimliliği artırılacak.

- * Atıkların olabildiğince geri kazanılması ve katı atık alanlarına dökülmek zorunda olanların da olabildiğince zararsız hale getirilmesi sağlanacak. Bunun için modern tesisler kurulacak.

- * Atmosfere salınan metan ve karbondioksit oranının düşürülmesi için alternatif enerji kaynaklarına yönelinecek.

- * Fosil yakıtlar gibi yenilenemeyen kaynakların kullanımı azaltılacak ve alternatiflerinin tercih edilmesi sağlanacak. Güneş enerjisinin kullanımı yaygınlaştırılacak. Her ne kadar ciddi tartışmalara yaratsa da, karbondioksit salımına neden olmadığı için nükleer enerji santralleri kurulması söz konusu olabilecek.

- * Çimento, demir-çelik ve kireç fabrikaları gibi, yüksek enerji tüketen işletmelerde atık sistemleri yeniden düzenlenecek.

- * Termik santrallerde atmosfere daha az karbondioksit salan sistemler, teknolojiler devreye sokulacak. Ülkemizde, kömürle çalışan termik santraller yaygın olarak kullanıldığından bu santrallerdeki sistemlerin yenilenmesi gerekecek.

- * Fazla yakıt tüketen ve fazla karbondioksit üreten daha fazla vergi alınacak.

Türkiye açısından bakarsak, bu yükümlülükler bizim için de geçerli. Öncelikle enerji, otomotiv, lojistik ve havacılık gibi birçok alanda yeni yatırımların yapılması gerekecek. Protokol, sera gazı salımında 2013 yılına kadar Türkiye'ye herhangi bir sınırlama getirmiyor. Bu tarihten itibaren, ülkemiz çıkarları da göz önünde bulundurularak şekillendirilecek yeni bir ek sözleşmenin kapsamına tabi olunacağı belirtiliyor (Çevre ve Orman, 2009)

Son 10 yılda dünyada karbon emisyonu en hızlı artan ve Avrupa'da doğal varlıklarını en hızlı tüketen ülke olan Türkiye'nin Çevre ve Orman Bakanlığından, Kyoto Protokolü'ne katılmasının 2012 yılı sonuna kadar Türkiye'ye her hangi bir sorumluluk getirmediği ancak Türkiye'nin küresel sorumluluk çerçevesinde iklim değişikliğiyle mücadele konusunda önemli çalışmalar yapmaya devam edeceği bildirilmiştir. Bakanlıktan yapılan açıklamada, Türkiye'nin Kyoto Protokolü'ne Katılmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı'nın TBMM'de kabul edildiği anımsatıldı. Türkiye'nin 24 Mayıs 2004'de Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine taraf olarak sözleşme altında yürütülen çalışmalara aktif katılım sağladığı belirtilmiştir. Açıklamada, Kyoto Protokolü'nün ilk yükümlülük dönemi olarak bilinen 2008-2012 periyodu için sera gazı salımı azaltım veya sınırlama taahhüdünü içerdiği ifade edilmiştir (Yerbilimleri.com, 2009).

“2013 yılından itibaren yeni bir rejim başlayacak olup, ülkelerin üstleneceği sorumlulukların Aralık 2009'da Kopenhag'da yapılacak 15. Taraflar Toplantısında belirlenmesi hedeflenmektedir. Türkiye, Kyoto Protokolü'ne taraf olan bir ülke olarak 2013'ten itibaren uygulanacak iklim değişikliği kontrolü rejiminde ülkemiz çıkarlarını ortaya koyarak, görüşlerimiz doğrultusunda şekillenecek yeni rejime taraf olma imkânına kavuşacaktır. Kyoto Protokolü'ne taraf olmanın zamanlaması bilhassa bu nedenle önemlidir”

Şimdi 2012 sonrası alınacak önlemler ve var olan sorunların nasıl üstesinden gelineceği ele alınmaktadır. Hedef bütün ülkeleri içerecek daha esnek bir yaklaşım benimsemek olarak belirlenmiştir.

2.6. Türkiye’de Çevre Politikaları

Uluslararası örgütlerden sonra Türkiye’de çevre sorunları ile ilgili olarak nasıl gelişmeler yaşandığına değinmek yerinde olacaktır. Ülkemizde çevre sorunlarını ele alacak bir örgüt yakın tarihlere kadar yoktu. Bugün bile bulunmadığı öne sürülebilir. Bu kuşkusuz kamu yönetiminde hiçbir örgütlenmenin bulunmadığı anlamına gelmez. Türlü merkezi ve yerel kuruluşlar büyük ölçüde bağımsız olarak çevre korunmasına ve geliştirilmesine ilişkin çalışmalarını bağımsız bir biçimde sürdürmektedirler. Dünya ülkelerinde çevre için örgütlenmede iki yol tercih edilmektedir. Bazı ülkelerde salt çevre sorunlarıyla ilgilenen bir Çevre Bakanlığı vardır. Örneğin Avusturya’da Sağlık ve Çevre Koruma Bakanlığı, İtalya’da ise Kültür ve Çevre Bakanlığı bulunmaktadır. Bazı ülkelerde ise çevre konuları bakanlık statüsünde olmayan kimi merkezi kuruluşların sorumluluğuna bırakılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nde Çevre Koruma Yönetimi (Environmental Protection Agency), Japonya’da ise Çevre Sorunları Yönetimi (Environment Agency) bu tip örgütlere örnek olarak verilebilir (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.485).

Ülkemizde ise merkezi ve yerel düzeye çok sayıda kuruluş çevre ile ilgilenir. Ulusal bir çevre politikasının uygulanmasına elverişli sayılamayacak ölçüde çok sayıda birim arasında dağıtılmış olan görev ve yetkiler uygulamada bir eşgüdüm sorunu yaratmıştır. 1978 yılında ilk adım atılarak Bakanlar Kurulu kararıyla (R.G., 12.8.1978, Sayı:16375) Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuştur. 1984 yılında ise bu kurum Çevre Genel Müdürlüğü’ne dönüştürülmüştür. 1989 yılında ise yine yapılan bir değişiklik ile örgüt yeniden müsteşarlık düzeyine yükseltilmiştir. Çevre Müsteşarlığı’nın amacı, kuruluş kararnamesinde, “Çevrenin korunması, iyileştirilmesi, kırsal ve kentsel alanda arazinin ve tabii kaynakların en uygun şekilde kullanılması ve korunması, her türlü çevre kirliliğinin önlenmesi, ülkenin doğal bitki ve hayvan varlığı ile tabii ve tarihi zenginliklerinin korunması” olarak özetlenmiştir. 1991 yılında ise Çevre Bakanlığı’nın kurulması ile Çevre Müsteşarlığı’nın varlığı sona ermiştir (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.486).

1983 yılında kabul edilen 2872 sayılı Çevre Kanunu, çevrenin korunması, iyileştirilmesi, kırsal ve kentsel topraklarla doğal kaynakların en uygun biçimde

kullanılması ve korunması, ülkenin bitki ve hayvan varlığı ile doğal ve tarihsel zenginliklerinin korunması ve su, toprak ve hava kirliliğinin önlenmesi amacıyla çıkarılmıştır (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.305). 26.4.2006 tarihli ve 5491 sayılı Kanun ile Çevre Kanunu'nun bazı maddeleri değiştirilmiştir. Bu Kanun ile Çevre Kanunu'nun amacı "bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak" olarak değiştirilmiştir.

Çevre Kanunu'nun çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi için öngörmüş olduğu *ilkeler* şöylece özetlenebilir (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.305-306):

Çevreyi korumak, gerçek ve tüzel kişilerin görevidir. Dolayısıyla, herkes, alınacak önlemlere uymakla yükümlüdür.

Çevrenin korunması ve iyileştirilmesi için alınacak önlemlerde, insanın ve diğer canlıların sağlığı, önde gelen bir etmen olarak göz önünde bulundurulur. Ayrıca, kalkınma çabalarına olumlu ve olumsuz katkılar da, uzun ve kısa dönem için hesaplanır.

Kuruluşlar, toprak ve kaynak kullanımı ve proje değerlendirme kararlarını verirken, çevre koruma ve kalkınma etmenleri arasında denge sağlamayı gözetirler. Bu amaçla en elverişli teknoloji ve araçları seçerler.

Kirlenmenin önlenmesi, azaltılması, giderilmesi için yapılacak harcamalarda, "*kirletenin ödemesi*" ilkesi benimsenmiştir. Yasa, ayrıca, çevreye verilen zarardan dolayı "*kusur koşulu*" aranmamasını da hükme bağlamış bulunmaktadır. Yani, çevreyi kirleten, bunda bir kusuru olmasa da, kirlenmeden sorumlu olacaktır. Başka bir deyişle, kirletenler, ancak gerekli her türlü önlemi almış olduklarını kanıtlamak koşuluyla bu sorumluluktan kendilerini kurtarabilirler.

Çevre Kanunu'nun, çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesine ilişkin yukarıda belirtilen ilkeleri 26.4.2006 tarihli ve 5491 sayılı Kanun ile değiştirilmiştir. Kanun'un çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkelerinden bazıları şunlardır:

- Çevrenin korunması, çevrenin bozulmasının önlenmesi ve kirliliğin giderilmesi alanlarındaki her türlü faaliyette; Bakanlık ve yerel yönetimler, gerekli hallerde meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yaparlar.
- Arazi ve kaynak kullanım kararlarını veren ve proje değerlendirmesi yapan yetkili kuruluşlar, karar alma süreçlerinde sürdürülebilir kalkınma ilkesini gözetirler.
- Yapılacak ekonomik faaliyetlerin faydası ile doğal kaynaklar üzerindeki etkisi sürdürülebilir kalkınma ilkesi çerçevesinde uzun dönemli olarak değerlendirilir.
- Çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır. Bakanlık ve yerel yönetimler; meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla yükümlüdür.

Kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamalar kirleten veya bozulmaya neden olan tarafından karşılanır. Kirletenin kirlenmeyi veya bozulmayı durdurmak, gidermek veya azaltmak için gerekli önlemleri almaması veya bu önlemlerin yetkili makamlarca doğrudan alınması nedeniyle kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan gerekli harcamalar 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerine göre kirletenden tahsil edilir.

Çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesi için uyulması zorunlu standartlar ile vergi, harç, katılma payı, yenilenebilir enerji kaynaklarının ve temiz teknolojilerin teşviki, salınım ücreti ve kirletme bedeli alınması, karbon ticareti gibi piyasaya dayalı mekanizmalar ile ekonomik araçlar ve teşvikler kullanılır.

Bölgesel ve küresel çevre sorunlarının çözümüne yönelik olarak taraf olduğumuz uluslararası anlaşmalar sonucu ortaya çıkan ulusal hak ve yükümlülüklerin

yerine getirilmesi için gerekli teknik, idarî, malî ve hukukî düzenlemeler Çevre Bakanlığının koordinasyonunda yapılır.

Kanuna gereğince, gerçek ve tüzel kişiler, bu düzenlemeler sonucu ortaya çıkabilecek maliyetleri karşılamakla yükümlüdür.

Kanun, çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve çevre sorunlarının çözümüne yönelik gerekli teknik, idarî, malî ve hukukî düzenlemelerin Çevre Bakanlığının koordinasyonunda yapılmasını hükme bağlamıştır.

Çevre Kanunu'nun 26.4.2006 tarihli ve 5491 sayılı Kanun ile değiştirilmiş 9. maddesine göre, çevrenin korunması amacıyla;

Doğal çevreyi oluşturan biyolojik çeşitlilik ile bu çeşitliliği barındıran ekosistemin korunması esastır. Biyolojik çeşitliliği koruma ve kullanım esasları, yerel yönetimlerin, üniversitelerin, sivil toplum kuruluşlarının ve ilgili diğer kuruluşların görüşleri alınarak belirlenir.

Ülke fizikî mekânında, sürdürülebilir kalkınma ilkesi doğrultusunda, koruma-kullanma dengesi gözetilerek kentsel ve kırsal nüfusun barınma, çalışma, dinlenme, ulaşım gibi ihtiyaçların karşılanması sonucu oluşabilecek çevre kirliliğini önlemek amacıyla nazım ve uygulama imar plânlarına esas teşkil etmek üzere bölge ve havza bazında 1/50.000-1/100.000 ölçekli çevre düzeni plânları Bakanlıkça yapılır, yaptırılır ve onaylanır. Bölge ve havza bazında çevre düzeni plânlarının yapılmasına ilişkin usul ve esaslar Bakanlıkça çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.

Ulusal mevzuat ve taraf olduğumuz uluslararası sözleşmeler ile koruma altına alınarak koruma statüsü kazandırılmış alanlar ve ekolojik değeri olan hassas alanların her tür ölçekteki plânlarda gösterilmesi zorunludur. Koruma statüsü kazandırılmış alanlar ve ekolojik değeri olan alanlar, plân kararı dışında kullanılamaz.

Ülke ve dünya ölçeğinde ekolojik önemi olan, çevre kirlenmeleri ve bozulmalarına duyarlı toprak ve su alanlarını, biyolojik çeşitliliğin, doğal kaynakların ve bunlarla ilgili kültürel kaynakların gelecek kuşaklara ulaşmasını emniyet altına

almak üzere gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi amacıyla, Özel Çevre Koruma Bölgesi olarak tespit ve ilan etmeye, bu alanlarda uygulanacak koruma ve kullanma esasları ile plân ve projelerin hangi bakanlıkça hazırlanıp yürütüleceğini belirlemeye Bakanlar Kurulu yetkilidir.

Sulak alanların doğal yapılarının ve ekolojik dengelerinin korunması esastır. Sulak alanların doldurulması ve kurutulması yolu ile arazi kazanılamaz. Bu hükme aykırı olarak arazi kazanılması halinde söz konusu alan faaliyet sahibince eski haline getirilir.

Biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilirliğinin sağlanması bakımından nesli tehdit veya tehlike altında olanlar ile nadir bitki ve hayvan türlerinin korunması esas olup, mevzuata aykırı biçimde ticarete konu edilmeleri yasaktır.

Doğal kaynakların ve varlıkların korunması, kirliliğinin ve tahribatının önlenmesi ve kalitesinin iyileştirilmesi için gerekli idarî, hukukî ve teknik esaslar Çevre Bakanlığı tarafından belirlenir.

Ülkenin deniz, yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının ve su ürünleri istihsal alanlarının korunarak kullanılmasının sağlanması ve kirlenmeye karşı korunması esastır. Atıksu yönetimi ile ilgili politikaların oluşturulması ve koordinasyonunun sağlanması Çevre Bakanlığının sorumluluğundadır. Su ürünleri istihsal alanları ile ilgili alıcı ortam standartları Tarım ve Köyişleri Bakanlığınca belirlenir.

Denizlerde yapılacak balık çiftlikleri, hassas alan niteliğindeki kapalı koy ve körfezler ile doğal ve arkeolojik sit alanlarında kurulamaz.

Alıcı su ortamlarına atıksu deşarjlarına ilişkin usul ve esaslar Çevre Bakanlığınca çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.

Çevrenin korunması ve kamuoyunda çevre bilincinin geliştirilmesi amacıyla, okul öncesi eğitimden başlanarak Millî Eğitim Bakanlığına bağlı örgün eğitim kurumlarının öğretim programlarında çevre ile ilgili konulara yer verilmesi esastır.

Yaygın eğitime yönelik olarak, radyo ve televizyon programlarında da çevrenin önemine ve çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik programlara yer verilmesi esastır. Türkiye Radyo - Televizyon Kurumu ile özel televizyon kanallarına ait televizyon programlarında ayda en az iki saat, özel radyo kanallarının programlarında ise ayda en az yarım saat eğitici yayınların yapılması zorunludur. Bu yayınların % 20'sinin izlenme ve dinlenme oranı en yüksek saatlerde yapılması esastır. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, görev alanına giren hususlarda bu maddenin takibi ile yükümlüdür.

Çevre ile ilgili olarak toplanan her türlü kaynak ve gelir, tahsisi mahiyette olup, öncelikle çevrenin korunması, geliştirilmesi, ıslahı ve kirliliğin önlenmesi için kullanılır."

Çevre yasası, her türlü atık ve artığın, çevreye zarar verecek biçimde alıcı ortamlara bırakılmasını, kırsal ve kentsel toprağın aşırı ve yanlış kullanımı yüzünden temel çevrebilimsel dengenin bozulmasını; hayvan ve bitki türlerinin varlıklarının tehlikeye düşürülmesini, doğal zenginliklerin bütünlüklerinin yok edilmesini yasaklamıştır. İlgililer için, kirlletmeyi durdurmak, kirlenmenin etkilerini gidermek ya da azaltmak için önlemler almak yükümlülüğü de getirilmiştir (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.306).

2.7. Küreselleşme Sürecinde Çevreci Stratejiler İle Avantaj Yaratan Şirketler

Günümüz toplumlarında işletmeler bilinen tanımlarının yanında toplumsal gelişime katkıda bulunması gereken örgütler olarak da algılanmaya başlamışlardır. İşletmeler artık faaliyetlerini salt kendi çıkarları için değil aynı zamanda toplumsal yararları da gözeterek yapmak zorunda oldukları yeni bir sürece girmişlerdir.

Sosyal sorumluluk, işletmelerin kamu yararını gözetmeleriyle ilgili bir kavramdır. Bu kavram son yıllarda gerek toplumun işletmelerden talep ve beklentilerinin artması ve gerekse işletmelerin rekabet anlayışlarının finansal olduğu kadar sosyal göstergeler bazında da değerlendirme eğiliminin yaygınlaşması nedeniyle daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır.

İşletmeler, belirli bir toplum içinde faaliyet gösterdikleri için toplumdan kaynaklanan bir takım sorumlulukları yerine getirmek durumundadırlar. Aslında toplum, giderek artan bir oranda işletmelere, sorumlulukları konusunda baskı yapmaya başlamıştır. Çünkü artık toplum bilinçlenmekte ve işletmelerden, düşük maliyetli ve kaliteli mal ve hizmetlerin ötesinde, daha bir takım isteklerde de bulunmaktadır. Örneğin, işletmelerin, bir taraftan kaynakları israf etmemesini, diğer taraftan da çevreyi kirletmemelerini istemektedir (Şahin, 1984, s.55).

Sanayi Devrimi ile birlikte işletmelerin sayıca artması ile birlikte işletme yapılarında da bir büyüme ve farklılaşma gözlenmiştir. 19 yüzyılın sonlarında büyük işletmeler piyasaya hâkim olmuşlar ve aldıkları kararlar çok geniş bir çevreyi etkilemiştir. Bu dönemde ayrıca işletmelerin birincil amaçlarının kar maksimizasyonu olarak algılanmasına devam edilmiş ve işletme sorumlulukları da buna paralel olarak tamamen ekonomik olarak algılanmıştır. Buna göre kar elde eden işletmelerin sosyal sorumluluklarını da yerine getirdiği kabul görmüştür. Kar maksimizasyonu önceliğiyle faaliyette bulunan işletmelerde, çocuk işçiler, düşük ücretler, elverişsiz çalışma koşulları ve doğal varlıkların kullanımının artması gibi sorunlar yaşanmamış kabul edilip, kentsel sorunlar, azınlıklara haklar tanınması, kalitesiz üretim, etik anlayışına uymayan tanıtım ve reklam gibi konuların yol açtığı sorunlarla da hiç ilgilenilmemiştir.

Gerçekte sanayileşme ve sosyal sorumluluk birbiriyle çelişkili iki süreç ve yaklaşımdır. Sanayileşme, ülke kaynaklarının diğer alanlardan çekilip sanayi alanına kaydırılmasını gerektirir. Sosyal sorumluluk ise çoğunlukla sanayileşmenin getirdiği sorunların çözülmesine yöneliktir. Sanayileşmenin beraberinde getirdiği kaynakların hızla tüketilmesine ve doğal çevrenin hızla kirlenmesine yol açan teknoloji kullanımı, bozuk ve kötü kentleşme, suç oranının ve işsizliğin artması vb. sorunların çözümü sınırlı ulusal kaynakların bu alanlara yönetilmesini gerektirir.

Sosyal sorumluluğun çeşitli tanımları olmakla beraber, bu tanımların çoğunda ortak olan dört unsurdan söz edilebilir. İşletmelerin kar elde etmek için mal ve hizmet üretmenin ötesinde sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukların kapsamında, işletmelerin ortaya çıkmasına katkıda bulundukları sosyal problemlerin çözümüne katkıda bulunmak da vardır. İşletmeler sadece hisse sahiplerine karşı değil, sosyal paydaşlar kavramıyla

ifade edildiği gibi daha geniş bir gruba karşı sorumludurlar. İşletmeler sadece ekonomik değerlere odaklanmamakta, daha geniş anlamda insani değerlere hizmet etmektedirler (Nemli, 2000, s.75).

Şirketler çevre sorunlarını bir su borusunun üzerindeki, şirketin değerini yavaş yavaş yitirmesine yol açan, küçük delikler gibi görmektedir. Çevreyi koruma stratejilerini sadece faaliyet, kar ve büyüme özgürlüklerinin daha fazla genişlemesi amacıyla kullanırlar. Doğru olanı çevreyi korumak ve gelecek nesillere daha güzel bir dünya bırakabilmek amacıyla değil sadece daha fazla insanı yani müşteriye kendilerine çekebilmek amacıyla yapmaktadırlar. Daha fazla insan, marka değerinin yükselmesi anlamına geliyor (Esty ve Winston, 2008, s.33-34).

Çevreci liderler, işlerine çevreye odaklı bir bakış açısından bakarlar. Bu sayede maliyetleri azaltacak fırsatları yakalar, riskleri azaltır, gelirleri çoğaltır ve somut değeri yükseltirler. Müşterilerle, çalışanlarla ve diğer paydaşlarla daha güçlü ilişkiler kurarlar. Takip ettikleri strateji, adına “Eko-Avantaj” dediğimiz yeni bir tür rekabet avantajını ortaya koyar (Esty ve Winston, 2008, s.34).

1990’ların ortalarında tüketici ürünlerinde dünya devi olan bir şirketin yöneticileri, dünya denizlerinde balık türlerinin tükenmekte olduğunu fark etmelerini üzerine, dondurulmuş balık ürün gruplarının risk altında olduğunu anlamışlardır. Harekete geçme kararı alan şirket, sürdürülebilir balıkçılık alanlarını desteklemeye başlamıştır. Bu sorun yaşanana kadar neden böyle bir girişimleri olmamıştır? Sebebi çok açık görünse de, şirket tedarik zinciri yöneticileri de konuyu şöyle özetliyor: “Çevreci değiliz. Bilim insanı da değiliz. Ama hiçbir şey yapmadan oturursak, işimizden gücümüzden oluruz” (Esty ve Winston, 2008, s.53).

Hayatın temelini oluşturan su, tüm şirketler içinde hayati önem taşır. Şirketlerin özellikle son yıllarda fazla miktarda su kullananlarla suyun kalitesini bozan şirketlerin daha sıkı denetime tabi tutularak, halktan ve politikacılardan tepki görmeleri

nedeniyle bu konuda daha titiz davranmaya çalışmaktadırlar (Esty ve Winston, 2008, s.70). Suya bağımlı çok sayıda şirket var. Bazı şirketlerin çevre raporlarında belirttiği gibi, suyun sorumlu kullanımı için tüketicilerle işbirliği yapması, uzun vadeli çıkarları için şarttır. Çünkü bazı şirketlerin hiçbir ürünü temiz su olmadan kullanılamaz. Su yoksa kimse deterjan kullanamaz. Açıkça görüldüğü gibi, şirketler temiz su konusunda gösterdikleri çabalarıyla halkın takdirini kazansa da onlar için önemli olan tek şey varlıklarını sürdürebilmenin ötesinde daha fazla kar elde etmektir.

Sıkıntı yaratan durumlardan biri de hızlı tüketimin yol açtığı atıklardır. Özellikle eskimiş elektronik cihazlar konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Eski bir bilgisayarın içinde yaklaşık olarak 1,8 kg. zehirli madde bulunmaktadır. ABD’de 300 milyondan fazla bilgisayar yok edilmeyi bekliyor. Daha az enerji tüketen, daha az atık çıkartan yeni teknolojiler konusu tartışılırken, o yeni ürünün hammaddesinin temininde, işlenip üretilmesinde, pazara sokulup tüketiciyle buluşmasında şüphesiz yine atık çıkacaktır. Örneğin, eski arabanız fazla benzin tükettiği için, biraz cebinizden çıkan parayı, biraz da karbondioksit salımını azaltmayı düşünerek daha az benzin tüketen bir otomobil almayı düşünebilirsiniz. Ancak uzmanlar bunun tersini öneriyor. Yani eski otomobilinizi birkaç yıl daha kullanarak küresel ayak izinizi küçültebilirsiniz. Çünkü yeni bir otomobilin üretimi sırasında ortaya çıkan karbondioksit salımı 4 ton kadar. Bu da ortalama bir kullanıcının otomobilinin iki yılda yapacağı salımdan daha yüksek bir değer. Elektrikle çalışan birçok aygıt için de benzer bir durum söz konusu. Bu aygıtların üretimi sırasında yalnızca karbondioksit de salınmaz. Örneğin bir bilgisayarın üretimi sırasında enerjinin yanı sıra, 33 ton su, 1 ton bakır, 700 çeşit kimyasal madde kullanılır. O nedenle bu aygıtları yenileriyle değiştirirken bir kez daha düşünmekte yarar var (Tübitak, 2009). Hangisinin çevreye daha az zarar verdiği hala tartışılrsa da kazanç için değil çevre için adım atmak gerektiği çok açık ortadadır. Bugünün o meşhur ilkesi “Azalt, Yeniden Kullan, Geri Kazan”ın (“Reduce, Reuse, Recycle”) ardında üç ana unsur yer alır. Birinci unsur, hiçbir şirketin tehlikeli atıklarını önemsememe gibi bir lüksünün olmadığını, yasaları hatırlatır. İkincisi, katı atıkların azaltılmasının şirket maliyetlerini de azalttığını ifade eder. Sadece daha az atık üreterek, büyük tasarruf yapan şirketler yeniden değerlendirme ile hem malzemeden hem de paradan tasarruf etmiş oluyorlar. Üçüncüsü ise elektronik sektörü gibi sektörlerin yasalar ile bazı zararlı

maddeleri, ürünlerinden çıkarmalarını veya sattıkları ürünleri, kullanıcıların işleri bittiğinde geri almalarını içermektedir. Bazı şirketler, bitmiş toner kartuşlarını geri alıyor. Bunu yapmalarındaki başka bir amaç da başkalarının onları yeniden doldurup, piyasaya sürmelerine engel olmaktır. Alüminyum gibi geri kazanılmasının çok önemli olduğu bir sektörde hava, su ve toprak üzerindeki yük ciddi oranda azaltılmaktadır. Genel olarak bakıldığında kazan-kazan durumu olarak görünse de tüm bu yapıların çevrenin önemsenerek yapılmaması, “kazanç” odaklı yapılması asıl problemin önemsenmediğini ortaya koymaktadır (Esty ve Winston, 2008, s.83-85).

Şirketler için çevre ile ilgili konularda basının verdiği tepki halkın görüşlerini şekillendirmeleri açısından çok önemli bir yer tutmaktadır. Basının yanında fikir üretkenler, düşünce önderleri yani akademik çevreler, araştırma merkezleri ve düşünce kuruluşları da önemli etkiler yaratmaktadır. Şirketlere bu yönde Esty ve Winston karşılaşılabilecekleri sorunlar açısından “olunca bakarız” tavrı yerine onlara ihtiyaç duymadan evvel aralarında ilişki kurmaları gerektiğini salık vermektedir (2008, s.115-118). Çünkü şirket itibarı belki 20 yılda kazanılabilir ama bu kadar uzun zamanda kazanılmış itibar sadece beş dakikada yok olabilir. Ve bunun yok olup olmaması sadece şirkete değil, ne yaptıklarını sıkıca takip eden bu fikir üreten gruplara da bağlıdır. Kapitalist sistemin özünü oluşturan kar anlayışı, bu ilişkilerde de yüzünü göstermekte ve bireysel çıkarlar doğrultusunda ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmektedir.

Birçok şirket, üretim aşamasındaki maliyetlerini aşağı çekme konusunda milyonlarca çalışma yapıyor. Bu hiç bitmeyecek bir süreç ve her geçen gün bulunan küçük farklar, ayrıntılar büyük gelişmeler yaşanmasını sağlıyor. Şirketler bunları yaparken her ne kadar kendi karını düşünse de özellikle çevre ve çalışanlar açısından büyük adımlar atılıyor. Maliyetlerin aşağı çekilmesi konusunda birçok şirket özellikle ürün dağıtımında fark yaratıyor. Bize göre sadece bir kutu olsa da şirket bu kutunun her milimini düşünerek hareket edebiliyor. Kamyon ve trenlerin taşıma kapasitelerini bu yolla arttırarak küçümsenmeyecek bir avantaj sağlayabiliyorlar. Bazı durumlarda “sağlanan üç santimetrelik bir tasarruf, bir tır kasasında fazladan dört kanepe daha taşınmasına” olanak yaratabilmektedir (Esty ve Winston, 2008, s.156).

Şirketler artık çevresel riskler kadar ürünlerini kullanan müşterilerini ve özellikle küçük çocukları önemsiyorlar. Çünkü itibarlarına dolayısıyla da markalarına leke gelmesini istemiyorlar. Ürettikleri oyuncaklarda cıvalı pilleri kullanarak çocukların yiyeceklerinin yanına cıva koyan ya da kullandıkları boyalarla çocukları zehirlediği ortaya çıkan şirketlerin ateş hattına girmeleri aşikârdır. Artık herkes o kadar iyi biliyor ki; ne kadar güvenilir olunursa marka sadakati de o kadar kuvvetli olur.

Tüm sektörlerde çoğu şirket ürünlerini konumlandırmada ve müşteri sadakatinde çevreciliği esas alarak hareket ederek avantaj elde ettiler. Müşteriler şimdilik çevreci ürün isteriz diye ısrar etmeseler de çevreyi dikkate alarak üretim yapan şirketleri özellikle tercih edenlerde azımsanmayacak ölçüde artmış durumdadır. Organik yiyeceklerin, çevreci kişisel bakım ürünlerinin veya daha az enerji tüketerek çalışan beyaz eşya satışı istikrarlı bir artış göstermektedir.

Bazı şirketler hepimizin bildiği fiyat, kalite, performans gibi özellikleri çevreci özelliklerin önünde olmasını ister. Bu doğrultuda bir ürünün aynı zamanda çevreci de olduğunu söylemek için bazı etiketler kullanırlar. Bu etiketler, üretici adına konuşarak, ürünün aynı zamanda çevreci olduğunu belirterek, bunu önemseyen müşterilerinin de kaçırılmamasını sağlar. Çevre için tercih edilebilir ürün etiketi yer alan ürünlerinin satışlarından bazı şirketler şaşırtacak büyüklükte kar elde etmişlerdir (Esty ve Winston, 2008, s.176).

Ambalaj konusu hem çevre hem de şirketler açısından önemli bir konu olmaya devam ediyor. Ambalaj, kullanıcı deneyimi, maliyet ve çevre açılarından inceleniyor fakat düşük maliyetli, çok işlevli, çevre dostu bir ambalajın bulunması birçok şirketin korkulu rüyası haline geliyor. Çünkü hem kullanıcıyı tatmin eden hem düşük maliyetli hem de çevre dostu bir ambalajın bulunması ne yazık ki imkânsız olarak algılanıp, daha çok kullanıcı deneyimi esas alınarak bir karara varılıyor. Sonuç mükemmel olamasa da genelde şirketler tercihlerini bu yönde kullanıyorlar. Çünkü bu kararı alan şirketlerde mantık aynı: “iş açısından sonuçlarını düşünmeden çevrecilik yapan hiçbir işletme ayakta kalamaz” (Esty ve Winston, 2008, s.326).

İş dünyası kaçınılmaz bir gerçekle yüzleşiyor: Ekonomi ve çevre, birbirine sarmaşık gibi geçiyor. Bütün mallar, doğanın bereketi

ve onun sunduğu hizmetler sayesinde üretilebiliyor. Dikkatli hareket edilmezse, doğal kaynak sıkıntıları birçok şirket ve sektörün üzerine çöreklenecek. Bu trendlerle ilgili kaygılar, şirketleri daha da zorlayacak olan yasa, kural ve beklentileri besliyor. CEO'ları geceleri uykusuz bırakan küreselleşme, internet ve diğer mega güçlerin yanında artık çevre de yerini almış bulunuyor. ... Çok yakın bir gelecekte hiçbir şirket, çevre meselelerini dikkate almadan sektörlerinin liderliğine oynayamayacak ve sürdürülebilir karlılık elde edemeyecek (Esty ve Winston, 2008, s.360).

Dünya ekonomisindeki büyüme günümüzde olduğu gibi gelecekte de çevreyi en fazla etkileyen faktör olmaya devam edecektir. Küresel ekonomi büyüdükçe dünya doğal sistemi ve kaynakları üzerindeki streste artmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde nüfusun büyüklüğü ve bundan kaynaklanan doğal varlık kullanımının (örneğin, yoksulların yaşamlarını sürdürebilmek için ormanları tahrip etmesi) toplam çevresel etkide çok daha önemli yeri vardır. Diğer taraftan gelişmiş ülkelerde, kişi başına kaynak kullanımı ve bundan kaynaklanan atıkların, toplam çevresel etkideki ağırlıkları daha yüksektir. Her ne kadar gelişmiş ülkelerde nüfus nispeten daha yavaş bir büyüme gösterse de, güçlü teknoloji kullanımından ve yüksek yaşam standartlarından kaynaklanan kişi başı yüksek tüketim çevreyi çok daha derinden etkileyebilmektedir (Marin, 2004)

2.8. Yeni Uluslararası İşbölümü (New International Division of Labour)

Nüfusun gelişmiş ülkeler ile geliştirmekte olan ülkelere dağılımında önemli bir değişiklik olmuştur. 1950 ile 1980 yılları arasında dünya nüfusuna eklenen iki milyar insanın %82'si geliştirmekte olan ülkelere yaşamaktaydı. Ancak 1990 yılından itibaren geliştirmekte olan ülkelerin nüfus artış oranında görece bir düşüş gözlenmektedir (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.94). Aşırı nüfus yığılmalarının çevreyi bozucu bir etki doğurması nedeniyle çevre-nüfus ilişkisi ve göçler çevre sorunları incelenirken önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Bu konuyla ilişkili olarak yeni uluslararası iş bölümü teorisi, dünya

ekonomisinde sermaye birikim sürecini anlamak açısından önemli ipuçları sağlamaktadır.

Ülkedeki kentli nüfus arttıkça ve bu artış özellikle büyük kentlerde bir nüfus yığılmasına dönüştükçe, kentsel sorunlar yalnızca çevreye zarar vermekle kalmamış, toplumsal ve siyasal bunalımlara da ortam hazırlamıştır. Kentli nüfusun barınma, çalışma, tüketim sorunlarının giderilmesi, sağlık, eğitim, kültür, ulaşım, su, elektrik gibi gereksinimlerinin karşılanması sorun yaratmakta, kaynak yetersizliği nedeniyle sorunların üstesinden gelinememektedir. Kentler düzensiz yerleşme sonucu çevreye yükü oldukça fazla ve yaşam kalitesi oldukça düşük yerler olmaktadır. Buna karşılık yeni uluslararası iş bölümü çerçevesinde üçüncü dünya ülkeleri emek maliyetini düşürerek kar oranlarını arttırma rolü üstlenmektedir (Fröbel, 1982, s.77).

Ülkelerin ekonomik yapılarını uluslararası ekonomik ilişkilere artan oranda açmaları ve entegre olma çabaları, uluslararası ticaretin artması ve üretim faktörlerinin artan akışkanlığının herhangi bir ülkedeki işgücü piyasasını diğer ülkelerdeki işgücü piyasalarına bir bağla bağlamaktadır (Borkakoti ve Milner, 1997, s.12).

İşgücü piyasalarının küreselleşmesiyle ortaya çıkan bu bağ sermayeye diğer üretim faktörleri yanı sıra, işgücü faktörünü de küresel olarak kar maksimizasyonu sağlayacak biçimde bir araya getirebilmesi için uygun bir ortam sunar. Küresel işgücü piyasası varlığı göz önünde bulundurulduğunda sermaye bir ülkeye ait işgücü piyasasına bağımlı değildir ve farklı ülkelerin işgücü piyasalarında istihdam edebileceği geniş bir işgücü arzı vardır (Koray, 1996, s.759).

Bir yandan makinelerin dolaysız etkisi hammadde arzını, örneğin çırçır makinesinin pamuk üretimini artırması gibi, aynı şekilde arttırmaktadır. Öte yandan, makinelerce üretilen malların ucuzluğu ve ulaştırma ve iletişim araçlarının gelişmesi dış pazarları fethedecek silahlar sağlar. Makine başka ülkelerdeki el zanaatına dayalı üretimi tahrip ederek bu ülkeleri zorla kendi hammaddelerini üretecek tarlalara dönüştürür. ... Modern sanayi, durmadan, çalışanların bir bölümünü “fazlalık” haline getirerek kök saldığı bütün ülkelerde kitlesel göçlere ve yabancı ülkelerin sömürgeleştirilmesine hız kazandırır, böylece göçmenleri anavatanın

hammadde sağlayıcıları haline getirir. ... Yeni ve uluslararası bir işbölümü, modern sanayinin ana merkezlerinin gereksinmelerine uygun bir iş bölümü gelişir ve dünyanın bir bölümünü esas olarak sanayileşmiş kalan diğer bölümüne hammadde sağlayan tarım alanı haline getirir. Bu devrim tarımdaki radikal değişimlerle el ele yürür (Marx, 1997a, s.451).

Fröbel, düşen kar oranlarını arttırma eğilimindeki gelişmiş ülke sermayesinin, iş süreçlerinin parçalanabilmesi sayesinde düşük vasıf gerektiren üretim safhalarının gelişmekte olan ülkelere kaydırıldığını ve vasıfsız emek gerektiren süreçlerinde büyük oranda, ücretlerin çok düşük, işçi örgütlenmelerinin zayıf, iş piyasalarına yönelik düzenlemelerin sınırlı kaldığı ülkelere yönelmekte olduğunu tespit etmiştir. İş süreçlerinin parçalanabilmesi iletişim ve nakliyat metodlarındaki gelişimlere bağlıdır. Böylece sermaye, emek gücünü küresel anlamda yapılanmış olarak algılamaktadır. Bu rezervlerden hangisi kendisine en uygun koşulları ve en yüksek karı sağlıyorsa hiçbir engelleme olmaksızın onun kullanımı devreye sokulmaktadır (1982, s.77).

Teknolojik gelişmeler sonucunda üretim açısından coğrafî konumun ve uzaklığın önemini yitirmesiyle birlikte yeni uluslararası iş bölümünün ortaya çıkması tetiklenmiştir. Ayrıca karmaşık üretim süreçlerinin dahi aşamalara ayrılması ve her bir aşamanın vasıfsız işçiler tarafından bile öğrenilebilmesi buna katkı sağlamıştır. Gelişmekte olan ülkelerdeki neredeyse sınırsız olan ucuz işgücü arzı tüm bunların daha kolay bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamıştır.

Küreselleşen İşgücü

Ülkelerin zenginliğinin kaynağına merak salan Adam Smith için kendi çıkarımızın peşinde koşmanın yanı sıra işbölümünü de geliştirebildiğimizde zenginliğimize zenginlik katmanın yolu açılmış oluyor. Ekonomik büyüme garantileniyor. Garanti olan diğer şeyler ise bikkınlık, yılgınlık ve giderek artan yabancılaşıma. Yaptığımız işe, ürettiğimize ve kendimize yabancılaşıma. Smith, Ulusların Zenginliği adlı kitabında en ünlü bölüm olan iş bölümü ile ilgili bölümde iş

bölümünün üretimi nasıl arttırdığını toplu iğne üretimiyle ilgili bir örnekle açıklar. Tek bir kişi, yapılması için on aşaması olan bir iğneden günde sadece on tane yapabilmektedir. Fakat her aşamayı yalnızca bir kişi yapsa yani on kişi çalıştırsak bir günde üretilen iğne sayısı 4800'e çıkıyor; ama her biri her aşamayı yapsaydı sadece 100 iğne üretilirdi. Bu demek oluyor ki, iş bölümü iğne üretimini 48 kat arttırmış. Ayrıca işçinin belli bir aşamada uzmanlaşması o teknolojiyi kullanmanın yeni yolları bulunarak arttırılabilir, bu da daha hızlı üretimi sağlar (Smith, 2004, s.234).

Uluslararası bakımdan iş bölümü, dünyayı çok geniş bir atölye haline getirmiştir. Bu atölyede emek en elverişli yere gidecek, en az zamanı gerektiren faaliyetleri arayacaktır. İş bölümü üretimi arttıracığından dolayı piyasaların genişlemesini ve büyük piyasaları zorunlu kılacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerde işgücünün öne çıkan özelliği eğitim ve beceri düzeyinin düşük olmasıdır. Bu özellikle birlikte bu ülkelerde ki altyapının yetersizliği de bir araya gelince düşük verimlilik sorunu ortaya çıkar (Kozanoğlu, 1996, s.18). Ancak üretim sürecinin yeni biçimi emek yoğun ve daha az vasıf gerektiren işlerin kolaylıkla gelişmiş ülkelere taşınmasına neden olur. Bu süreç gelişmiş ülkelerde yapısal bir nitelik kazanmış olan düşük nitelikli işgücünün işsizliğini ve düşük ücretlerini açıklamada belirleyici bir anlam taşır. Yeni gelişen süreçte işletmeler niteliksiz işgücünün kullanıldığı üretim aşamalarını düşük ücretli, çalışma standartlarının tam olarak uygulanmadığı az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere aktararak maliyetlerini düşürürler (Somel, 1996, s.85). Diğer yandan sermaye uluslararası hareketliliğini kullanarak gelişmiş ülkelerdeki işgücü üzerinde, işçilerin pazarlık gücünün sınırlandırılması, ücret düzeylerinin düşürülmesi ve çalışma koşullarının kötüleşmesi yönünde baskı uygulama olanağı bulur (Kozanoğlu, 1996, s.18).

Yeni uluslararası iş bölümü üretim sürecinin uluslararası boyutta yeniden yerleştirilmesi ile yakından ilgilidir. Yeni üretim süreci örgütlenişi ürünün bir ulusal işgücü piyasasında bulunan işgücünün kullanılmasıyla tasarlanıp, üretilmesi ve pazarlanmasına bağlı değildir. Yeni örgütlenme üretim sürecinde bulunan her işi böler, değişik ülkelerdeki işgücü piyasalarına dağıtır. Bu yeni bir uluslararası işbölümü yaratır. Bu yeni işbölümü ürün üretilmesindeki her aşamada görülür. Ulusal işgücü piyasasında

yapılan iş sonucunda ortaya çıkan ürün tamamlanmış bir ürün değildir. Üretim sürecinin tamamlanması için, diğer ülkelerin işgücü piyasalarındaki işlerin tamamlanması gerekir (Setzer, 1997, s.22). Örneğin, Koreli bir üreticinin yeni çıkaracağı spor araba Japonya tarafından finanse edilecek, İtalya’da tasarlanacak, motor ve şanzımanı Almanya’da üretilecektir. Otomobilin montajı İngiltere’de gerçekleşecek ve otomobil de Silikon Vadisi’nde icat edilmiş ve Japonya’da üretilmiş elektronik aksam kullanılacaktır. Otomobilin reklam kampanyası Fransa’da tasarlanacak ve gerekli film ve fotoğraflar Kanadalı bir firma tarafından İspanya’da çekilecektir.

Küreselleşme ile belirginleşen bu yeni uluslararası işbölümü işlerin emek yoğun ve imalat özellikli parçalarının gelişmekte olan ülkelere kaydırılmasını ifade eder. Böylelikle gelişmekte olan ülkelerde sanayi istihdamı ve üretimi artarken gelişmiş ülkeler daha çok sermaye yoğun yüksek nitelik gerektiren istihdam ve üretimde artışlara bağlı uzmanlaşma ortaya çıkar. Bununla birlikte imalat sektörü gelişmekte olan ülkelere kaydırılarak diğer ofis işleri ve hizmet sektörü gelişmiş olan ülkeler tarafından yürütülür. Böylece imalat sektöründe yaşanan atık sorunu gelişmekte olan ülkelere, yasaların sıkı bir denetim ile uygulanmadığı ülkelerde, sorun olmaktan çıkar. Çünkü bu ülkelerde istihdam çevre sorunundan daha büyük bir sorun olarak algılanır.

Belirli bir nevrallik düzeyde ortaya çıkan sonuçlardan biri (kitlel işsizliğin) gencin içinde yaşadığı topluma ileri derecede yabancılaştırması olabilir. Çağdaş araştırmalara göre, bu genç ne kadar zor olursa olsun hala iş bulmak ister ve anlamlı bir kariyer yapma umudu taşır. Daha geniş olarak bakıldığında, gelecek on yılda içinde yaşadığımız toplumun, sadece “biz”i “onlar”dan (kabaca işgücü ve yönetimi temsil eden iki bölüm) önemli ölçüde ayırmakla kalmayan, aynı zamanda çoğunluk durumundaki grupların, işgücünün genç ve görece korumasız olanlarla daha iyi korunan ve daha deneyimli üyeler şeklinde giderek parçalandığı bir toplum haline gelme tehlikesi vardır (OECD Genel Sekreteri, 1983, s.15).

İşgücü piyasalarının küreselleşme eğilimini diğer piyasaların küreselleşme eğiliminden ayıran farklılıklardan biri işgücünün uluslararası akışkanlığının sınırlı olmasıdır. Mal, sermaye ve finans piyasalarında artan ve serbestleşen akışkanlığa

karşılık işgücü akışkanlığı ulusal devletlerin sınırları içinde kalmaktadır. İşgücünün uluslararası akışkanlığını sınırlayan oldukça çok sayıda belirleyici vardır. Bu etmenlerden birincisi işgücünün uluslararası akışkanlığının maliyetinin yüksek olmasıdır. İkincisi ise devletin vatandaşlığa ve çalışmaya ilişkin yasal düzenlemeleri engel oluşturmasıdır. Ayrıca kültürel farklılıklar uluslararası akışkanlığı teşvik etmez. Diğer ulusal işgücü piyasalarındaki koşullara ilişkin bilgi eksikliği bir başka neden olarak sayılabilir. Dünya Bankası 1995 yılında 125 milyon insanın doğdukları ülkenin dışında yaşadıklarını tahmin etmektedir. Göçmen sayıları işgücünün uluslararası akışkanlığı konusunda sınırlı bilgi sunar. Çünkü bu göçmenlerin ne kadarının işgücü piyasasına katıldıklarını tahmin etmek güçtür (Munck, 1995, s.309).

Emeğin ulusal dönemi sona eriyor. İşçiler ortak bir çıkar anlayışı ile ulusal sınırların ötesine geçen yeni örgütlenme biçimleri geliştiriyor. Neoliberal güçlerin küreselleşmesi dışında “aşağıdan gelen” alternatif bir küreselleşme daha çıkıyor. Bu değişim, emek hareketine önemli bir rol sunuyor: küresel iktisadi sistem üzerinde toplumsal bir denetim oluşturmak. 1999 sonunda Seattle’da yapılan Dünya Ticaret Örgütü zirvesi sırasındaki kitlesel protestolar bu yeni rolün habercisi oldu. Kapitalizmin üretim modelleri, yeni uluslararası iş bölümü, emeğin merkezi konuma yükselişi, zengin Kuzey ve yoksul Güney’in işçi hareketleri, yıllardır üye kaybeden sendikaların yeniden biçimlenişi, tüm dünyada insanca çalışma koşullarını hedefleyen sosyal şart tartışmaları, gelecekteki iş biçimleri... Hepsi de bu öykünün parçaları (Munck, 1995).

Küreselleşmeyi ortaya çıkaran dinamikler işgücü piyasalarını etkileyerek bir değişim ile karşı karşıya bırakmaktadır. Farklı ülkelerdeki işgücü piyasaları arasında yeni bir işbölümü temelinde bağımlılığı arttıran yeni bir bağ oluşmuştur. Ulusal işgücü piyasalarının özerkliği azalmıştır ve azalmaya devam etmektedir. Bir ülkenin işgücü piyasasındaki koşullar diğer ülkelerin işgücü piyasasını etkilemekte, çalışma koşulları üzerinde doğrudan sonuçlar doğurabilmektedir. Devletlerin izlediği, karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı uluslararası işletmeleri ülkeye çekme ve ihracata bağlı büyüme politikaları küresel düzeyde işgücü piyasalarındaki koşulları geriletici bir etki yaratmaktadır. Örneğin gelişmiş ülkelerde yapısal bir nitelik kazanan niteliksiz

işgücünün yüksek oranlı işsizliği ve düşen ücretleri, gelişmekte olan ülkelerin yabancı sermaye çekme, ihracat gücünü arttırma girişimleri ile yakından ilgili olduğu söylenebilir. Uluslararası işletmelerin stratejileri ve rekabet ilişkin yaptıkları tercihler ulusal işgücü piyasalarındaki istihdam düzeyini ve bu istihdamın niteliğini etkiler. Stratejiler işletmeden işletmeye değiştiği gibi, bu işletmenin zaman içinde değişir, farklılaşır (Erdut, 1993, s.13-14). Bu işletmeler üretimlerini rasyonalize ederek istihdam düzeyinde önemli azalmalara yol açarlar. İstihdamın niteliği üzerinde önemli etkilere sahip bağlı ortaklıkların rol ve sorumluluklarının yeniden tanımlayarak, bazı bağlı ortaklıkları araştırma-geliştirme, pazarlama gibi konularda sınırlı nitelik ve sorumluluklarla üretime yöneltebilirler. Üretimde uzmanlaşma gibi daha nitelikli işgücü istihdamı sağlayan sečeneklere yöneltilmiş bağlı ortaklar tercih edebilirler. Sonuç olarak küresel stratejilerdeki değişim yalnızca istihdam düzeyi üzerinde değil, aynı zamanda iř güvencesi üzerinde de olumsuz etkiye sahiptir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEVRE VE KALKINMA İLİŞKİLERİ

*“Bir yıl sonrayı düşünüyorsan, tohum ek;
Ağaç dik, on yıl sonrasıyla tasarladığın;
Ama düşünüyorsan yüzyıl ötesini,
Halkı eğit o zaman...” (Bir Çin Şiiri)*

1972 yılında Stockholm’de toplanan Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı’nda Endüstri Devrimi’ni gerçekleştirmiş toplumların bir başka deyişle endüstri ülkelerinin, çevre sorunlarına karşı duyarlı bir tutum takınmaya başladıkları bilinmektedir. Sürdürülebilir kalkınma günümüzün hâkim çevre anlayışı olarak etkinliğini sürdürmektedir. 1970’li yıllarda mevcut olan dünya algılamasının ekolojik sorunlara çözüm üretemeyeceğinden hareketle geliştirilen sürdürülebilir kalkınma anlayışı, Türkiye’de oluşturulan çevre politikasının da belirleyicisi olmuştur. Öte yandan oluşturulan çevre politikası Türkiye’de çevresel sorunları önlemek bir yana sorunların artmasında önemli bir faktör görünümü kazanmıştır. Günümüzde dünyayı mekanik bir biçimde algılayan ve tasarlayan modernist dünya görüşünün devlet, toplum, insan ve iktisat anlayışlarının ciddi ekolojik sorunlara kaynaklık ettiği bir gerçektir. Bir zihniyet değişikliği gerçekleşmeden çözüm bulunamayacağı ilk olarak Stockholm Çevre Konferansı’nda geniş boyutlu olarak tartışılmış ve iddia edilen ekolojik sorunla bugün hala insanlığın gündeminde ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Bu durumun bu tür bir boyut kazanmasında sürdürülebilir kalkınma anlayışının önemli etkileri bulunmaktadır (Mengi, 2007, s.239).

3.1. Çevreyi Dışlamayan Kalkınma

İlk kez 1972 yılında Stockholm Çevre Konferansı’nda, Konferansın Genel Sekreteri Maurice Strong’un yerel kaynaklardan adaletli bir şekilde faydalanmayı öngörerek kullandığı “çevreyi dışlamayan kalkınma” kavramı 1974 Cocoyoc Bildirgesi

ile daha da genişletilmiştir. Çevreyi dışlamayan kalkınma biçimi gelişmeyi veya sanayileşmeyi yadsımaz. Amaç kaynakların ve çevrenin toplumsal gelişmesi sağlıklı yöntemiyle bağdaştırılabilen bir büyümenin sağlanmasıdır. Bir başka deyişle toplumsal ve ekonomik gelişme hedefleri ile çevresel değerlerin korunması arasında bir uyum sağlanması gerektiğini ifade eder (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.241-243).

3.2. Sürdürülebilir Kalkınma

Stockholm Çevre Konferansı'nın oluşturduğu kamuoyu ve böylece toplumun farklı kesimlerinin çevre sorunları hakkında bilgilenmesi, başta bilim adamları olmak üzere pek çok insanın dikkatini ekolojik sorunlara yöneltmiştir. Bu durum 1983 yılında başlayan 1987 yılında kamuoyuna açıklanan bir raporun, daha doğrusu bir çevre ideolojisinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu ideolojinin adı “Sürdürülebilir Kalkınma”dır. Norveç Başbakanı Brundtland başkanlığında hazırlanan bu raporun adı “Ortak Geleceğimiz”dir. Raporda insanlığın karşılaştığı temel sorunlarından biri olan çevre sorunlarının “sürdürülebilir kalkınma” anlayışı ile çözülebileceğinden bahsetmektedir. Sürdürülebilir kalkınma ise “bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılama olanağından ödün vermeden karşılamak” olarak tanımlanmaktadır (TÇSV, 1987, s.71). Brundtland Raporu'ndaki tanımlamaya yönelik olarak yapılan eleştiriler vardır. Burada sürdürülebilir kalkınma, şimdiki ihtiyaçları, gelecek nesillerin de kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeden karşılamak olarak tanımlanmıştır. Ancak belirlenen bu ihtiyaçların "nasıl" ve "ne kadar" olduğu net olarak tanımlanamamıştır. Aynı zamanda bugünkü kuşakların gelecek kuşaklar için yapacakları fedakârlık da tam olarak tanımlanmış değildir. Ayrıca bugünkü kuşaklar arasındaki dengesiz dağılıma da hiç değinilmemiştir. Bu konu zayıf ve güçlü sürdürülebilirlik tanımlamaları açısından da farklılık göstermektedir. Doğal sermaye ve insanlar tarafından üretilmiş sermaye arasındaki ilişkinin tanımlanması biçimine göre gelecek kuşaklar için yapılacak fedakârlık farklı anlamlar taşımaktadır. Doğal sermaye ile insanlar tarafından üretilen sermaye arasında tam bir ikame kabul edildiğinde,

gelecek kuşaklar için üretilmiş sermaye bırakmak yeterli olacaktır. Ancak tam ikameyi kabul etmeyenlere göre ise doğal kaynaklar ve çevre üzerindeki bozulmanın etkileri gelecek kuşaklar daha fazla hissedeceklerdir. Çevre ve kaynak sorunlarının büyüme hızı göz önüne alındığında ise 'gelecek kuşaklar' kavramı yerini günümüzdeki nüfusun dilimlerine, tabakalarına bırakmaktadır.

Bu rapordan sonra diğer uluslararası konferansların bu raporun esasları çerçevesinde sorunları tartıştığı ve çözüm üretmeye çalıştığı görülmektedir. Aradan yirmi yıla yakın bir zaman geçmesine rağmen, çevre sorunlarının çözümü açısından önemli bir mesafe kaydedilmediği gibi sorunun boyutlarının sürekli artması esasen sürdürülebilir kalkınmacılığın iflasından başka bir şey değildir. Bu politikanın derinine inildiğinde sorunları ortadan kaldıracak radikal değişimler istemediği kolayca görülecektir. Gerek Türkiye’de gerekse başka ülkelerde kirleticilik alınan politikalar ile meşrulaştırılmaktadır. Geçen sürede alınan önlemlerin çok az bir kısmının endüstri ülkeleri tarafından hayata geçirilmiş olduğu dikkat çekmektedir. Amerika Birleşik Devletleri halen Kyoto Protokolünü imzalamaktan kaçınmaktadır.

Türkiye, çevre politikasını sürdürülebilir kalkınma anlayışına göre yeniden düzenlemiştir. Nitekim 2006 yılında değişiklik yapılan 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun amaç maddesi “bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak” olarak değiştirilmiştir. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma esasları esasında şekillenen Çevre Kanunu’na dayanarak Gökova Körfezi’nde termik santral kurulması yönünde alınan kararın idari yargı tarafından onaylandığı da pek çok kişinin bildiği bir gerçektir (Keleş ve Ertan, 2002, s.193).

Sürdürülebilir kalkınma kavramından hareketle, raporda “endüstriyel üretimin, çevrenin kirlenmesine ve doğal kaynakların tükenmesine yol açmadan da sürdürülebileceğine işaret ederek sürdürülebilir kalkınma gelecek nesillerin ihtiyaçlarından fedakârlık etmeksizin günümüz ihtiyaçlarının karşılanmasıdır” görüşü vurgulanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmayı savunan çevrelerin önceleri endüstriyel kalkınmayı, ekonomik büyümeyi ve sonra çevre parametrelerini içeren ikinci derece bir denklem ile çevreyi kirletmeden ve dünyanın doğal kaynak rezervlerini tüketmeden

başarılabilecek bir süreç olarak ele almayı tercih ettikleri gözlenmektedir. Bu anlayışa göre ekonomik kalkınma ve çevresel değerlerin korunması birbirini bütünleyen bir süreçtir.

Çevre kirlenmesi, doğal kaynakların hızla tükenmesi, ozon tabakasının incilmesi, sera etkisi yaratan gazların atmosfere salımı vb. konularda ki bilimsel araştırma sonuçlarının kamuoyunca bilinirliğinin artması, sürdürülebilir kalkınma anlayışının gündemden düşmemesinin ve yeni boyutlar kazanmasının önünü açtığı görülmektedir. Çevre kirliliğinin hızla arttığı ve doğal kaynak rezervlerinin aynı hızda tükendiği dünyamızda, sürdürülebilir kalkınma önerisi, çözüm yönünde atılmış önemli bir adım olarak görülmektedir. Bununla birlikte sürdürülebilir paradigmasının çözüm için yeterli bir öneri olup olmadığının sorgulandığı da izlenmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma amacına uygun bir kavram mıdır? Doğal kaynakların yapısal özellikleri sürdürülebilir bir planlamaya yeterince imkân tanımakta mıdır? Sürekli büyümeye endeksli neoliberal ekonomiler, kendi sürdürülebilirliklerinden başka bir devamlılığı nasıl karşılayacaklardır? Tüketmek için tüketimin bir kült halini aldığı Endüstri Devrimini gerçekleştirmiş toplumlarda, maliyetleri azaltma ve üretimi artırma yöntemiyle pazara daha ucuz ürün sunma ve daha çok müşteri bulma; sonuç olarak sürekli ekonomik büyüme sağlama eğiliminin güçlü olduğu bilinmektedir. Ayrıca endüstri ülkelerinin kendi çıkarlarını etkilemediği sürece çevre korumasına ilişkin standartların kullanılması ve uygulanmasından yana oldukları gözlenmektedir. Daha açık bir ifade ile endüstri ülkeleri kendilerinin olumsuz yönde etkileyen sorunların üzerine giderken, diğer yandan ötekilerin doğa ile ilişkileri söz konusu olduğunda farklı davranışlar göstererek, onlar için çevreye ters düşen ekonomik sistemler uygulamaya çalıştıkları da bilinmektedir (Tekeli, 1973, s.12-17).

Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesini engelleyecek faktörlerden bazıları da şöyle sıralanmıştır (Fisunoğlu, 1997, s.18-19 - Dulupçu, 2001, s.20):

- Tüketim ve üretimdeki kalıpların değiştirilmesinin çok zor olması,
- Ekonomik ve sosyal kalkınmanın gerçekleşebilmesi için doğal kaynakların doğru stratejilerle yönetilememesi,
- Ulusal ve uluslararası boyutlarda gelir dağılımındaki eşitsizliğin artışının küresel refah, güvenlik ve dengeye tehdit unsuru oluşturması,
- Tüklenen kaynaklar iklim, sel değişimlerine sebep olurken, özellikle fakir ülkelerde karşılaşılan birçok hastalığın başlıca nedeni haline gelmesi ile kötüleşen çevresel koşullar,
- Küreselleşme ile gelen yeniliklerin ve kazancın ülkeler arasındaki düzensiz dağılımı,
- Ulusal ekonomilerdeki yabancı sermaye yetersizliği veya dış yardımların etkin kullanılmaması,
- Ulus devlet anlayışına gelen küresel tehditler, sürdürülebilir kalkınmanın önündeki başlıca engellerdir.

Bunlara küresel düzeydeki eşitsizliklerden yararlanan uluslar ile toplumsal katmanların bilinçli, ya da bilinçsiz dirençleri de eklenebilir. Nitekim Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi sıralamasında en iyi konumlarda olan ülkeler de gerek kişi başına gelir gibi ekonomik, gerekse de gelir dağılımı gibi sosyal göstergeleri de çok iyi olan ülkelerdir.

Sürdürülebilir Kalkınmanın Hedefleri

2000 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda barış, kalkınma, çevre ve insan hakları gibi konuları da içine alan 60'a yakın hedef belirlenmiştir. Ortak Geleceğimiz raporunda (TÇSV, 1989, s.81) sürdürülebilir gelişmenin hedefleri şu şekilde sıralanmıştır:

- Büyüme yi canlandırmak,
- Büyümenin kalitesini değiştirmek,
- İş bulma, yiyecek, enerji, su ve sağlık konularındaki temel ihtiyaçları karşılamak,
- Sürdürülebilir bir nüfus düzeyini garantiye almak,
- Kaynak tabanını korumak ve zenginleştirmek,
- Teknolojiyi yeniden yönlendirmek ve riski yönetmek,
- Karar verme sürecinde çevre ile ekonomiyi birleştirmek.

Sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanması, yukarıda sayılan faktörlerin gerçekleştirilmesi ile mümkün olacaktır. Ancak, bu faktörlerin tamamının aynı anda gerçekleşmesi de en azından her ülke için mümkün görülmemektedir. Çünkü Alagöz tarafından da belirtildiği gibi sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesini engelleyecek faktörler de bulunmaktadır ve bunlardan bazıları şunlardır (2004, s.32):

- Tüketim ve üretim kalıplarının değiştirilmesinin çok zor olması,
- Ekonomik ve sosyal kalkınmanın gerçekleşebilmesi için doğal kaynakların doğru stratejilerle yönetilememesi,
- Ulusal ve uluslararası boyutlarda gelir dağılımındaki eşitsizliğin artışının küresel refah, güvenlik ve dengeye tehdit unsuru oluşturması,
- Tüklenen kaynakların iklim, sel değişmelerine sebep olurken, özellikle fakir ülkelerde karşılaşılan birçok hastalığın başlıca nedeni haline gelmesi ile kötüleşen koşullar,
- Küreselleşme ile gelen yeniliklerin ve kazancın ülkeler arasındaki düzensiz dağılımı,

- Ulusal ekonomilerdeki yabancı sermaye yetersizliği ve dış yardımların etkin kullanılamaması.

Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre

Sürdürülebilir kalkınma konusu, insan ihtiyaçlarının karşılanabilmesi sürecinde sosyal, ekonomik ve ekolojik ve daha pek çok farklı alanı çerçeveleyen bir kavram olarak değerlendirilebilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma sadece çevre korumanın ön plana çıktığı bir kalkınma anlayışı ifade etmemekte, kalkınmaya ilişkin bütün ekonomik, finansal, ticari ve endüstriyel politikaların büyümeyi ekonomik, sosyal, çevresel açılardan sürdürülebilir kılmak amacıyla uyumlaştırıldığı bir süreç olmaktadır.

İnsanoğlu bir yandan hızla gelişen bilim, teknoloji ve sanayi ile ekonomik açıdan yaşam kalitesini yükseltirken diğer yandan da doğaya zarar vermektedir. Sürdürülebilir kalkınma ekonomik kalkınmanın çevreye zarar vermeden sağlanması gerektiğine dikkat çeken bir kavramdır. Sürdürülebilir kalkınma bugünkü nesillerin ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye sokmaksızın karşılayabilen kalkınmadır. Bu yaklaşıma göre doğal kaynaklar verimli kullanılarak, atıklar azaltılarak, kaynakların tekrar kullanımı sağlanarak gelecek nesillerin ihtiyaçlarına cevap verilecek ve çevrenin sürekli şekilde korunması sağlanmış olacaktır.

İktisatçılar ve iktisadi enstrümanlar, çevrenin şekillendirilmesi, sağlık ve güvenlik konularında sade ve gösterişsiz bir rol oynamalarına rağmen gelecekte iktisatçılar bu konularda önemli bir rol oynayacaklardır. İktisat bilimi bu konularda daha belirgin bir rol oynamasına rağmen, çevre politikalarının oluşturulmasında fazlaca etkin olamamaktadır. Bu görünebilir tutarsızlık çevre politikasına, politik ekonominin etkisi ile açıklanabilir. Çünkü görünüşte çevre koruma amacı ile yola çıkanlar ekonomik kalkınmayı reddetmek gibi bir sonuca doğru ilerlemektedirler. Özellikle ulusal geliri düşük ülkeler daha çok kalkınma ve çağdaşlaşmak zorundadırlar. Endüstriyel üretimin geliştirilmesi ve tarımın çağdaştırılması gerekmektedir. Ancak tüm bunlar yapılırken ortaya bir de atıklar sorunu çıkacaktır. Kalkınma ve çevresel atıklar birlikte ele

alındığında bir ikilemin doğduğu ve ikilemin giderilmesinin olanaklı olup olmadığı sorunu gündeme gelmektedir. Bu ikilemin çözümü için geliştirilen önerilerden biri "sürdürülebilir kalkınma" kavramıdır (Kasap, 2006, s.67). Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşebilmesi için aşağıda belirtilen politika ve stratejilerle mümkündür.

Öncelikle Beşeri sermaye yatırımlarına odaklanılmalıdır. Çünkü insana yapılan her yatırım ülkenin uzun dönemde daha dinamik ve verimli olmasına imkân tanıyacaktır. Özel sektörün çevresel ve toplumsal sorumluluk ve hesap verebilirliğinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda sanayinin sosyal ve çevresel icrasını iyileştirmesini için çeşitli yöntemlerle vergi, gümrük muafiyeti ve belirli ölçülerde indirim ve uygulamalarla teşvik edilmelidir(Sönmez ve Bircan, 2004, s.89). Öncelikle henüz etkin bir şekilde faydalanılamayan yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kısa sürede devreye sokulması gerekmektedir. Ayrıca enerji üretimi, iletimi ve dağıtımında kayıpların en aza indirilerek, verimliliğin artırılmasına yönelik iyileştirme programlarının hızlı bir şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bunun yanında enerji yatırımlarında yabancı sermaye girişinin sağlanarak özelleştirme faaliyetlerine hız verilmesi gerekmektedir. Son olarak enerjide önemli maliyet unsuru oluşturan çevresel sorunların giderilebilmesini teminen AR-GE çalışmalarına her türlü desteğin verilerek başta elektrik ve doğal gaz olmak üzere enerji kaynaklarında üretimden tüketime kadar olan tüm aşamalarda: etkin, verimli, rekabete açık, şeffaf, tüketici haklarının korunmasını sağlayan bir piyasanın oluşturulması sürecine hız kazandırılması gerekmektedir.

İyi teknoloji politikası, genellikle, iyi çevre politikası demektir. Teknoloji, çevresel problemlere ekonomik büyüme ve istihdam yaratma imkânlarından ödün vermeden çözümler getirmektedir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmek için, bilim ve teknoloji politikası, ekonomik ve çevresel politikalarla bütünleştirilmeli ve araştırmalar teşvik edilmelidir. Ayrıca bilim ve teknoloji politikası ve ulusal düzeyde bilim ve teknoloji alt yapısı, bilimsel ve teknolojik bilgi kaynaklarına erişimi, bilinçli bilim ve teknoloji seçimini ve kaynakların birleştirilmesini sağlayıcı yönde olmalıdır. Yenilik ve teknoloji, kültür ve bilincinin ülke düzeyinde yerleştirilmesi için küçük ve orta ölçekli işletmelerinde kapsandığı sanayi kesiminin uluslararası bilim ve teknoloji

kurumlarıyla ilişkileri devlet desteğiyle geliştirilmelidir. Son olarak özellikle, bilgi teknolojisinde atılımı sağlayacak olan AR-GE ve insan kaynağı geliştirilmesi gibi yatırımlara ağırlık verilmelidir.

Kısaca sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşebilmesi, alınacak kararlara vatandaşların etkin katılımının sağlanmasını, kendi başına ve sürdürülebilir şekilde teknik bilgi ve üretim artışını sağlayabilecek bir ekonomik sistem, uyumsuzluklara dayalı gerilimlere kendi içinde çözüm üretebilen bir sosyal sistem, ekolojik tabanı korumaya özen gösteren bir üretim sistemi, sürekli yenilik peşinde koşan bir teknolojik sistem, ticarete ve finansmanda sürdürülebilirliği sağlayan bir uluslararası sistem, hataları giderme yeteneğine sahip esnek ve ılımlı bir yönetim sisteminin oluşturulması ile mümkün olacaktır.

Türkiye çevre politikasının ana hedefi, sürdürülebilir kalkınma ile birlikte çevrenin korunması ve geliştirilmesi olarak belirlenmiştir. Bu politikanın temel ilkesi, doğal kaynakların yönetimi, insan sağlığı ve doğal dengenin korunması koşuluyla sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanması ve gelecek kuşaklara yaşanabilir doğal, fiziksel ve sosyal bir çevrenin bırakılmasıdır.

3.3. Kapitalist Kalkınma Yolunun Sonuçları

Kapitalist üretim ilişkileri çevre sorunlarının asıl sorumlusu olma niteliğini korumaktadır. Çeşitli yollarla sorunların çözümüne ilişkin sunulan yöntemler, kapitalizmin özünde var olan çelişkileri ortadan kaldırmaya yetmemektedir. Gerek emek ile sermaye arasındaki çelişkiler gerekse tüketimi ön plana çıkararak çevreye bu yolla zarar veren bir sistem olması nedeniyle asıl sorumluluğu kapitalizmi benimsemiş sanayileşmiş, batılı ve zengin ülkeler taşımaktadır. Bu ülkeler kirletici sınıfların teknolojilerini çevre politikalarının kısmen uygulanamadığı ülkelere satarak çevreyi kirletiyor ve doğal değerlerin yozlaşmasına neden oluyorlar. Bu devletler Stockholm’de (1972), Rio’da (1992) benimsetilmek istenen etik davranışları ısrarla reddetmektedirler. (Keleş ve Hamamcı, 2009, s.246-248). Kapitalizmin her ne pahasına olursa olsun kazanç ve sömürü amacı güttüğüne kuşku yoktur. Nedenleri ve etkileri konusunda çok farklı düşünceler ve çözümler bulunmuş olsa da çevre sorunları herkesçe kabul

edilmektedir. Gerçek sorunu ortaya koyabilmek, gerçek çözümün şifresini kırmaktır. Kusurlu sorularla yola çıkıp, kusursuz çözümler üretmek olanaksızdır. Bu bağlamda nedenler ile araçların birbirine karıştırılmaması gerekmektedir. Kirlletici ve zehirli maddeler, ormansızlaşma, çölleşme yaşam koşullarının bozulmasının nedenleri değil yalnızca araçlarıdır. Gerçek nedenler ise belirli bir üretim tarzının bütünsel bağlamında yatmaktadır.

Kapitalist kalkınma modellerinin başarı ölçütü olarak kullandığı Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) gibi niceliksel bir kriter, ulusal düzeyde bazı eğilimlerin açıklanmasını sağlasa da söylediğinden çok fazlasını da gizlemeye yarar. Örneğin 2. Dünya Savaşından sonra gelişmiş kapitalist ülkelerdeki GSMH artışı 3 katına çıkması başarı gibi gözükse de ortalama değerler göz önüne alındığından bu ülkelerdeki gelir dağılımındaki eşitsizlik gizlenmektedir. Gelişmiş kapitalist ülkeler ve petrol üreticisi ülkeler (dünya nüfusunun %16.5'i) dünya üretiminin üçte ikisine sahip, buna karşılık üçüncü dünya ülkeleri (dünya nüfusunun yarıdan fazlası) sadece %15'ine ve bunlar arasında Asya'nın ve Afrika'nın yoksul ülkeleri (dünya nüfusunun yaklaşık %30'u) dünya üretiminin sadece %2.4'üne sahiptir (Worldbank, 2010).

Temel amacı sermaye birikimi olan kapitalist sistemin temelini oluşturan “üretim için üretim” ve kar maksimizasyonu, bizzat kapitalist sistemin yarattığı çevresel sorunların algılanamamasına neden olmaktadır. Yapmış olduğum bu kısa çalışmanın sonucunda vardığımız genel kanı, mevcut sorunları çözebilmek için üretim sistemi içinde ve bu üretim sisteminin yarattığı tüketim kültürü ve alışkanlıklarla ilgili köklü değişikliklerin yapılması gerekliliğinin ivediliğidir. Sermaye birikimine dayalı üretim için üretim sistemi değil, insanı ve gerçek ihtiyaçlarını esas alan tüketim için üretim sistemine geçilmelidir.

Aşırı tüketim, doğal kaynak kullanımının hızla artması ve bireyci yaşam biçimi... Tüm bu etmenler kendi yaşamımızı sürdürürken gelecek nesillerin kaynaklarını hızla tükettiğimiz konusunda bizleri uyarmaktadır. Gezegenimizin, kendini yenileme kapasitesinin sınırlarını aşmaması için küresel ayak izlerimizi küçültmemiz gerekiyor. Peki, ama nasıl? Tüketim alışkanlıklarımızın doğal çevrenin tahribinde nasıl ve ne kadar rol oynadığı tam olarak bilinmiyor. Dünya üzerinde

yarattığımız olumsuz ekolojik etkileri küçültmeye yönelik somut eylem planları oluşturmak kolay değildir. Bireylerin duygusal endişelerini biçimlendirmeyi kolaylaştıracak göstergelere ihtiyaç duyulmaktadır. Doğa üzerinde insanoğlunun bıraktığı olumsuz etkileri gözler önüne seren göstergelerden biride küresel ayak izidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL AYAK İZİ

“Sorunları çözmek için, onları yarattığımız zamanki düşünce biçimini kullanamayız.”

Einstein

Hepimizin karşılaştığı ürkütücü çevre sorunları karşısında karamsarlığa kapılmak çok kolay olsa da çevresel yeniliklerin hızı ve ölçeği olağanüstü olduğu için hala umudumuz var. En önemlisi son yıllarda şirketlerin çevreye yönelik yaklaşımlarında büyük değişiklikler meydana geldi. ABD ve Avrupa’nın eski sistem ekonomilerinde, gelişmekte olan dünyanın yeni yeni oluşan ekonomik güç merkezlerinde, çevrenin uyulması gereken yasal düzenlemelerin, ödenecek masrafların ve yönetilecek risklerin çok daha ötesinde olduğunu görmeye başladılar. Kirlilik kontrolü ve doğal kaynak sıkıntısıyla yüz yüze geldikçe, piyasada önemli fırsatların da oluştuğunun farkına vardılar. Pek çok firma yeni yeni gelişen bu çevre dostu teknolojiler çerçevesinde yeniden yapılandırılıyor. Hiçbir firma bu değişiklikleri “hayır işi” olarak yapmıyor. Bu pazarların yüksek bir büyüme ve kar marjı taşıdığını düşünüyorlar. Gelirlerin artması çerçevesinde bazı alanları hedefleyerek yenilikler getirmektedirler.

Çevre kirliliğinin ekolojik dengeyi bozmakta olduğunun en çarpıcı belirtileri; sera etkisi, ozon sorunu, asit yağmurları gibi iklim koşullarında ortaya çıkmaktadır. Etkinlikler sonucunda havaya karışan karbon ve metan gazları, başımızın üzerinde, cam ya da plastik seralarda olduğu gibi, gazdan bir tabaka oluşturmakta ve yeryüzünde sıcaklığı yapay olarak arttırmaktadır. Bu sıcaklık artışının 1,5-4,5 santigrat derece arasında değiştiği saptanmıştır. Yüzyıla yakın bir zamandır, yeryüzünde, ormanların giderek azalmakta olduğu bilinmektedir. Bu gidiş şimdi daha da hızlanmış bulunuyor. Hızlanmasının başlıca nedeni ise, asit yağmurlarının, ormanlar üzerindeki öldürücü etkileridir. Zararlı gazların, yağmur, bulut ve kar gibi ıslak ya da yarı ıslak cisimlere karışmaları sonucunda ortaya çıkan asit yağmurları, orman alanlarının hızla daralmasına, sulara karışarak göl, deniz ve akarsuların yapısının bozulmasına, buralardaki canlılara zarar vererek, toprağın yapısının bozulmasına da neden

olmaktadır. Mermeri de eritebilen asit yağmurları, binalara ve tarihi eserlere de zarar verir. Son olarak çağımızda saç dökülmesinin artması da asit yağmurlarına bağlanmaktadır (Keleş, 1997, s.10-11).

Çevre yörüngesinde kökten bir değişim yaratmak için, önemli teknolojik hamleler yapmak gerekiyor. Bu hamleler için kaynak bulmak, bu alana yatırım yapabilmek işin asıl kısmını oluşturuyor. Özel sektöre bu anlamda çok iş düşüyor. Çünkü özel sektördeki firmalar, bu alanda çalışmalar yaparken çok daha fazla maddi kaynak ayırma şansına sahip olmakla birlikte, çevresel çözümler ararken en yetenekli kişileri bünyelerine katacak imkânlara sahiptirler. Yine de hükümetlere ve yasalara önemli görevler düşmektedir. Yenilikleri artıracak ve özel sektörü cezbedecek teşvikler oluşturmaları gerekmektedir. Özellikle de çevreye zarar verenleri maddi cezalara çarptırmaları, böylece de kirliliği önleme ve yenilemez kaynakların kullanımını durdurma çalışmaları yapanları ödüllendirmeleri önem taşımaktadır. Kullanılması gereken teknolojileri dikte ettiren bir hükümet modelinde, şirketlerin yeniliklere yatırım yapmalarını sağlayacak teşvikler bulunmamaktadır. Ekonomik teşvike dayalı bir yaklaşımda şirketler (aynı zamanda bu şirketlerin ürettikleri ürünleri kullanan bireyler) çevreye verilen her türlü zarar veya tüketilen her türlü doğal kaynak için bir bedel ödemek zorunluluğunda olmalıdırlar. Dolayısıyla “kirleten öder” ilkesi ne kadar çok benimsenirse, toplumun her düzeyinde çevreyi ve doğal kaynakları korumada o kadar büyük bir istek duyacaktır (<http://www.earthday.net>, 2009). Bu ilkeye ilişkin farklı görüşlerde var. Özellikle kirletenler arıtmak yerine parası neyse öderim diyerek kirletmeye devam edebilir. Özellikle kirletme bedeli, arıtma giderlerinden daha düşük ise bu durum daha sık görülür.

Yaptırım olarak “kirleten öder” kuralının genellikle benimsenmiş olması, uluslar arası ilişkilerde, bir ülkenin sınırlar içindeki uygulamalarda olduğu kadar bile etkili olamamaktadır. Bu nedenle, ülkeler arasında, ekonomik ve siyasal alanlarda yakın ve sıkı bir iş birliği yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Küresel çevre sorunlarının önlenmesi için uluslararası bir finansman mekanizmasının kurulması, koruyucu önlemlerin alınması, yeni alt yapı sistemlerinin geliştirilmesi zorunlu görülmektedir. Her ülkenin, çevre kirliliğinin önlenmesi için koruma kararlarını desteklemesi gerekmektedir.

Çevrenin karşı karşıya kaldığı tehlikeler geleneksel egemenlik kavramının önüne geçmektedir. Zengin ülkelere yoksul olanlardan daha büyük sorumluluk yüklenmesi gerekir. Çünkü kirliliğin çoğunun sorumlusu onlardır. Ülkelerin ekonomik gücüne göre çevreyi temizlemenin ve korumanın maliyeti paylaştırılmalıdır (Keleş, 1997, s.13).

Türkiye’de de uygulanmaya başlanılan “dumansız hava sahası” uygulaması kapsamında tüm halka açık, kapalı yerlerde sigara içme yasağı uygulanıyor. Ama havamız sadece sigara nedeniyle kirlenmiyor. Ülkedeki her fabrika bacasından, fabrikadan, işletmeden hatta her otomobilin egzozundan çıkan gazları takip etmek için izleme ve ölçümleme teknikleri kullanılabilir. Buna bağlı olarak bu sistem, her sürücüye ay sonlarında otomobil kirliliği faturası gönderilmesini sağlayabilir. Böylece araç sahiplerinin daha az yakıt tüketen ve daha temiz otomobiller kullanması sağlanabilir ve aynı zamanda araçlarının yol açtığı zararın karşılığını ödemeleri istenebilir. Sigaraya tepki veriyoruz ya egzoz dumanına? İkisi de havamızı kirletiyor ama egzoz dumanı için hiçbir şey yapabileceğimizi düşünmüyoruz. Egzoz gazlarının, küresel ısınmaya yol açmakla kalmayıp kilometrelerce karelik alanlarda yıldırımları da arttırdığı bilinen bir gerçektir. ABD’de Ulusal Yıldırım Tespit Şebekesi’nin 1998-2008 yıllarında haziran ile ağustos ayları arasındaki kayıtları incelendiğinde, hafta içinde artan hava kirliliğiyle birlikte buralarda görülen yıldırımların yüzde 25’e kadar arttığı gözlenmiştir. Araştırmada "Büyük şehirlerden ayrıldığınızda, kirlilikten uzaklaştığınız yönünde bir yanlış anlama mevcut olmasına karşın kirlilik sizi yüzlerce kilometre takip ediyor" diye belirtilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 2009).

Bugün hiçbir şirket ya da sektör, enerji maliyetlerini, kirlilik konusunu ve diğer çevre sorunlarını görmezden gelmeyi göze alamaz. Göze alanlar ise rekabette dezavantaj yaşama riskiyle karşı karşıya kalır. Sadece özel sektör değil aynı zamanda hükümette akıllı politikalar belirlemelidir. Net ekonomik teşvikler verilirse, şirketler bu yola daha hızlı bir şekilde girebilirler. Bireysel tüketicilerinde aynı şekilde oynadıkları rolü daha iyi anlamaları ve sonuçlar hakkında farkında olmaları şarttır. Kısacası bu yolda, herkesin atması gereken adımlar mevcut, yeter ki istekli olalım.

Fiyat mekanizması ve kar dürtüsü, teknolojik değişimleri hızlandırmakta, insanların gereksinmelerini karşılamakta, milyarlarca insana daha fazla besin, temiz su,

konut, ulaşım ve başka sayısız ürün ve hizmet sunmakta son derece başarılı olmuştur. Fakat 18. yüzyılın sonundaki Sanayi Devrimi, bu sınırların çoğunun aşılmasını sağladı; azalan kaynakların yerine yenileri getirildi ve tarımsal üretimden enerji kullanımına kadar her alanda müthiş kazançlar sağlayan yeni teknolojiler geliştirildi. Bu ekonomik model uzun süre kullanıldı ama 21.yüzyılda hayatta kalması olanaksız olarak değerlendirilmektedir. Fiziksel açıdan kısıtlanmış bir dünyada maddi büyüme sınırsız olarak devam edemez; üstelik bu büyüme katlanarak gerçekleştiğinde ve Çin, Hindistan gibi dev ülkeleri kapsadığında, sınırlara, en iyi bilim insanlarının bile tahmin edebileceğinden çok daha hızlı ve korkunç biçimde ulaşıyor (The European Environment Agency (EEA), 2009).

Dünya ekonomisinin son 100 yıl içinde sunduğu benzersiz konforu, kolaylıkları ve fırsatları düşündüğümüzde, 20.yüzyılın hâkim ekonomik sistemini eleştirmek boşa kürek çekmek gibi gelebilir (Gardner ve Prugh, 2008, s.3).

Çevre kirliliğinin temelinde kapitalizmin olduğunu düşünenlerin karşısında geri kalmışlığın olduğunu düşünenlerde vardır. Kapitalizmin kar amacını toplum yararının önüne koyan bakış açısı içinde toplumun geleceği için yüklediği sorumluluk hiçbir değer taşımamaktadır (Keleş, 1997, s.14). Keleş, şöyle devam ediyor;

“Öte yandan, bugün yaşayan insanların, gelecek kuşaklar için bir toplumsal sorumluluk duygusu taşımaları gerektiği görüşüne katılmayanlar da yok değil. Onlara göre, tanımı gereği ‘gelecek kuşaklardan söz etmek doğru değildir. Çünkü gelecek kuşak yoktur. Yok olanların ise haklara sahip olması söz konusu değildir. O halde, olmayan varlıklar için bugün yaşayanlara, yani gelecek uğruna bugünün feda etmek savunulamaz. Böylesine bir özveriye ne ahlak kuralları, ne de yasalar zorunlu saymaktadır”.

Dünya genelinde ekonomik üretimin 1900-2000 yılları arasında yaklaşık olarak 18 kat arttığı düşünülürse bu sistemin eleştirilmesinin bir fayda getirmeyeceğini düşünmek mümkün olabilir. Özellikle sağlık alanında, zatürre ve verem gibi öldürücü hastalıkların büyük ölçüde kontrol altına alınmış olması sayesinde ortalama yaşam süresi uzamış oldu. İş gücünden tasarruf sağlayan birçok makine zorlu işleri ortadan

kaldırdı ve otomobiller, uçaklar, bilgisayarlar ve cep telefonları seçeneklerimiz artırmamızı sağladı.

Tüm bu mucizelerin apaçık görülmesi bir yana, bu ekonomik sistemin ciddi bir sıkıntı içinde olduğu da ortadadır. Bu mucizeler gerçekleşirken bazı yan etkileri görmezden gelmemiz mümkün değildir. Atmosferdeki karbondioksit oranı 650 bin yılın en yüksek düzeyine ulaştı. Ortalama sıcaklık, hiç görülmediği kadar yüksek seviyelere tırmanıyor. Buzullar erimeye devam ediyor ve işin kötüsü 2020 yazında Kuzey Buz Denizi'ndeki buzulların tamamı erimiş olabilir (DSİ, 2009).

Her 6 memeli türünden biri tükenme tehlikesiyle karşı karşıya. Deniz canlısı türlerinin tamamı, 2050 yılına kadar tükenebilir. Kentlerdeki hava kirliliği, her yıl, çoğunluğu gelişmekte olan ülkelerde olmak üzere, iki milyon erken doğmuş bebeğin ölümüne neden oluyor. En önemli enerji kaynağı olan petrolün, dünya genelindeki üretiminde 15 yıl içinde doruk noktaya yaklaşılması bekleniyor (DSİ, 2009).

Tüm bu sonuçlar ekonominin istikrarını tehdit etmektedir. İş dünyasının desteğiyle Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum) tarafından yapılan ve dünya ekonomisinin karşısındaki engellerin ve risklerin değerlendirildiği bu raporda, risklerin büyük bir bölümü küresel düzeyde değerlendirilmeye alınmıştır. Bu risklerin arasında, temiz su kaynağı sıkıntısı, iklim değişikliği, gelişmekte olan ülkelere artış halinde olan bulaşıcı hastalıklar ile sanayileşmiş ülkelerdeki kronik hastalıklar gibi toplumsal sorunlar yer almaktadır. Sonuç olarak ulusal ekonomiler ve bunların bütünleştiği küresel ekonomiler kendi kendisinin en büyük düşmanı haline geliyor.

Bugünün dünyası, fiziksel ve felsefi açıdan, Adam Smith, David Ricardo ve diğer eski iktisatçıların bildiğinden çok farklı. Bu farklar, geleneksel ekonomiyi oluşturan temel özelliklerin, 21. Yüzyılda işlevsiz hale gelmesine yol açıyor. İnsanoğlunun doğal dünya ile ilişkisi; zenginlik kaynaklarına ve ekonominin amacına ilişkin anlayış; piyasaların, hükümetlerin ve bireylerin ekonominin aktörleri olarak ortaya çıkışı. ... Smith ve Ricardo'nun döneminde doğa, çok büyük ve tükenmez bir kaynak olarak algılanıyordu (Gardner ve Prugh, 2008, s.5).

1970’lerde, dünyanın gerçektende doğal kaynaklar olmadan var olabileceğini öne süren iktisatçılar vardı. Fakat ekonomik faaliyetlerin sözde doğadan bağımsız olduğuna artık inanılmıyor. Dünya nüfusu 1800 yılından bu yana 6 kattan fazla arttı. Bunun sonucunda Küresel Ayak İzi Ağı’na göre (Global Footprint Network), insanoğlunun gezegen üzerindeki etkisi, yerkürenin insan ırkının sürdürülebilir şekilde devamını destekleme kapasitesinin üzerine çıktı. Bu durum özellikle zengin ülkelerde daha belirgin olmakla birlikte sanayileşmiş ekonomiler bu sınırsız olmayan kaynakları giderek daha fazla tüketerek ayakta kalmaktadır.

“Çevreyle ilgili bilimsel çalışmalar yürüten Global Footprint Network’ün (GFN) yayınladığı rapora göre, insanoğlu geleceğinden alıyor. Dünya üzerindeki 6 milyarlık nüfus bu yıl kullanması gereken kaynakların tümünü 9 Ekim itibariyle tüketti. Bu bir rekor olarak değerlendiriliyor. İlk olarak 1987 yılında kaynak açığı verilmiş, yıllık kota 19 Aralık’ta tükenmişti. GFN yetkilileri, insanlığın artık geleceğinden ödünç aldığı uyarısında bulunuyor. Rapora göre, hızlı nüfus artışı ve aşırı tüketim gelinen bu noktanın en önemli nedenleri arasında. Aşırı tüketiminse en büyük sorumlusu küresel ısınma. Küresel ısınmanın doğal sonucu olan buzulların erimesi, tarım alanlarının yok olması, su kaynaklarının kirlenmesi ve felaketler kaynakları azaltıyor” (NTV Haber, 2009).

Kavram ilk olarak Dr. Mathis Wackernagel, Prof. William Rees ve arkadaşları tarafından kullanılmıştır. Bu bilim insanları, bozulmamış doğal kaynakların üretkenliğinin ve miktarının ölçülebilmesi, doğanın sürekli tüketilmesi ve tahrip edilmesini önleyecek çözümlerin üretilebilmesine yönelik yeni bir hesaplama yöntemi ve tekniği geliştirmişlerdir. Böylece bireyin atıklarının yok edilmesi de dâhil olmak üzere, tüm gereksinimlerini karşılamak için kullandığı biyolojik üretken alanı hesaplayan bir araç geliştirerek “Küresel ayak izi” adını vermişlerdir (Özer, 2002, s.82). Kavrama esin kaynağı olan “Ayak izi”; bir canlının ağırlığına ve ayaklarının boyutuna göre yere yaptığı baskı sonucu derinliği değişen izdir. Canlıların gezegene yaptığı baskı ve biyolojik üretken alan kullanım miktarı “ayak izi” kavramıyla simgeleştirilmiştir.

Uluslararası çevre örgütlerinden Dünya Doğayı Koruma Fonu (WWF), insanlığın Dünya’nın kaynaklarını hızla tükettiği uyarısında bulunarak, 2050 yılındaki

talebi karşılayabilmek için bir değil iki gezegen gerekeceğini savundu (Yaşayan Gezegen (Living Planet) Raporu, 2009).

Küresel kapitalizmin yarattığı tüketim toplumunun gezegene yaptığı baskı, büyüyen küresel ayak izidir. Toplum ve/veya bireyin tükettiği gıda, konut alanı, ulaşım, atık miktarı gibi, üretken ekosistemlerdeki karşılığıyla belirlenen küresel ayak izinin büyümesi, biyolojik kaynakların yok olmasıyla sonuçlanmaktadır. Tüketim toplumunun temel özelliği, sanayileşmenin gereği olarak, üretilen malların yaygın şekilde ve hızla dağıtıldığı, üyelerini sürekli daha fazla tüketmeye güdeleyen ve zorlayan bir toplum olmasıdır (Öztunalı Kayır, 2003, s.30).

Küresel ayak izi, ekolojik bozulma ya da kaynakların adaletsiz kullanılmasını açıklamakla kalmamakta, aynı zamanda bunların bireysel ya da kurumsal olarak bizlerin aldığı kararlarla ilişkisini de açıklamaktadır. İnsanoğlu seçtiği yaşam tarzının dünya üzerinde bıraktığı etkinin bilincinde değildir. Gerçekten neye ihtiyaçları olduğunu ve bugünkü seçimlerinin gelecekteki insanların seçimlerini nasıl etkileyeceğini dikkatle düşünmelidir. Doğanın ürettiğinden daha fazlasını tüketmeye daha fazla devam etmemelidir. Doğanın kapasitesi dâhilinde yaşamamızı sağlayacak bir yaşam şekli yaratılmalı ve bulunmalıdır.

Gereksinmelerimizin tamamını tıpkı diğer canlılar gibi doğadan karşılıyoruz. Yeni pazar oluşturma ve var olanlardaki tüketimi körükleme çerçevesinde, liberalizm, elinde bulundurduğu kitle iletişim araçlarıyla yeni tüketim kalıpları aşılama, insani gereksinimler yerine üretim ve tüketim süreçlerinde gezegene gereksiz yükler getirmektedir (Demirer vd., 1999, s.85). Gereksinmelerimizi karşılayabilmemiz ve bunun sonucunda çıkan atıkların yok edilebilmesi için ne kadar “doğa” gerektiği “küresel ayak izi” denen bir kavramla anlatılıyor (<http://issuu.com>, 2009).

Küresel ayak izleri bu durumun ne kadar kötü olduğunu değil, bu durumun nasıl olduğuyla ilgilidir. Küresel ayak izi bizim alt sınırimızdır; ne kadara sahip olduğumuzdur, kalanıyla da “bütçe”sini dengelemek insanoğluna kalmıştır. Sürdürülebilir bir gelecek yaratmak için bireyler ve toplumlar bu iki amacı nasıl gerçekleştirecekleri konusunda kararlar almalıdır. Bu kararlarda paradan başka

kaygılara ağırlık verilmelidir. Küresel ayak izleri geleceğimizle ilgili kararlar alma konusunda daha geniş bir referans çerçevesi sağlamaktadır.

Küresel ayak izi, doğal değerlerin sürdürülebilmesi için gerekli olan biyolojik üretken alan miktarını ortaya koymaktadır. Sanayileşmenin ve artan nüfusun gezegene yüklediği baskı, bireylerin ve toplumların gelecek kaygısı duymasına ve ekolojik sorunlara daha ciddi eğilmelerine yol açmıştır. Doğal kaynakların sınırlılığının anlaşılması, toplumların ve bilim insanlarının çevre konusundaki duyarlılıklarının artmasına neden olmuştur. Küresel ayak izi çalışmaları da bu kaygıların bir sonucudur ve ekolojik yıkım konusunda farkındalığın artmasında önemli bir araç haline gelmektedir (Özer, 2002, s.82-84).

Küresel ayak izi hesaplamasının, ekosisteme yapılan baskının boyutlarını gözler önüne sermekte olduğu, ekolojik farkındalıkla ekolojik bilincin geliştirilmesi açısından önemli role sahip bulunduğu düşünülmektedir. Küresel ayak izi, kesin yargılar vermek yerine, gezegenin taşıma kapasitesinin sınırlarının ne kadar aşıldığı konusunda öngörü sağlamaktadır. Küresel ayak izi konusunda yapılan araştırma sonuçlarına göre, özellikle gelişmiş ülkelerin küresel ayak izlerinin diğer ülkelere göre daha büyük olduğu, daha fazla biyolojik üretken alan kullandıkları ve bu ülkelerin aynı tüketim alışkanlıklarına devam etmeleri durumunda gezegenin kapasitesinin bu yükü kaldıramayacağı ortaya konmuştur (Özer, 2002, s.82-84).

Gezegenin tüm yaşam alanı tehdit altındadır. Uzun zaman içinde fark edilen ve oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan ekolojik sorunlar, katlanarak büyümekte ve sınır tanımazlık özelliği ile tüm gezegene yayılmaktadır. Sanayileşme, kentleşme, siyasal, ekonomik ve teknolojik gelişme gibi etkenler, ekolojik yıkımı artırarak, ekolojik sorunları çağdaş toplumların gündeminin başına yerleştirmiş bulunmaktadır.

4.1. Küresel Ayak İzi Ağı Raporları

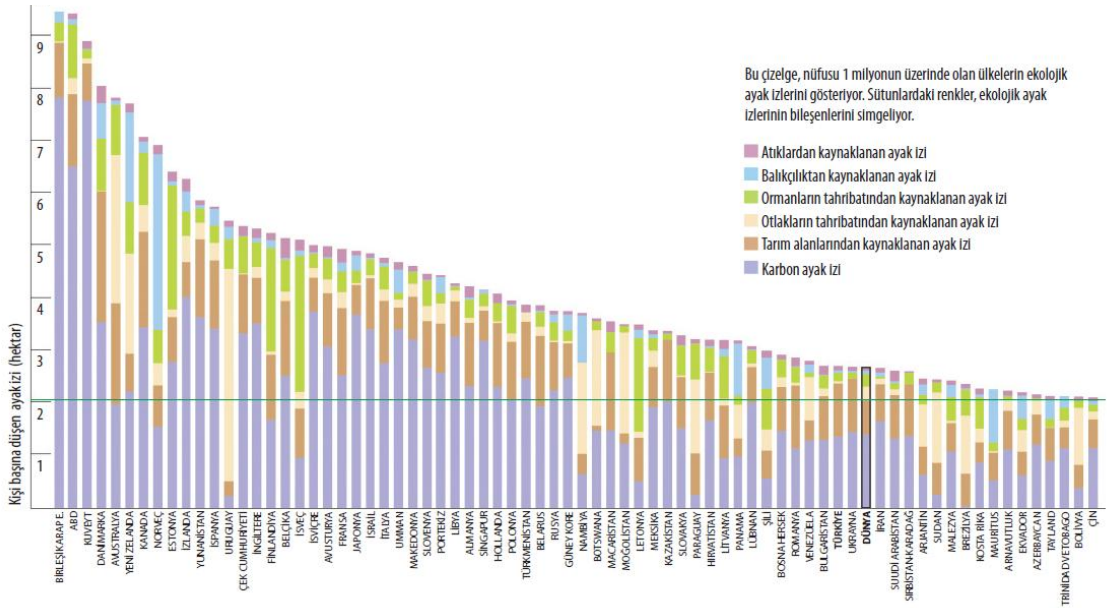
Uluslararası çevre örgütlerinden Dünya Doğayı Koruma Fonu (WWF), insanlığın Dünya'nın kaynaklarını hızla tükettiği uyarısında bulunarak, 2050 yılındaki talebi karşılayabilmek için bir değil iki gezegen gerekeceğini savundu. Örgütün iki yılda bir yayımladığı Yaşayan Gezegen (Living Planet) raporunda dünya kaynaklarının yerine yenisinin konmasının mümkün olmadığı bir hızda tüketildiğine dikkat çekildi. Örgüt, doğal ekolojik sistemlerin görülmemiş bir hızla yok olduğunu; bu hızla gidilirse sistemin yüzyılın ortalarında çökebileceğini bildirdi (Gezegenimiz.com, 2009).

Ekolojik sistem üzerindeki etki nüfusa oranlandığında, kişi başına en büyük etkiyi Birleşik Arap Emirlikleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nin yaptığı kaydediliyor. Çin, hali hazırda bu listede 66. sırada yer alsa da, WWF hızla büyüyen ülkenin dünya kaynaklarının sürdürülebilirliği açısından önemli rol üstlenmesi gerektiğini savunuyor. Raporun yazarlarına göre, önümüzdeki 50 yılda tüm dünya İngiltere'deki yaşam standartları ile yaşıyor olursa, talebi karşılamak üzere Dünya gibi üç gezegen olması gerekir. Var olan koşullarda bile, iki gezegenlik kaynağa ihtiyaç duyulacağı kaydediliyor. Londra Zooloji Topluluğu (ZSL) ve Global Footprint Network adlı çevre kuruluşunun da katkısıyla hazırlanan raporda veriler iki göstergeye göre hesaplanıyor (Panda.org, 2009):

“Yaşayan Gezegen Endeksi” için omurgalı balıklar, amfibiler, sürüngenler, kuşlar ve memelilerden 1.313 türün sayıları izleniyor. Uzmanlar 1970- 2003 yılları arasında türlerin yüzde 30 oranında azaldığını belirlediler. “Küresel Ayak İzi” ise biyolojik yaşam sağlayan toprak ve suyun miktarını, gıda, kereste, barınak gibi talepler ve insan eliyle yaratılan kirliliğin doğada ne ölçüde giderilebildiğine bakarak değerlendiriyor. Küresel ayak izinin Dünya'nın kapasitesini 2003 itibarıyla yüzde 25 oranında aştığı ve yeryüzünün artık artan talebe yanıt verebilecek durumda olmadığı belirtiliyor (Yaşayan Gezegen Endeksi, 2009).

Nüfusu 1 milyonun üzerinde olan ülkelerin ekolojik ayak izlerinin bileşenlerine baktığımızda ülke olarak bizim küresel ayak izimiz dünya ortalaması civarında. Yani olması gereken en büyük değerden yaklaşık %30 daha büyük. Bu şekilde gelecek

kuşaklara doğal kaynakları zengin bir ülke bırakmamız pek olası görünmüyor. Bunun için yaşam tarzımızı yerkürenin bizi taşıyabileceği şekilde yeniden düzenlememiz gerekiyor. Öncelikle doğanın bir parçası olduğumuzu anımsamamız ve öteki tüm canlı türleri gibi onunla uyum içinde yaşamayı öğrenmemiz gerek. Gezegenimize kendini yenileme şansı vermeliyiz. Gelecek kuşaklara yaşanabilir bir dünya bırakmak istiyorsak, elimizdekiler de tükenmeden, alışkanlıklarımızı gözden geçirmemiz gerekiyor (Tübitak, 2009).

Şekil 3: Ülkelerin ekolojik ayak izlerinin bileşenleri ve Dünya ortalaması

Kaynak: (Ülkelerin Ekolojik Ayak İzlerinin Bileşenleri ve Dünya Ortalaması, 2009)

Gelelim ayak izi en büyük olanlara. Hesaplamalar sık uçak yolculuğu yapan insanların küresel ayak izlerinin de çok büyük, ortalama bir insanınkinin onlarca katı olduğunu ortaya koyuyor. Son yıllarda uçak üreticileri karbon salınımlarını düşürecek önlemler alsa da her uçak yolculuğu karbon ayak izimizi birkaç numara daha büyütüyor. Örneğin okyanus ötesi bir uçuş, kişi başına 2,5 ton karbondioksit salımına neden oluyor. Bu, ortalama bir insanın otomobiliyle bir yıl boyunca yapacağı yolculuklarda yapacağı salımdan daha çok (Tübitak, 2009).

4.2. Küresel Ayak İzi Hesaplama Prosedürü

Küresel ayak izi hesaplamaları yapılırken, iki temel dayanaktan yola çıkılmaktadır: Birincisi; tüketilen kaynakların ve üretilen atıkların izlenebilmesi, ikincisi ise; gereksinimlerin üretimi ve atıkların yok edilmesi için gereken biyolojik üretken alanın ölçülebilmesidir. Bu dayanaklardan yola çıkarak ulaşılan küresel ayak izleri, bireylerin üretim ve tüketim ekseninde ne kadar biyolojik üretken alan kullandığını göstermektedir (Hoekstra, 2007, s.2).

Küresel ayak izi ulusal ölçek hesaplama formülü:

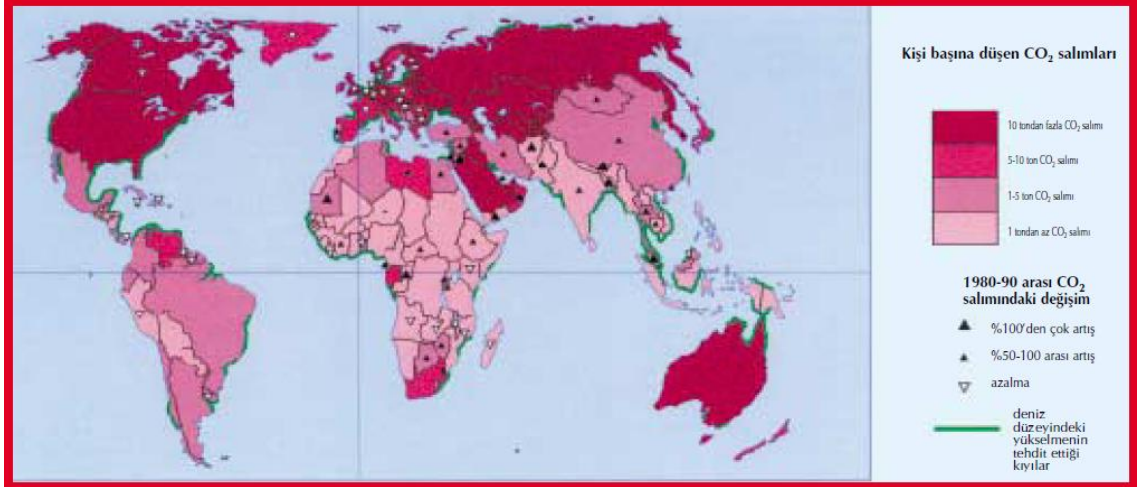
$$\text{Küresel ayak İzi (ha)} = \text{Tüketim} \times \text{Üretim Alanı} \times \text{Nüfus}$$

Küresel ayak izinin yanında karbon ve su ayak izi gibi çeşitli hesaplama teknikleri de söz konusudur. Temelini küresel ayak izi çalışmalarından alan su ayak izi, 2002 yılında Hollanda’da yapılan Potansiyel Su Ticareti konulu uzmanlar toplantısında kavramsallaştırılmıştır. Küresel ayak izi bir nüfusun gereksinimini karşılayacak olan biyolojik üretken alanı dikkate alırken, su ayak izi gereken tatlı su kaynaklarının miktarını metreküp/yıl cinsinden ifade etmektedir (Hoekstra, 2007, s.1-3).

Ülkelerin ekolojik yıkımdaki payları gelişmişlik düzeyleriyle orantılıdır. Gelişmiş ülkelerdeki bireylerin küresel ayak izi, gelişmemiş ülkelere göre çok daha büyük. Bundan çıkan sonuçta gelişmiş ülkelerin bu refah düzeylerinin bedelini tüm dünyanın ödediğidir. Buna karşın, gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki büyük nüfus da küresel ekosistem üzerinde büyük baskı oluşturur. Büyük nüfuslu ülkelerde kişi başına düşen ayak izi küçük olsa da ülkenin ayak izi büyük oluyor. Çünkü ülkelerin ayak izi kabaca birey başına düşen ayak izinin nüfusla çarpılmasıyla bulunuyor (Footprint Standarts, 2009).

Küresel ayak izi büyük olan ülkeler, kendi öz kaynaklarının üzerindeki baskıları bir yana, tüm gezegen üzerinde büyük baskı oluşturuyor. Çünkü karbondioksit salımı coğrafi sınırları tanımıyor. Şekilde kişi başına düşen karbondioksit salımları gösterilmiştir. Türkiye, bu ülkeler arasında kişi başına 1-5 ton arasında karbondioksit

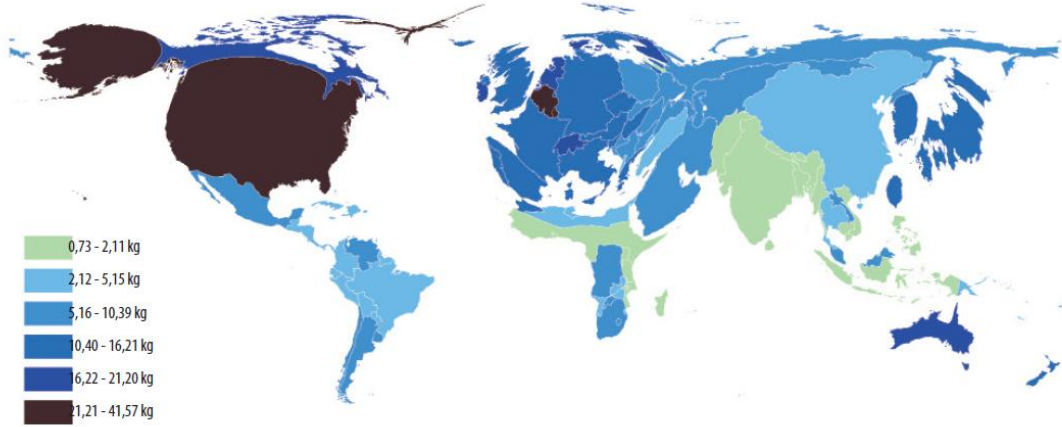
salımı yapmaktadır. 1980-90 arasında %50-100 arasında bir artış göstermiştir (Küresel Ayak İzimiz, 2009).

Şekil 4: Kişi başına düşen karbondioksit salımları

Kaynak: (Kişi Başına Düşen Karbondioksit Salımları, 2009)

İnsan etkinlikleri sonucunda her yıl atmosfere 30 milyar ton kadar karbondioksit salınıyor. Bunun başlıca kaynağı petrol, kömür ve doğalgaz gibi fosil yakıtlar. Salınan karbondioksitin yaklaşık yarısı ormanlar, denizler ve toprak tarafından emiliyor. Ancak bunun öteki yarısı atmosferde kalıyor. Bilim insanları, salım bugünkü haliyle sürerse, atmosferdeki karbondioksit oranının 2040'ta geri dönülmez bir düzeye ulaşacağı konusunda bizi uyarıyor. Ancak salımın sabit kalacağı bile fazla iyimser bir tahmin. Şekil 3'te görüleceği gibi karbondioksit ve metan gibi sera etkisi yaratan gazların salımının ülkelere göre dağılımı gösterilirken, ülkelerin kapladıkları alan bu gazları yayma miktarına göre yeniden ayarlanmış. Renkler bu ülkelerde kişi başına düşen yıllık karbondioksit salımını gösteriyor (Ülkelerin Ayak İzleri, 2009).

Şekil 5: Karbondioksit ve metan gibi sera etkisi yaratan gazların salımının ülkelere göre dağılımı

Kaynak: (Sera Etkisi Yaratan Gazların Salımının Ülkelere Göre Dağılımı, 2009)

Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki karbondioksit salımı giderek artıyor. Bu ülkeler arasında en çok nüfusa sahip olan Çin ve Hindistan da başı çekiyor. Bundan 50 yıl kadar önce, yeryüzündeki hemen her ülke kendi kaynaklarıyla, başka ülkelere çok da bağımlı olmadan var olabiliyordu. Günümüzdeyse, kaynakların küreselleşmesi sayesinde birçok ülke özellikle petrol ve doğalgaz gibi enerji hammaddelerini başka ülkelerden karşılıyor. Bu küreselleşmeyle birlikte karbon salımında da büyük bir artış oluyor.

4.3. Küresel Ayak İzi Analizinin Güçlü ve Zayıf Yanları

Küresel ayak izi analizinin hem güçlü hem de zayıf yanları vardır ve yöntemsel geliştirmeye de ihtiyaç duymaktadır. Bu zorluklara rağmen Mathis Wachernagel (ayak izinin mimarlarından biri) ayak izi tahminlerinin ihtiyatlı olduğunu çünkü insanların doğanın mal ve hizmetlerindeki (örneğin atıkların yok edilmesi gibi ekosistem hizmetleri) bütün taleplerini yansıtmadığını belirtmektedir. Ayak izi sürdürülebilirliğin iletimi için yeni bir araç sağlamakta ve hanelere ve karar vericilere yardımcı olmaktadır. Küresel ayak izinin Avrupalı ayak izi uygulayıcıları tarafından belirlenmiş yerel veya

belediye seviyesindeki uygulamalarıyla ilgili güçlü yönleri şöyle belirlenmiştir (Wilson ve Anielski, 2005):

Küresel ayak izi hesaplamalarıyla uğraşan birçok insan vardır. Yöntemsel yaklaşım gittikçe daha iyi bilinir hale gelmekte ve günümüzde ortak yöntem geliştirmek için araştırmalar yapılmaktadır. Küresel ayak izi politikacılar ve çevre yöneticileri kadar bireye de hitap etme yeteneğine sahiptir. Bütün seviyelerde ve sektörlerde kullanılabilir.

Küresel ayak izi bize sadece talebin ne olduğunu söylemekle kalmayan ama aynı zamanda hangi yöne doğru gitmemiz gerektiğini söyleyen bir sürdürülebilir kalkınma göstergesidir.

Hesaplamaları için gerekli verilere ulaşmakta sıkıntılar ve yöntemsel problemler vardır ama bu alanlarda araştırmalar devam etmektedir.

WWF' nin Ulusların Ayak izleri hesaplamaları kullanımı boyunca küresel ayak izini benimsemiş olması yaklaşımı güçlendirmektedir.

Küresel ayak izi tüketimin anahtar bileşenlerini sunarak değişim stratejilerini ve dolayısıyla farklı çabalarla değişim potansiyelini örneklendirmektedir.

Zayıf yönleri ise şöyle belirlenmiştir:

* Küresel ayak izinin geniş uygulama alanının ne olacağı henüz belli değildir.

* Enerji tüketimi toplum için gittikçe daha önemli bir doruk haline gelmekte, fakat küresel ayak izi bu alanda belirli enerji kararlarına ve politika değişikliklerine işaret etmemektedir.

* Küresel ayak izi kavramı bölgesel seviyedeki olasılıklara çok fazla odaklanmamaktadır. Bu kısmen yerel verilere ulaşamamasının bir sonucudur.

* Sürdürülebilir kalkınma perspektifinin birçok önemli boyutundan yoksundur. Küresel ayak izi, örneğin yoksulluk sorusu gibi sosyo-ekonomik açılarını içermez.

* Küresel ayak izi hesaplamaları karmaşıktır.

* Veri bulma ve toplama külfetli olabilir (Wilson ve Anielski, 2005).

4.4. Küresel Ayak İzini Azaltmak İçin Neler Yapılabilir?

Araştırmalar gezegenimizin ekosisteminin kendini toparlayabilmesi için karbondioksit salımının en azından yarı yarıya düşürülmesi gerektiğini gösteriyor. Yaşam tarzımızı çok da değiştirmeden, bireysel çabalarla bile doğadaki ayak izimizi yarıdan fazla küçültmemiz mümkün.

Öncelikle, tüketim alışkanlığımızı gözden geçirmemiz gerekiyor. Aslında bu konuda yapabileceklerimizi hepimiz az çok biliyoruz. Otomobilimizi daha az kullanmak, toplu taşıma araçlarını yeğlemek, evimizdeki ısı kaybını önlemek için iyi bir yalıtım yapmak, elektrikli aygıtları olabildiğince az kullanmak ve yüksek verimli olanlarını tercih etmek gibi. Bunların gereğinden fazla kullanımı, bize maddi olarak da yük getirdiği için birçoğumuzun zaten olabildiğince sınırlı kullanmaya çalıştığı kaynaklar.

Yalnız, bu önlemleri alırken sırf üzerimizdeki maddi yükü azaltacağı için değil, gezegenimizin kaynaklarının geri dönüşü olmayacak şekilde yok olduğunu da göz önünde bulundurmalıyız. Genellikle göz ardı ettiğimiz bir başka sorun da atıklar. Bunları yalnızca çevreyi kirleten maddeler olarak düşünmemek gerek. Atıklar arasında plastik, cam, karton ve alüminyum gibi ambalaj malzemeleri önemli yer tutuyor. Bunların üretimi sırasında göz ardı edilemeyecek derecede enerji ve hammadde kullanılıyor.

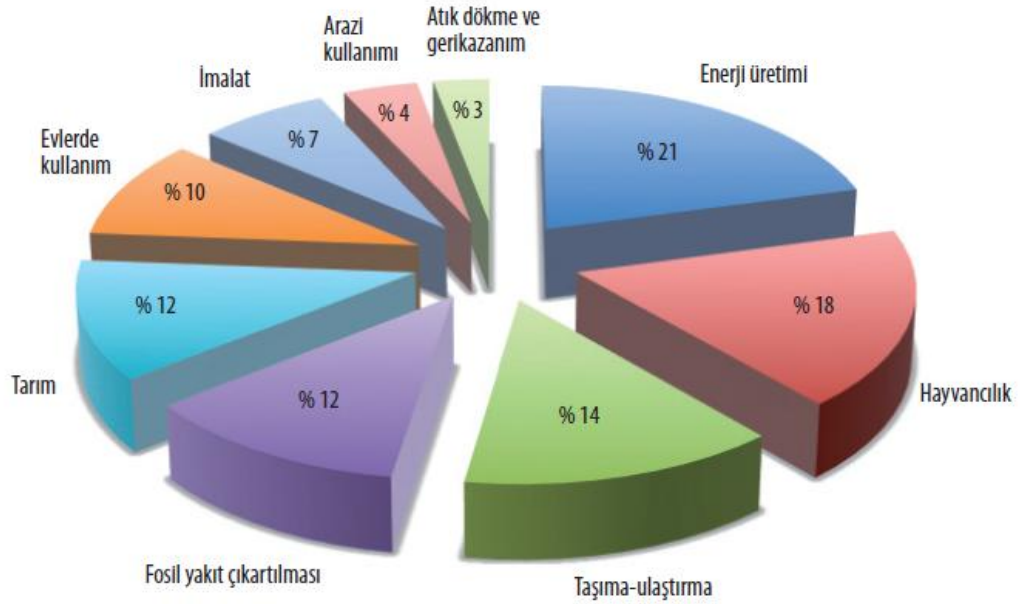
Oysa bu maddeler geri dönüştürüldüğünde hem atıklardan kurtulmuş oluyoruz hem de önemli miktarda enerji tasarrufu yapmış; dolayısıyla doğaya daha az atık ve karbondioksit salmış oluyoruz. Örneğin içecek kutularında kullanılan alüminyum geri kazanıldığında enerjiden % 90-97 tasarruf ediliyor. Bu da metal ambalaj maddelerinin çöpe gitmesinin çok büyük miktarda hammadde ve enerji kaybına yol açtığını gösteriyor (Tübitak, 2009).

Dünyamızın sürdürülebilir geleceği için küresel ayak izlerimizi küçültmemiz gerekmektedir. Küresel ayak izimizi küçültmenin yolu bilinçli tüketim alışkanlıkları edinmek, dış kaynaklar yerine kendi kaynaklarımızı kullanmak, enerji kullanırken savurgan olmamak gibi önlemlerden geçmektedir.

Dünyadaki yiyeceğin ortalaması kişi başına küresel hektarlarla 0.9 hektardır ya da toplam ayak izinin %35'idir. Bu sebeple bitkisel besinleri hayvansal besinler yerine tercih etmek, nesli tükenmekte olan türlerden ve kontrolsüz avlanmadan sakınmak, bölgesel gıdaları satın almak ve yetiştirmek ve pestisitleri kullanmadan ürün yetiştirmek gibi davranışlar gıda alanında küresel ayak izini azaltmayı sağlayacaktır. Ayrıca tüketici olarak aldığımız gıdaların besleyici, doğal, paketlenmemiş, bölgesel olarak yetiştirilmiş olması ve zamanında üretilen gıdaların tüketilmesi küresel ayak izinin küçülmesinde dikkat edilmesi gereken noktalar arasındadır. Kişi başına ulaşım küresel hektarlarla 0.3 hektardır bu oran yaklaşık %11 orandadır. Uçakların ve araçların çok fazla kullanımının sınırlandırılması, araçların daha yavaş kullanılması, özel araçların daha fazla kişiyle yolculuk yapılması gerektiği zamanlarda tercih edilmesi gibi seçenekler de ulaşım açısından küresel ayak izini küçültecektir. Evsel fosil yakıtlar Dünya küresel ayak izinin 12%'sini oluşturmaktadır. Enerji tüketimini birleştirmek ve mümkün olduğunca alternatif enerji kaynaklarını kullanmak ayak izinin büyümesini engelleyecektir (Yamada, 1999, s.67).

Evlerimizi ısıtmak için kullandığımız fosil yakıtlar ve elektrik, karbon ayak izimizin büyüklüğünde önemli bir rol oynuyor. Ayrıca güneş yoluyla enerji elde eden sistemlerin kurulmasının maliyeti de yüksek. Bunun için alabileceğimiz en pratik önlemler evlerin gereğinden fazla ısıtılmaması ve yalıtımın iyi sağlanmasıdır. Birtakım ilginç gerçekler de var.

Şekilde Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu'nun verilerine göre insan etkinlikleri sonucunda atmosfere salınan sera gazlarının dağılımı verilmiştir. Sadece hayvancılık nedeniyle salınan gazların miktarı, enerji üretimi sırasında salınan sera gazı miktarına çok yakın. Değerler tam sayılara yuvarlandığından toplam %100'den fazladır (Tübitak, 2009).

Şekil 6: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu’nun verilerine göre insan etkinlikleri sonucunda atmosfere salınan sera gazlarının dağılımı

Kaynak: (İnsan Etkinlikleri Sonucunda Atmosfere Salınan Sera Gazlarının Dağılımı, 2009)

Bugün birçok insan bankamatiklerden çektikleri parayla büyük alışveriş merkezlerine giderek bol poşetli, hijyenik alışverişlerini yapmakta ve atıklarını da çöplüklerde biriktirmektedir. Büyük şehirler doğal döngüyü kırmakta ve doğayla herhangi bir ilişkimiz yokmuş gibi davranma alışkanlığının içimizde yer etmesine neden olmaktadır. İnsanlar yaşadıkları şehirler ve doğa arasında ciddi bir duvar koymaktadırlar. Yaşanan iklim değişikliklerinden, toprak ve su kirliliğine ve doğal afetlere kadar pek çok olayla, doğa bizi, birbirimizle ve tüm çevreyle olan ilişkilerimizi yeniden gözden geçirmemiz konusunda uyarmaktadır. Bu uyarıyı dikkate alarak, artık giderek yabancılaştığımız ve sanki bizden, yaşadığımız yer olan şehirlerden oldukça uzakta görmeye başladığımız "doğa"nın, aslında ne denli yakınımızda, evimizin içinde, bizzat kendimizde olduğunu görmemiz gerekmektedir. "Küresel ayak izi hesabı" kaynakları nasıl kullanmamız gerektiği konusunda bize yol göstermektedir. Belirli bir nüfusun "doğadaki ayak izi", şu anki tüketim miktarımızı hesaplıyor ve "tüm ihtiyaçlarımız için doğada ne kadar alan kullanıyoruz?", "günümüz koşullarında her bir

bireye ne kadar alan düşüyor?" gibi soruların yanıtlarını vermektedir. Bu da insanların doğal kaynakları kullanırken aldığı önemli kararları sorgulamasına yardımcı olmaktadır (Aydemir ve Arık, 2002).

Seyahat şekli (yürümek, bisiklete binmek, araba yerine toplu taşıma araçlarını kullanmak gibi) veya nereden alışveriş yaptığımız (yerel marketlerden veya pazarlardan satın almak gibi) ve ne satın aldığımız (organik olmayan ürünler yerine organik ürünler gibi) gibi yaşam tarzı seçimleri ve enerji gibi doğal kaynakların daha verimli kullanımı azaltılabilir. Ekolojik varlıklarımızı tıpkı altyapımızı ve öteki üretilmiş sermaye varlıklarımızı yönettiğimiz gibi daha iyi yönetmeyi ve korumayı seçmemiz gerekmektedir.

Kendi ayak izlerimizi küçültmek için bireysel olarak uygulayabileceğimiz pek çok yol vardır. Bunlardan bazıları aşağıda belirtilmiştir (Footprint Network, 2010):

- * Daha az araba sürmek,
- * Yürümek, bisiklet sürmek, aynı arabayı başkalarıyla ortaklaşa kullanmak veya toplu taşıma araçlarını kullanmak,
- * Organik olarak üretilmiş yerel ürünleri daha çok kullanmak,
- * Evlerin ve işyerlerinin enerji kullanımını daha verimli yapmak için son teknolojik gelişmeleri uygulamak veya yenilenebilir enerji kaynaklarını araştırmak,
- * Yerel santrallerden “yeşil” enerji almak, yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmak,
- * Daha az yakıt tüketen ve daha az kirleten bir araç almak ve
- * İş yerine yakın bir ev seçmek,
- * Hayvansal gıda tüketimini azaltmak.

Büyük bir ayak izi, Dünya’nın küresel taşıma kapasitesinin aşılması, küresel olarak devam ettirilemez bir oranda doğayı tüketmekte olduğumuz anlamına

gelmektedir. Örneğin, zenginlerin uzun mesafe taşıma gerektiren, şehir dışında büyük evlere maddi imkânları yeterken, bu zenginler malzeme, ulaşım ve ilgili enerji harcamalarını azaltan, iş yerlerinin yakınındaki şehir evlerinde de yaşayabilmektedirler (Living Planet Report, 2006).

Küresel ayak izini azaltmak ve daha sürdürülebilir yaşam tarzları geliştirmek amacıyla bireysel sorumluluklarımız dışında küresel olarak benimsememiz gereken bazı tasarımlar da vardır. Yaptığımız kullandığımız ve tükettiğimiz her şeyin doğa ve sanayi için besin kaynağı olduğu, büyümenin iyi bir şey olduğu ve insanların yaptıkları işlerin güzel ve yapıcı küresel ayak izleri bıraktığı bir dünya hayal edelim. Gerçekten de doğanın yasalarına dayalı, ilkeli bir plan, nesnelerin üretim ve tüketimini yeniden yaratma gücüne dönüştürebilir.

Beşikten beşiğe olarak adlandırılan bu tasarım anlayışında pozitif insan tasarımları için bir model oluşturur. Bu çerçevede hava, toprak ve suyu arıtan, güneş ışığından yararlanan, hiçbir zehirli atık üretmeyen, sürekli geri dönüşüm sağlayabilen güvenli ve sağlıklı malzemeler kullanan, tüm yaşamı zenginleştirebilecek yararlar sunan ekonomiler oluşturabiliriz (TEMA, 2004).

Kaynak: (Beavan, 2010)

SONUÇ

Üretim, toplumsal hayatın devam edebilmesi için son derece önemlidir. İnsanoğlu bir yandan hızla gelişen bilim, teknoloji ve endüstri ile ekonomik açıdan yaşam kalitesini yükseltirken diğer yandan da doğaya zarar vermektedir.

Birinci bölümde değindiğimiz üzere, kapitalist sistemde yeni bir ürünün belli bir talebi karşılamak üzere üretildiği varsayımının doğru olmadığını düşünüyoruz. Kapitalist sistem bunun yerine, belli ürünleri pazara sürmekte ve bunları bir ihtiyaç haline sokmaktadır. Diğer bir deyişle suni ihtiyaçlar icat etmektedir. Bu doğrultuda yaptığımız çalışmada kapitalist üretim sisteminin yapısının, sorunlarının ve çevreye olan etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu açıdan gerekli literatür taraması yapılmış, elde edilen bulgular konuyla ilgili olarak küresel ayak izi verileriyle güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma bize çevre sorunlarının önemini, bu sorunların büyük ölçüde sanayileşme ile birlikte ortaya çıktığını ve aralarında anlamlı bir ilişkinin olduğunu konu sınırlaması içerisinde göstermektedir.

İkinci bölümde küreselleşme başlığı altında vardığımız sonuç modern sorunların, artık global sorunlara dönüştüğü daha doğrusu sorunların giderek globalleştiği ve bu globallik içinde düşünülüp değerlendirilmesi gerekmekte olduğudur. Küreselleşme ile birlikte yeryüzündeki yardıma muhtaç insanların sayısı artmakta olduğunu ve ekonomik dengelerin hızla değiştiğini gözlemlemekteyiz. Her alanda büyük oranda ilerleme kaydedilmesine rağmen insan faaliyetleri sonucunda yaşam kalitesinin düştüğünü söyleyebiliriz.

Çevre politikaları kapsamında ele aldığımız, Türkiye’de çevre politikaları bölümünde, çevrenin korunması ve kamuoyunda çevre bilincinin geliştirilmesi amacıyla, okul öncesi eğitimden başlanarak Millî Eğitim Bakanlığına bağlı örgün eğitim kurumlarının öğretim programlarında çevre ile ilgili konulara yer verilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde çevre ve kalkınma ilişkileri kapsamında ele aldığımız çevreyi dışlamayan kalkınma, sürdürülebilir kalkınma ve kapitalist kalkınma yollarının ana hedefi çevrenin korunması ve geliştirilmesinin kalkınma ile birlikte paralel olarak yapılabilmesidir. Bu bağlamda çevreyi dışlamayan kalkınmada toplumsal ve ekonomik gelişme hedefleri ile çevresel değerlerin korunması arasında bir uyum sağlanmaya çalışılırken; sürdürülebilir kalkınma da endüstriyel üretimin, çevrenin kirlenmesine ve doğal kaynakların tükenmesine yol açmadan da sürdürülebileceğine işaret eder. Fakat tüketim ve üretimdeki kalıpların değiştirilmesinin çok zor olması, küreselleşme ile gelen yeniliklerin ve kazancın ülkeler arasındaki düzensiz dağılımı ve ulusal ekonomilerdeki yabancı sermaye yetersizliği veya dış yardımların etkin kullanılmaması gibi sebepler sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesini engelleyebilecek faktörlerden bazılarıdır.

Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkeler arasında çevre sorunlarına yol açma konusunda yaşanan ikilem dördüncü bölümde küresel ayak izi raporlarıyla çalışmamızda yer almıştır. Bunun sonucunda gelişmiş ülkelerin sahip olduğu sistemlerle her ne kadar olumlu bir çerçeve çizseler de çevre sorunlarına daha fazla neden oldukları kanısındayız. Dünya nüfusunun %23'ü olan gelişmiş ülkeler, dünyanın doğal varlıklarının %85'ini tüketirken, dünya nüfusunun %77'sini kapsayan azgelişmiş ülkeler ise yalnızca %15'ini tüketebilmektedirler. Gelişmiş ülkeler, dünya enerjisinin %70'ini, metallerin %75'ini, besinlerin %60'ını tüketmektedir. Sonuç olarak gelişmiş ülkeler veya azgelişmiş ülkeler olarak ayrılacak da çevreyi ortak olarak kullanacağımız ortadadır. Bir ülke ya da bir ulusla tanımlamak yerine ulusların ve her yerden insanların bir araya gelip çevre cephesinde yığın oluşturan sorunlarla uğraştığı bir dönüm noktası olabilir.

Küresel iklim değişikliği başlığı altında ele aldığımız iklim değişikliği, insan faaliyetleri sonucunda süratle oluşan sera gazları sebebiyle yaşanmaktadır. Daha sıcak bir dünya, daha yoğun su döngüsü ve yükselen deniz seviyeleri, zenginliğin, refahın, su kaynaklarının, gıda üretiminin, insan sağlığının, karaların, çevre şartlarının birçok belirleyicisini değiştireceği beklenmektedir. İklim değişikliği konusunun küresel olması sebebiyle, çözümü de küresel işbirliğini gerektirmektedir. Küresel ısınmayla

ilgili araştırmalar ve hesaplar, bu sorunun çözümünün mutlak surette bireysel yaşam tarzlarında yapılacak değişikliklerden geçtiğini gösteriyor.

Tüketicinin temel hakları arasında, hayatın temel çerçevelerinden birini oluşturan ve vazgeçilmez nitelikli olanlardan, sağlıklı çevrede yaşama hakkı bulunmaktadır. Tüketici bilincinin oluşması ve gelişmesi, enerji ve tasarruf bilincinin yerleşmesi savurganlığın önlenebilmesi, ancak tüketicilerin örgütlenebilmesi ile mümkündür. Bunlara ek olarak bugünkü nesillerin evre bilinci ile yetiştirilmesi gerekmektedir. Bugünkü nesillerde evre bilinci oluşturulması, gelecek nesillere sağlıklı bir temiz evre bırakılması bakımından önemlidir. Bu konuda ailelere büyük görev düşmektedir.

Çalışmamızın giriş kısmında belirtilen sınırlamalar dahilinde vardığımız genel kanı, mevcut sorunları çözebilmek için üretim sistemi içinde ve bu üretim sisteminin yarattığı tüketim kültürü ve alışkanlıklarla ilgili köklü değişikliklerin yapılması gerekliliğinin ivediliğidir. Sermaye birikimine dayalı üretim için üretim sistemi değil, insanı ve gerçek ihtiyaçlarını esas alan tüketim için üretim sistemine geçilmelidir. Bu nedenle en etkin koruma yolunun, bizzat tüketicilerin, haklarına sahip çıkarak yasayla tanınan yollardan yaygın biçimde yararlanmaları, bunun için de tüketicilerin aydınlatılması, bilinçlendirilmesi, eğitilmesi ve örgütlenmesi konularına ağırlık verilmelidir. Güçlü bir tüketici hareketinin varlığı, ekonomik, sosyal, eğitim-kültür, evre, ulaşım, enflasyon, pahalılık gibi birçok toplumsal sorunun çözümüne önemli katkılar sağlayacaktır.

İyi bir yaşam, canlı varlıkları tehdit eden bir yaşam olmamalıdır. İyi bir yaşam, insana fayda sağladığı kadar çevresine de fayda sağlamalıdır. Çevrenin bir öğesi, yaratıcısı, aynı zamanda kullanıcısı olan insanın, evre ile ilgili olan menfaatleri konusunda eğitilmesi, örgütlenmesi ve haklarını aramaları, evre problemlerinin uzun vadeli çözümlemesinde en etkili yoldur.

Dünyamızın sürdürülebilir geleceği için küresel ayak izlerimizi küçültmemiz gerekmektedir. Dördüncü bölümde de belirtildiği gibi küresel ayak izimizi küçültmenin yolu bilinçli tüketim alışkanlıkları edinmek, dış kaynaklar yerine kendi kaynaklarımızı

kullanmak, enerji kullanırken savurgan olmamak gibi önlemlerden geçmektedir. Otomobilimizi daha az kullanmak, toplu taşıma araçlarını yeğlemek, evimizdeki ısı kaybını önlemek için iyi bir yalıtım yapmak, elektrikli aygıtları olabildiğince az kullanmak ve yüksek verimli olanlarını tercih etmek gibi yollarla tüketim alışkanlıklarımızı değiştirmek mümkündür. Bunların gereğinden fazla kullanımı, bize maddi olarak da yük getirdiği için birçoğumuzun zaten olabildiğince sınırlı kullanmaya çalıştığı kaynaklardır. Yalnız, bu önlemleri alırken sırf üzerimizdeki maddi yükü azaltacağı için değil, gezegenimizin kaynaklarının geri dönüşü olmayacak şekilde yok olduğunu da göz önünde bulundurmalıyız. “Küresel ayak izini azaltmak için neler yapılabilir?” başlığında da tartışıldığı üzere araştırmalar gezegenimizin ekosisteminin kendini toparlayabilmesi için karbondioksit salımının en azından yarı yarıya düşürülmesi gerektiğini gösteriyor. Yaşanan iklim değişikliklerinden, toprak ve su kirliliğine ve doğal afetlere kadar pek çok olayla, doğa bizi, birbirimizle ve tüm çevreyle olan ilişkilerimizi yeniden gözden geçirmemiz konusunda uyarmaktadır. Bu uyarıyı dikkate alarak, artık giderek yabancılaştığımız ve sanki bizden, yaşadığımız yer olan şehirlerden oldukça uzakta görmeye başladığımız "doğa"nın, aslında ne denli yakınımızda, evimizin içinde, bizzat kendimizde olduğunu görmemiz gerekmektedir. Herkes aynı özeni gösterdiği zaman bireysel çabalar gezegeni kurtarabilir.

KAYNAKÇA

- Akbay, C. (2009). Mart 23, 2009 tarihinde Canakbay.com:
<http://www.canakbay.com/index.php?kuresellese-ve-cevre-1> adresinden alındı
- Akkaya, Y. (2008). *Kapitalizmin Hapishanelerinde Ödünç Hayatlar Sınıf Mücadeleleri, Avrupa Birliği, "Küreselleşme"*. İstanbul: Eksen Yayıncılık.
- Albrow, M. (1990). *Globalization, Knowledge and Society*. London: Sage.
- Anielski, M., & Wilson, J. (2004, Eylül). *Ecological Footprints of Canadian Municipalities and Regions*. Mart 23, 2009 tarihinde Anielski.com: <http://www.anielski.com/Publications.htm> adresinden alındı
- Aren, S. (2007). *Ekonomi Dersleri*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Aruoba, Ç. (1997). Çevre Ekonomisi Gelişme Ekonomisi. R. Keleş içinde, *İnsan Çevre Toplum*. İmge Kitabevi.
- Associatedcontent.com. (2009). Mayıs 21, 2009 tarihinde
www.associatedcontent.com/article/24881/drought_effect_of_global_dimming.html-58k-
adresinden alındı
- Aydemir, G., & Arık, B. (2002). Yaşamak İçin; Temiz Tüketim. *Buğday Ekolojik Yaşam Dergisi*, 13.
- Bahro, R. (1996). *Nasıl Sosyalizm? Hangi Yeşil? Niçin Sanayi?* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bakan, J. (2007). *The Corporation: The Pathological Pursuit of Profit and Power*. New York: Robinson Publishing.
- Bakanlığı, T. D. (2010, Ocak 5). *T.C. Dışişleri Bakanlığı*. Mayıs 1, 2010 tarihinde
http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-_agit_.tr.mfa adresinden alındı
- Barkakoti, J., & Milner, C. (1997). *International Trade and Labour Markets*. North America: International Economics Study Group.
- Başkaya, F. (2009). *Kapitalizmi 'Krizden' Kurtarmak Değil, Kapitalizmden Kurtulma*. Kasım 2009, 17 tarihinde Sendika.Org: http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=26923 adresinden alındı
- Baudrillard, J. (1997). *Tüketim Toplumu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*. İstanbul: Sarmal Yayınevi .
- Bauman, Z. (2006). *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (1996). *Yasa Koyucular ile Yorumcular Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları.

BBC. (2009). Şubat 16, 2009 tarihinde <http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/4269921.stm> adresinden alındı

Beavan, C. (2010, Mayıs 24). *Is there even anything to say?* Temmuz 4, 2010 tarihinde No Impact Man: <http://noimpactman.typepad.com/> adresinden alındı

Bozkurt, V. (2000). *Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar, Küreselleşmenin İnsani Yüzü*. İstanbul: Alfa Kitabevi.

Brundtland Report. (2010). Mart 19, 2010 tarihinde http://www.ace.mmu.ac.uk/eae/sustainability/Older/Brundtland_Report.html adresinden alındı

Burkett, P. (2004). *Marx and Nature A Reed and Green Perspective*. New York: Palgrave Macmillan.

Clark, J. (1996). *Kalkınmanın Demokratikleşmesi - Gönüllü Kuruluşların Rolü*. Ankara: TÇV Yayını.

CNN. (2009). Nisan 3, 2009 tarihinde <http://www.cnnturk.com/2009/bilim.teknoloji/kuresel.isinma/03/04/kurakligin.nedeni.kuresel.loslasma/434272.0/index.html> adresinden alındı

Cumhuriyet Gazetesi. (2009, Ocak 19). *Kirlilik Sizi Takip Ediyor*. Nisan 17, 2010 tarihinde TMMOB Çevre Mühendisleri Odası: <http://www.cmo.org.tr/index.php/haberler/cevre-haberleri/481-kirlilik-sizi-takip-ediyor> adresinden alındı

Çakır, C. (2004). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Basın İşletmelerinde Sosyal Sorumluluğun Hedef Kitle Üzerindeki Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi .

Çevre ve Orman. (2009). Şubat 11, 2009 tarihinde www.iklim.cevreorman.gov.tr/kyoto.htm adresinden alındı

Çevre ve Orman_İklim Değişikliği. (2009). Aralık 23, 2009 tarihinde http://www.iklim.cevreorman.gov.tr/tobb/A_Mustesar%20Bey%20iklim%20Deg.pdf adresinden alındı

Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma. (2010). Nisan 12, 2010 tarihinde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı: <http://www.undp.org.tr/Gozlem3.aspx?WebSayfaNo=325> adresinden alındı

Çok Taraflı Çevre Anlaşmalarının Yıllara Göre Taraf Sayıları. (2009). Haziran 23, 2009 tarihinde Tübitak: <http://services.tubitak.gov.tr/edergi/user/yaziForm1.pdf?dergiKodu=4&cilt=42&sayi=495&sayfa=19&yaziid=27484> adresinden alındı

Demirağ, D. (2008). *Bizlerin Felaketi Onların Kârı*. Temmuz 23, 2009 tarihinde Birikim Dergisi: <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=380> adresinden alındı

- Demirer, G. (2000). *Küreselleşmenin Ekolojik Sonuçları*. Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- Demirer, T. (1999). “YDD” Kısacasında Çevre ve Kent. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Desai, M. (1974). *Marxian Economic Theory*. Londra: Gray Mills Publishing.
- Dikkaya, M., & Deniz, F. (2006). Ekonomik Küreselleşmenin Yol Açtığı Problemler: Teorik Bir Bakış. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* , 2 (3), 163-181.
- Dobb, M. (1999). *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Dobb, M. (2007). *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Dulupçu, M. A. (2001). *Sürdürülebilir Kalkınma Politikasına Yönelik Gelişmeler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Dumenil, G., & Levy, D. (2009). *Kapitalizmin Marksist İktisadı*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Ekin, N. (1996). *Değişim Sürecinde Sendikaların Geleceği*. İstanbul: Mercek Yayınları.
- e-kutuphane.cmo. (2010). Mayıs 6, 2010 tarihinde <http://e-kutuphane.cmo.org.tr/pdf/732.pdf> adresinden alındı
- e-kutuphane.cmo. (2010a). Mayıs 24, 2010 tarihinde <http://e-kutuphane.cmo.org.tr/pdf/738.pdf> adresinden alındı
- Engels, F. (1997). *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*. Ankara: Sol Yayınları.
- Er, A. (1999). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu ve Çevre Sorunları, Dericilik Sanayiinde İşletmelerin Çevre Sorunları Karşısında Sosyal Sorumluluk Anlayışının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma* . İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Fine, B., & Harris, L. (1979). *Rereading Capital*. New York: Colombia University Press.
- Fisunoğlu, H. (1997). Tarımsal Üretim, Nüfus ve Çevre. *Nüfus, Çevre ve Kalkınma Konferansı* (s. 18-19). TÇSV.
- Footprint Network. (2010). Nisan 6, 2010 tarihinde http://www.footprintnetwork.org/gfn_sub.php?content=glossary adresinden alındı
- Footprint Standarts. (2009). Aralık 26, 2009 tarihinde Tübitak: <http://services.tubitak.gov.tr/edergi/user/yaziForm1.pdf?cilt=42&sayi=630&sayfa=46&yaziid=27623> adresinden alındı
- Foster, J. B. (2001). *Marx'ın Ekolojisi Materyalizm ve Doğa*. İstanbul: Epos Yayınları.
- Foster, J. B. (2002). *Savunmasız Gezegen Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi*. Ankara: Epos Yayınları.
- Fröbel, F., Heinrichs, J., & Kreye, O. (1982). *Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler (Türkiye'de Serbest Bölge Girişimleri / 1923 - 1982)*. İstanbul: Belge Yayınları.

Fscience.uniserve.edu. (2009). Mart 3, 2009 tarihinde www.fscience.uniserve.edu.au/school/sheets/globaldimming.html adresinden alındı

Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya: Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Şekillendiriyor?* İstanbul: Birey Yayıncılık.

Global Footprint Network Raporu. (2009). Aralık 24, 2009 tarihinde NTV Haber: <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/387433.asp> adresinden alındı

Globalissues.org. (2009). Mart 6, 2009 tarihinde <http://www.globalissues.org/article/529/global-dimming#Whatisglobaldimming> adresinden alındı

Goldsmith, E. (1996). Global Trade and the Environment. *The Case Against the Global* , 78-91.

Gore, A. (2008). *Earth in the Balance: Ecology and the Human Spirit*. New York: Rodale Books.

Gouverneur, J. (1997). *Kapitalist Ekonominin Temelleri Çağdaş Kapitalizmin Marksist Ekonomik Tahliline Giriş* . İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları .

Grant, J. (2008). *Yeşil Pazarlama Manifestosu*. İstanbul: MediaCat Kitapları.

Guattari, F. (1990). *Üç Ekoloji*. İstanbul: Hil Yayınları.

Hamamcı, C., & Keleş, R. (2009). *Çevre Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Harvey, D. (2006). *Postmodernliğin Durumu*. İstanbul: Metis Yayınları.

Hines, C., & Lang, T. (2000). *Yeni Korumacılık Geleceği Serbest Ticarete Karşı Koruma*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Hoekstra, A. (2007, Mayıs). *Human Appropriation of Natural Capital: A Comparison of Ecological Footprint and Water Footprint Analysis, Ecological Footprint Conference, Cardiff, May 2007*,. 12 28, 2009 tarihinde Ecological Footprint Conference, Cardiff: http://www.brass.cf.ac.uk/uploads/fullpapers/Hoekstra_M40.pdf adresinden alındı

Huberman, L. (2007). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. İstanbul: İletişim Yayınevi .

IDC. (2010). Mayıs 5, 2010 tarihinde <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma14.pdf> adresinden alındı

İlgaz, C. (2000). *Küreselleşme ve 1980 Sonrası Türk Toplumuna ve Basınına Yansıması*. İstanbul: İ.Ü. İletişim Fakültesi Yayınları.

İnsan Etkinlikleri Sonucunda Atmosfere Salınan Sera Gazlarının Dağılımı. (2009). Kasım 27, 2009 tarihinde Tübitak: <http://services.tubitak.gov.tr/edergi/user/yaziForm1.pdf?dergiKodu=4&cilt=42&sayi=495&sayfa=19&yaziid=27484> adresinden alındı

International Conference on Population and Development (ICDP). (2010). Şubat 20, 2010 tarihinde UNDP: http://www.ubuntu.upc.edu/civil_society/meetings/26/eng adresinden alındı

Istanbul Report. (2010). Haziran 5, 2010 tarihinde UN: un.org/esa/sustdev/csd/csd12/Istanbul_report.pdf adresinden alındı

Istanbul+5 UNGASS. (2010). Mart 6, 2010 tarihinde IISD Reporting Services Team : <http://www.iisd.ca/habitat/istanbul+5/> adresinden alındı

Kaplan, A. (1997). *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayını.

Kazgan, G. (2009). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi .

Kazgan, G. (1997). *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen Ne Getiriyor? Ne Götürüyor? Nereye Gidiyor?* İstanbul: Altın Kitaplar .

Keleş, R. (1997). *İnsan, Çevre, Toplum*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Keleş, R., & Ertan, B. (2002). *Çevre Hukukuna Giriş*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayıncılık.

Keyman, E. F. (1995). *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*. İstanbul: Vadi Yayınları.

Kişi Başına Düşen Karbondioksit Salımları. (2009). Kasım 25, 2009 tarihinde Tübitak: <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bdergi/poster/icerik/kureselisinma.pdf> adresinden alındı

Kolektif. (2008). *Dünyanın Durumu 2008 (Sürdürülebilir Bir Ekonomi İçin Yenilikler)*. İstanbul: Tema Vakfı Yayınları.

Kongar, E. (2002). Tek Kutuplu Dünya. *Lonca Dergisi* , s.8.

Kongar, E. (1995). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Koray, M. (1996). *Endüstri İlişkileri*. İzmir: Doğruluk Matbaacılık.

Kozanoğlu, H. (1996). Küreselleşme ve Uluslarüstü Sermaye Sınıfı. *Doğu Batı* , 18.

Kozlu, C. (1994). *Türkiye Mucizesi İçin... Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Küresel Ayak İzimiz. (2009, Mart). Aralık 25, 2009 tarihinde Bilim ve Teknik Dergisi: http://issuu.com/oky_82/docs/bilim_ve_teknik_mart_2009/49?mode=a_p adresinden alındı

Kyoto Protokolünü Kabul Eden, Etmeyen ve Etmesi Beklenen Ülkeler. (2009). Ekim 2, 2009 tarihinde Global Greenhouse Warming: www.global-greenhouse-warming.com/Kyoto-Protocol.html adresinden alındı

Living Planet Report. (2006). Nisan 25, 2009 tarihinde Assets.panda.org: http://assets.panda.org/downloads/living_planet_report.pdf adresinden alındı

- Luxemburg, R. (1964). *İktisat Nedir?* İstanbul: Belge Yayınları.
- Luxemburg, R. (2004). *Sermaye Birikimi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Macintyre, S. (2001). Sermaye. T. B. Bottomore içinde, *Marksist Düşünce Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınevi .
- Madra, Ö. (2007). *Niçin Daha Fazla Bekleyemeyiz: Küresel Isınma ve İklim Krizi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Mander, J. (1996). The Rules of Corporate Behavior. (E. Goldsmith, & J. Mander, Dü) *The Case Against the Global* , 309-322.
- Marin, M. (2004). Sistem Yaklaşımıyla Ekosistemde Enerji ve Maddenin Dönüşümü ve Ekolojik Sorunlar. M.Marın, & U. Yıldırım içinde, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetiş Perspektifler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Marx, K. (1999). K. Marx içinde, *Ücretli Emek ve Sermaye*. İstanbul: Sol Yayınları .
- Marx, K. (1993). *Ekonomi Politikasının Eleştirisine Katkı*. Ankara: Sol Yayınları .
- Marx, K. (2008). *Grundrisse Ekonomi Politikasının Eleştirisi İçin Ön Çalışma*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marx, K. (1997). *Kapital 1.Cilt*. İstanbul: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1997b). *Kapital Ekonomi Politikasının Eleştirisi Cilt: 3 Bir Bütün Olarak Kapitalist Üretim Süreci*. İstanbul: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1997a). *Kapital Ekonomi Politikasının Eleştirisi Sermayenin Dolaşım Süreci Cilt: 2*. İstanbul: Sol Yayınları.
- Mazı, F. (2009). *Çok Düzlemli Avrupa Birliğinde Çevre Politikası Entegrasyonu Üzerine Bir Değerlendirme: Sektörel Koordinasyon ve Bölgesellik*. Mayıs 18, 2009 tarihinde <http://edergi.sdu.edu.tr/index.php/iibfd/article/viewFile/1409/1488> adresinden alındı
- Mengi, A. (2007). *Çevre ve Politika (Başka Bir Dünya Özlemi)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Metoffice.gov.uk. (2009). Nisan 19, 2009 tarihinde <http://www.metoffice.gov.uk/corporate/pressoffice/stern> adresinden alındı
- Munck, R. (1995). *Uluslararası Emek Araştırmaları*. (C.Aygün, Çev.) İstanbul: Öteki Yayınları.
- Müftüoğlu, Ö. (2007, 03 19). *Marksizm ve Sendikalar*. Haziran 09, 2009 tarihinde http://www.vatanpostasi.org/index.php?option=com_content&task=view&id=220&Itemid=41 adresinden alındı
- Myerson, G. (2004). *Ekoloji ve Postmodernliğin Sonu*. İstanbul: Everest Yayınları.

Nemli, E. (2000). *Çevreye Duyarlı İşletmecilik ve Türk Sanayiinde Çevre Yönetim Sistemi Uygulamaları*. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası - Çevre Şubesi .

Outdoororacle.com. (2010). Mayıs 5, 2010 tarihinde <http://www.outdoororacle.com/kronoloji/haber/sir-nicholas-sterne-kulak-verin.html> adresinden alındı

Özer, Z. (2002, Ekim). Küresel Ayak İzleri. *Bilim ve Teknik Dergisi* (419), s. 82-84.

Özkaplan, N. (1994). *Sendikalar ve Ekonomik Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Kavram Yayınları.

Öztunalı Kayır, G. (2003). *Doğaya Dönüş: Topluma Ekolojik Bakış*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Panda.org. (2009). Ekim 23, 2009 tarihinde www.panda.org/about_our_earth/all.../footprint/ adresinden alındı

Population and Development Conference. (2010). Şubat 20, 2010 tarihinde UN Department of Economic and Social Affairs: <http://www.un.org/esa/population/cpd/aboutcom.htm> adresinden alındı

Porritt, J. (1989). *Yeşil Politika*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Rapport, D. (2000). Ecological Footprints and Ecosystem Health: Complementary Approaches To A Sustainable Future. *Ecological Economics* , 367-370.

Robertson, R. (1999). *Küreselleşme*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Rodrik, D. (1999). *Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler Dışa Açılma Nasıl Gerçekleştirilmeli?* İstanbul: Sabah Kitapları .

Rogin, L. (1956). *The Meaning and Validity of Economic Theory: a Historical Approach*. New York: Hamish Hamilton.

Ropke, I. (2001). New Technology in Everyday Life; Social Process and Environmental Impact. *Ecological Economics* , 38 (3), 405.

Sakakibara, E. (1995). The End of Progressivism. *Foreign Affairs* , 74 (5), 8-14.

Sayer, A. (1986). New Developments in Manufacturing: The Just-in-Time System. *Capital and Class* , 30-43.

Sennett, R. (2005). *Karakter Aşınması Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, R. (2009). *The Culture Of The New Capitalism*. United States of America: Yale University Press.

- Sera Etkisi Yaratan Gazların Salımının Ülkelere Göre Dağılımı*. (2009). Kasım 26, 2009 tarihinde Tübitak:
<http://services.tubitak.gov.tr/edergi/user/yaziForm1.pdf?dergiKodu=4&cilt=42&sayi=495&sayfa=19&yaziid=27484> adresinden alındı
- Setzer, V. (1997). *Data, information, knowledge and competency*. Nisan 25, 2009 tarihinde <http://www.ime.usp.br/vwsetzer/data-info.html> adresinden alındı
- Smith, A. (2004). *Ulusların Zenginliği*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Somel, C. (1996). Teknoloji ve İstihdam. T. Bulutay içinde, *Uruguay Müzakereleri Sonrasında Az Gelişmiş Ülkelerin Teknolojide Yetiştirme İmkanları* (s. 85). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Spar, D., & Yoffie, D. (1999). Multinational Enterprises and the Prospects for the Justice. *Journal of International Affairs* , 52 (2), 557-581.
- Speth, J. G. (2006). *Şafakta Kızıl Gökyüzü Fırtına Öncesi Sessizlik Amerika ve Küresel Çevre Bunalımı*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Sürdürülebilir Kalkınma ve Gündem*. (2010). Şubat 18, 2010 tarihinde <http://www.politikiletisim.com/index.php/dr-bahadr-kaleaas/doc-dr-emre-bace/427-suerdueruelebilir-kalknma-ve-guendem-21.html> adresinden alındı
- Şahin, M. (1984). İşletme Yönetimi ve Sosyal Sorumluluk Kavramı. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* .
- Şenses, F. (2001). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*. Ankara: İletişim Yayınları.
- TÇSV. (1989). *Ortak Geleceğimiz, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu Raporu*. Ankara: TÇSV Yayınları.
- Tekeli, İ. (1973). *Çevre Sorunları ile İlgili Uluslararası Politika Önerileri ve Geri Kalmış Ülkelerin Kalkınmasına Olabilecek Etkileri*. İstanbul: Yurt Yayınları.
- TEMA. (2004). Özel Konu: Tüketici Toplumu. Kolektif içinde, *Dünyanın Durumu, 2004*.
- The Conference of Plenipotentiaries on the Adoption and Signing of the Stockholm Convention*. (2010). Nisan 20, 2010 tarihinde IISD Reporting Services Team . adresinden alındı
- The European Environment Agency (EEA)*. (2009). Aralık 17, 2009 tarihinde <http://www.eea.europa.eu/about-us/news> adresinden alındı
- The Habitat Agenda Goals and Principles, Commitments and the Global Plan of Action*. (2010). Mart 19, 2010 tarihinde UN Habitat:
http://www.unhabitat.org/downloads/docs/1176_6455_The_Habitat_Agenda.pdf adresinden alındı

The United Nations Human Settlements Programme, UN-HABITAT. (2010). Şubat 20, 2010 tarihinde <http://www.unhabitat.org/content.asp?typeid=19&catid=10&cid=929> adresinden alındı

Tomlinson, J. (2004). *Globalization And Culture*. Chicago: University Of Chicago Press.

Tomlinson, J. (1999). *Kültürel Emperyalizm*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Töre, T. (2002). *Birey, Toplum, Sistem ve Globalizm*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

TTGV. (2010). Mayıs 3, 2010 tarihinde www.ttg.gov.tr/UserFiles/File/REC.pdf adresinden alındı

TÜBA. (2010). Mayıs 4, 2010 tarihinde <http://www.tuba.gov.tr/index.php?id=133> adresinden alındı

Tübitak. (2010). Mayıs 28, 2010 tarihinde http://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/CSK_son_surum.pdf adresinden alındı

Tübitak. (2010a). Mart 10, 2010 tarihinde http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-16.pdf adresinden alındı

Uçkan, B. (2010). *Avrupa Birliği'nde Sosyal Diyalog: Danışma Komiteleri'nden Çerçeve Anlaşmalara*. Nisan 4, 2010 tarihinde <http://iibf.kocaeli.edu.tr/ceko/armaganlar/tokerdereli/15.pdf> adresinden alındı

UNFCCC. (2009). Kasım 14, 2009 tarihinde <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng> adresinden alındı

United Nations Earth Summit+5. (2010). Mayıs 4, 2010 tarihinde United Nations: <http://www.un.org/esa/earthsummit/> adresinden alındı

United Nations Environment Programme. (2009). Mayıs 16, 2009 tarihinde www.unep.org/Documents/Multilingual/Default.asp?1=en&ArticleID=5688&DocumentID=519 adresinden alındı

Urry, J. (1999). *Mekanları Tüketmek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ülkelerin Ayak İzleri. (2009). Aralık 15, 2009 tarihinde Tübitak: <http://services.tubitak.gov.tr/edergi/user/yaziForm1.pdf?cilt=42&sayi=630&sayfa=46&yaziid=27623> adresinden alındı

Ülkelerin Ekolojik Ayak İzlerinin Bileşenleri ve Dünya Ortalaması. (2009). Kasım 25, 2009 tarihinde Tübitak: <http://services.tubitak.gov.tr/edergi/user/yaziForm1.pdf?cilt=42&sayi=630&sayfa=46&yaziid=27623> adresinden alındı

Vikipedi. (2010, Nisan 25). *Vikipedi*. Mayıs 1, 2010 tarihinde Vikipedi: http://tr.wikipedia.org/wiki/Avrupa_Tek_Senedi adresinden alındı

- Wackernagel, M. (2009). *What We Use and What We Have: Ecological Footprint and Ecological Capacity*. Ocak 10, 2009 tarihinde University of Oslo: <http://www.prosus.uio.no/english/susdev/tools/oslows/1.htm> adresinden alındı
- Wackernagel, M., & Rees, W. (1996). *Our Ecological Footprint Reducing Human Impact on the Earth*. Canada: New Society Publishers.
- Wallerstein, I. (2002). *Tarihsel Kapitalizm*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Winston, A. S., & Esty, D. C. (2008). *Yeşilden Altına (Akıllı Şirketler Çevreci Stratejiler ile Nasıl Avantaj Yararır?)*. İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Wood, E. M. (2006). *Sınıftan Kaçış Yeni Hakiki Sosyalizm*. İstanbul: Yordam Kitap.
- World Summit On Sustainable Development. (2010). Mayıs 4, 2010 tarihinde UN: http://www.un.org/jsummit/html/documents/summit_docs.html adresinden alındı
- Worldbank. (2010). Haziran 18, 2010 tarihinde <http://data.worldbank.org/topic/economic-policy-and-external-debt> adresinden alındı
- Yaklaşan Saat. (2010). Mayıs 3, 2010 tarihinde http://www.yaklasansaat.com/dunyamiz/kuresel_isinma/sternrapor1.asp adresinden alındı
- Yamada, K. (1999). *Reducing Our Ecological Footprints (Ecovoyageur Teacher Guide Student Book)*. Toronto: Canadian Cataloguing and Publication Data.
- Yaşayan Gezegen (Living Planet) Raporu. (2009). Aralık 28, 2009 tarihinde Gezeganimiz.com: <http://www.gezeganimiz.com/NewsDetail.asp?idHaber=3379&KategoriAdi=Ekoloji> adresinden alındı
- Yaşayan Gezegen Endeksi. (2009). Aralık 25, 2009 tarihinde Bilim ve Teknik Dergisi: http://issuu.com/oky_82/docs/bilim_ve_teknik_mart_2009/49?mode=a_p adresinden alındı
- Yerbilimleri.com. (2009). Haziran 9, 2009 tarihinde <http://www.yerbilimleri.com/turkiye-kyoto-protokolune-katildi/> adresinden alındı
- Yıkılmaz, N. (2003). *Yeni Dünya Düzeni ve Çevre*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Zagalov, N. (1976). *Ekonomi Politikinin Temelleri*. İstanbul: May Yayınları.